પ્રબુદ્ધ જીવન

વર્ષ : ૬૯ અંક : ૧૦ મુંબઈ, ઑક્ટોબર ૨૦૦૯ પાના : ૩૨ કીમત રૂપિયા દસ

જિન-વચન

મોહ અને તૃષ્ણા

जहा य अंडप्पभावा बलागा
अंडं बलागप्पभवं जहा य ।
एमेव मोहायतणं खु तण्ह
मोहं च तण्हायतणं वयंति ।।

–उत्तराध्ययन– ३२-६

જેમ ઈંડામાંથી બગલી જન્મે છે અને બગલીમાંથી ઈંડું જન્મે છે તેમ મોહમાંથી તૃષ્ણા જન્મે છે અને તૃષ્ણામાંથી મોહ જન્મે છે. જ્ઞાની પુરુષો એમ કહે છે.

जिस प्रकार बलाका अण्डे से उत्पन्न होती है और अण्डा बलाका से उत्पन्न होता है उसी प्रकार तृष्णा मोह से उत्पन्न होती है और मोह तृष्णा से उत्पन्न होता है । ज्ञानी पुरुषों ने ऐसा कहा है ।

Just as an egg gives birth to a crane and a crane lays an egg, in the same way delusion gives birth to desire and desire gives birth to delusion. This is said by the wise people.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ ગ્રંથિત 'जिन-वचन'માંથી)

આચમન

સાધનાનું પ્રથમ ચરણ

પરમયોગી શ્રી સાંઈબાબાના એક ભક્તે સાંઈબાબા પાસે આવી સાધનાના માર્ગો પૂછ્યા અને પોતાની શક્તિ અશક્તિની વાત કરી.

'બાબા, મારે સાધના કરવી છે, પણ તમારો એક શિષ્ય જે રીતે ભક્તિ કરે છે એ મારાથી શક્ય નથી, મારામાં ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રગટતી જ નથી.'

'તો સાધનાનો બીજો પ્રકાર અપનાવો.'

સાંઈબાબાએ ઉત્તર આપ્યો:

'હા, પણ તમારા બીજા શિષ્યની જેમ જ્ઞાન માર્ગ પણ મારાથી શક્ય નથી. તત્ત્વજ્ઞાનના પુસ્તકો હાથમાં લઉં છું ત્યાં જ મને ઊંઘ આવવા માંડે છે.'

'તો ત્રીજો પ્રકાર પસંદ કરો.'

'તમારા ત્રીજા શિષ્યની જેમ હું ધનવાન પણ નથી, જેથી હું ધનદાન કરી એ માર્ગે અપરિગ્રહની સાધના કરી શકું.'

'તો ચોથો પ્રકાર અપનાવો.'

'તમારા પેલા ચોથા શિષ્યની જેમ હું શરીરે શક્તિવાન પણ નથી, જેથી આપની કે અન્ય ગરીબ કે અસહાયની શારીરિક સેવા કરી શકું. ખરેખર બાબા તમારા આ બધાં શિષ્યોની મને ખૂબ જ ઈર્ષ્યા આવે છે. એ બધાં કેટલું બધું કરે છે, અને કેટલાં બધાંના પ્રસંશાપાત્ર બને છે? સાધના માટે હવે હું શું કરું બાબા?'

'જો બેટા સાધનાના તો અનેક માર્ગો છે, પણ એક પાંચમો માર્ગ છે, એ કોઈ પણ સાધનાનું પ્રથમ પગથિયું છે અને એ ઉત્તમોત્તમ તેમજ આત્મ વિકાસનું છે. એ તું જરૂર કરી શકીશ, એ તારામાં રહેલું છે. માત્ર એને તારે બહાર કાઢવાનું છે.'

'બાબા...બાબા તો તો જલદી કહો...મારામાં પડ્યું છે અને મારે માત્ર એને બહાર જ કાઢવાનું છે? એ તો હું અવશ્ય કરીશ, કહો બાબા જલદી કહો. શું એ ક્રોધ છે?'

'ના ક્રોધ તો સંજોગો આધિન અને આવન-જાવન છે.'

'તો લોભ?'

'ના, એ તો પરલક્ષી છે. વસ્તુ પામવાની શક્તિ ન હોય તો માણસ એને છોડી દે છે. એ બાહ્ય છે.'

'તો મોહ?'

'એ પણ બાહ્ય અને ક્ષણિક છે.'

'તો પછી શું?...જલદી કહો બાબા.'

'પણ એ કઠિન છે. ખૂબ જ મુશ્કેલ છે.'

'અરે મારામાં જ પડ્યું છે તો મુશ્કેલ શા માટે? હમણાં જ ખેંચીને એ કાઢી નાંખું...'

'એ છે 'ઈર્ષા', 'સરખામણી' અને 'યશની અપેક્ષા'...બસ આ ત્રણ શત્રુને હૃદયમાંથી પ્રથમ ખેંચીને રવાના કર. સાધનાનું આ પ્રથમ ચરણ. પછી આત્મસાધનાના સૂર્ય કિરણો અંદર પ્રવેશવા માંડશે અને સાધનાનો ઝળહળતો સૂર્ય પ્રગટ થશે.

–પ્રજ્ઞાચક્ષુ પંડિત મનુભાઈ દોશી કૃત સંશોધનાત્મક 'સાંઈ જીવન કથા'ના આધારે.

(૦૭૯-૨૬૬૧૩૩૫૯)(૦૯૪૨૮૦૩૩૫૯)

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
(૧)	તીર્થ સ્વરૂપ વાંચન દશ્ય ગ્રંથ	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન અને મહાત્મા ગાંધી : વ્યક્તિ વિશ્લેષણ	અનુવાદક : પુષ્પાબહેન પરીખ	૬
(૩)	દીકરી માટેની ઝંખના	ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)	૮
(૪)	આગમસુત્તંથી સમણસુત્તં	શ્રી હર્ષદ દોશી	૧૦
(૫)	પ્રાચીન જૈન મુનિઓની ઊજળી પરંપરાનું તેજસ્વી અનુસંધાન : દીપરત્નસાગર મહારાજ	ડૉ. બિપિન આશર	૧૬
(૬)	જયભિખ્ખુ જીવનધારા-૧૧	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૧
(૭)	શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા : એક દર્શન-૧૨	પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વાત્સલ્યદીપ	૨૩
(૮)	લોક વિદ્યાલય-વાલુકડ : આર્થિક સહાયની યાદી	—	૨૬
(૯)	જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશ	ડૉ. જીતેન્દ્ર બી. શાહ	૩૧
(૧૦)	તિમિર ગયું ને જ્યોતિ પ્રકાશ્યો : પંથે પંથે પાથેય...	સુશ્રી બંસરી પારેખ	૩૨

પ્રબુદ્ધ જીવન : ગ્રાહક યોજના

- **૧ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૧૨૫/**–(U.S. $ 15) • **૩ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૩૫૦/**–(U.S. $ 40) • **૫ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૫૫૦/**–(U.S. $ 65)
- **૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૧૦૦૦/**–(U.S. $120) • **કન્યા કરિયાવર આજીવન લવાજમ રૂા. ૨૦૦૦/**–(U.S. $ 150)
- ક્યારેય પણ જાXખ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા સાથે ૧૯૨૯થી શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનું આ મુખ પત્ર 'પ્રબુદ્ધ જીવન' પ્રત્યેક મહિનાની ૧૬મી તારીખે અવિરતપણે પ્રગટ થાય છે અને ગુજરાતી પ્રજાને પ્રેરણાત્મક ચિંતન પીરસતું રહે છે.
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પેટ્રનો, આજીવન સભ્યો અને ગુજરાતના સંતો તેમ જ વૈચારિક મહાનુભાવોને 'પ્રબુદ્ધ જીવન' વિના મૂલ્યે પ્રત્યેક મહિને અર્પણ કરાય છે.
- આર્થિક રીતે નુકસાનીમાં પ્રગટ થતા આ 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ને સદ્ધર કરવા 'પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ'ની સ્થાપના કરેલ છે જેમાં દાનવીરો યથાશક્તિ પોતાના દાનનો પ્રવાહ મોકલી રહ્યા છે.
- વિચારદાનના આ યજ્ઞમાં આપને પણ આપના તરફથી ધનદાન મોકલવા વિનંતી છે.
- 'પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ' અને 'કન્યા કરિયાવર આજીવન લવાજમ' આપનારને આવકવેરાની 80 G કલમ અન્વયે કરમુક્તનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.
- ચેક **'શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ'**ના નામે મોકલશો.કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક બની શકાય છે.
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપૉર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન: ૨૩૮૨૦૨૯૬
- Website : www.mumbai_jainyuvaksangh.com • email : shrimjys@gmail.com

❑ **મેનેજર**

Regd. With Registrar of Newspaper for India No.RNI 6067/57

● વર્ષ : (૫૦) + ૧૯ ● અંક : ૧૦ ● ઑક્ટોબર, ૨૦૦૯ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૫ ● વીર સંવત ૨૫૩૫ ● આસો વદિ – તિથિ ૧૩ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનું માસિક મુખપત્ર ● ● ●

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● પ્રબુદ્ધ જીવન પાક્ષિક ૧૯૩૯થી ૧૯૮૯ : ૫૦ વર્ષ ● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૧૨૫/- ● ● છૂટક નકલ રૂા. ૧૦/- ● ●

માનદ્ તંત્રી : ધનવંત તિ. શાહ

તીર્થ સ્વરૂપ વાંચન-દૃશ્ય ગ્રંથ

જગત વત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી, ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો!
તારજો બાપજી બિરુદ નિજ રાખવા, દાસની સેવના રખે જોશો (૨૪) ૬.

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના પ્રબુદ્ધ વાચકો!

સર્વ પ્રથમ આપણે વીર સંવત ૨૫૩૫ અને વિક્રમ સંવત ૨૦૬૫ ને વિદાય આપી એ વર્ષના દીપાવલી દિનના ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ કલ્યાણક દિવસે આ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરના ચરણોમાં વંદન કરી એ કેવળજ્ઞાની આત્માનું શરણ પ્રાર્થીએ.

અને વીર સંવત ૨૫૩૬ અને વિક્રમ સંવત ૨૦૬૬ના આગમનને આનંદ અને આશાથી વધાવીએ.

પ્રબુદ્ધ વાચકો! શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ આપને નૂતન વર્ષાભિનંદન પાઠવી અનેક શુભેચ્છાઓનો થાળ ધરી આપના અંતરમાં બિરાજમાન જિજ્ઞાસુ ભાવ અને આપના ભવ્ય આત્માને વંદન કરે છે.

આ અંકના સૌજન્યદાતા :
સ્મૃતિ : પ્રજ્ઞાચક્ષુ જ્યોતિ મોહનલાલ પારેખ
હસ્તે : પારેખ પરિવાર

નવા વરસના આ શુભ દિવસોમાં આજે વર્તમાન કાળમાં પ્રકાશિત થયેલ એક ભવ્ય ગ્રંથનું આપને દર્શન કરાવવાની ભાવના હૃદયમાં પ્રગટી છે.

આ ગ્રંથ વાંચતા અને એના પૃષ્ટોનું દર્શન કરતાં જેમ પૂર્વ દિશામાં દૂર દૂરથી પ્રગટતા પ્રભાતના સૂર્ય કિરણના સ્પર્શથી પંકમાં-કાદવમાં-સ્થિર પંકજ-કમળ ખીલી ઊઠે એમ આ ગ્રંથના વાંચન-દર્શનથી આ હૃદય જિન ભક્તિજ્ઞાનથી પુલકિત થઈ ઊઠ્યું છે. આપને પણ આવી જ અનુભૂતિ થશે જ એવી આ લખનારને પરમ શ્રદ્ધા છે.

૨૪x૩૪ ઈંચમાં વિસ્તરાયેલો, વજનમાં ત્રણ કિલો અને સુંદર સમૃદ્ધ ૫૦૫ આર્ટ પેપરમાં અંકિત થયેલો, ભારતના વિવિધ કલા સંગ્રહાલયોમાંથી પ્રાપ્ત કરેલ લગભગ ૨૨૯ ભવ્ય કલાકૃતિઓથી શણગારેલો અને શોભતો, પ્રત્યેક પૃષ્ટમાં જિન ભક્તિની મહિમા ગાતી કુલ ૨૧૬ ગાથા (૯૫૬ પંક્તિઓ)માં જિનભક્તિ અને તત્ત્વના ઊંડાણની ઝાલર રણકાવતો, તીર્થસ્વરૂપ આ ગ્રંથ એટલે હર્ષદરાય હેરિટેજ-મુંબઈ દ્વારા ૨૦૦૫ની સાલમાં પ્રકાશિત થયેલ, જેના સંપાદન માટે આ ગ્રંથ નિર્માણમાં સાથ આપનાર સર્વે વિદ્વદ્જનોને અને સંપાદકને ખોબલે ખોબલે હૃદય ભરીને અભિનંદન આપવાના ઓરતા જાગે એવો શ્રી પ્રેમલ કાપડિયા દ્વારા સંપાદિત થયેલ ગ્રંથ એ શ્રીમદ્ દેવચંદજી કૃત ચોવીસી ગ્રંથ.

જેમના ઘરમાં મંદિર ન હોય કે જેઓ મંદિરે જવા અશક્તિમાન હોય તેમના ઘરમાં આ ગ્રંથ બિરાજે તો એ ઘર 'ઘર દેરાસર' બની જાય, અને પ્રતિદિન જિન દર્શન અને જ્ઞાનની શુભ પળ પ્રાપ્ત થતા કર્મ નિર્જરા થાય અને શુભ કર્મનો ઉદય થાય. આ ભવ્ય ગ્રંથમાં વર્તમાનકાલીન ૨૪ તીર્થંકરો, ગણધરો, વિવિધ દેવ, દેવી, વ્યંતરો, વિવિધ તીર્થપટો; સમવસરણ, જંબૂદ્વિપ, અષ્ટમંગલ, શ્રી ઋષિ મંડળ યંત્ર, શ્રી સૂરિ યંત્ર, અષ્ટાપદ, સમેતશિખર, શત્રુંજય, આબુ, ગિરનાર, વગેરે તીર્થ સ્થળો, ભવ્ય જીવોની ચરણ પાદુકા, નવપદ, છ લેશ્યા, શ્રી સિદ્ધચક્ર વગેરે દૃશ્યમાન થાય છે. આ સર્વના પાવન દર્શનથી દર્શકની એ ઘડી મંગળમય બની જાય અને એ દિવસ ધન્ય બની જાય.

આ ગ્રંથના પૃષ્ટો કલા સૌંદર્યથી છલોછલ તો છે જ પરંતુ એથીય વિશેષ આ ગ્રંથના શબ્દે શબ્દમાં જૈન તત્ત્વના ગહન જ્ઞાનનો ઉદધિ પણ સમાયેલો છે.

આ ગ્રંથમાં પ. પૂ. અધ્યાત્મયોગી ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી મ.સા.ના ભક્ત આત્મામાંથી ઉદ્ભવેલા ભક્તિજ્ઞાન ભર્યા ચોવીસ સ્તવનો અને એક કળશ એમ પચ્ચીસ સ્તવનો છે. સર્વ પ્રથમ આપણે આ કાવ્યોના સર્જક એ મહાયોગીનો પુદ્ગલ પરિચય અનુભવીએ.

પૂજ્યશ્રી દેવચંદ્રજીનું જન્મ સ્થળ મારવાડમાં બિકાનેર નગર પાસેનું એક નાનું ગામ. કુટુંબ ઓસવાલ વંશીય. પિતા સુશ્રાવક તુલસીદાસજી અને માતા સુસંસ્કારી શ્રાવિકા ધનબાઈ. શ્રાવિકા ધનબાઈના ઉદરમાં ગર્ભ સ્થાપિત થયો ત્યારે જ આ દંપતીએ પૂ. ઉપાધ્યાય રાજસાગરજી પાસે પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો એઓને પુત્રરત્ન પ્રાપ્ત થશે તો તેઓ આનંદસહ એ પુત્રરત્નને જિનશાસનને સમર્પિત કરશે. ગર્ભ વૃદ્ધિ દરમિયાન માતા ધનબાઈને એવું સ્વપ્નું આવ્યું કે એમના મુખમાં ચંદ્રનો પ્રવેશ થઈ રહ્યો છે, અને વિહાર કરતા ખરતરગચ્છની ૬૧મી પાટે બિરાજમાન પૂ. આચાર્ય શ્રી જિનચન્દ્રસૂરિ કે જેમને સમ્રાટ અકબરે 'યુગ પ્રભાવક'નું બિરુદ આપ્યું હતું તેમને સ્વપ્ન અર્થ પૂછતા પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું કે અવતરનાર બાળક કાં છત્રપતિ થશે કાં પત્રપતિ (જ્ઞાનીમુનિ) થશે. અને વિક્રમ સંવત ૧૭૪૬ એટલે ઈ. સ. ૧૬૯૦માં આ દંપતીને ઘરે પુત્રજન્મ થયો જેનું નામ ચંદ્ર સ્વપ્નને કારણે 'દેવચંદ્ર' પાડવામાં આવ્યું.

જ્યારે વિહાર કરતા કરતા શ્રી રાજસાગરજી એ ગામમાં પધાર્યા ત્યારે પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે આઠ વર્ષના બાળક દેવચંદ્રને આ દંપતીએ ગુરુને સમર્પિત કરી દીધો.

દશ વર્ષની ઊંમરે દેવચંદ્રજીને લઘુદીક્ષા, તત્ પશ્ચાત્ આચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજીએ દેવચંદ્રજીને વડી દીક્ષા આપી.

વાચકવર્ય અને અનેક ગુણ વિશેષણોથી વિભૂષિત પૂજ્ય શ્રી દેવચંદ્રજીએ અનેક ગ્રંથોનો ગહન અભ્યાસ કરી શ્રુતજ્ઞાન રસનું પાન કર્યું. મા સરસ્વતીની એઓશ્રી ઉપર અવિરત કૃપા વરસતી રહી. એ સમયના જ્ઞાનીજનો કહેતા કે પૂ. દેવચંદ્રજીને એક પૂર્વ કોટિનું દિવ્યજ્ઞાન હતું અને મસ્તકમાં મણિ હતો.

સાધુ જીવનના ચુસ્ત નિયમો પાળતા પાળતા અને સતત ભારતભૂમિ ઉપર વિહારો કરતા જૈન તત્ત્વોનો ઉપદેશ આપતા આપતા તેમજ અનેક ભવ્ય પ્રતિષ્ઠાનો અને મહોત્સવ ઉપરાંત ક્રિયોદ્ધાર કરાવતા કરાવતા એઓશ્રીએ અનેક તત્ત્વગ્રંથોનું સર્જન કરી જૈન સાહિત્યને ઊંચેરી મહિમા બક્ષી. પંજાબમાં 'ધ્યાન દીપિકા ચતુષ્પદી' ગ્રંથ, બિકાનેરમાં સાત ભાષામાં 'દ્રવ્ય પ્રકાશ' ગ્રંથ, મોટા કોટ મરોટ (રાજસ્થાન)માં 'આગમસારોદ્ધાર', જામનગરમાં 'વિચાર સાર' અને 'જ્ઞાનમંજરી' ઉપરાંત સ્નાત્રપૂજા, ચોવીસી, દ્રવ્યપ્રકાશ, વિચાર રત્નસાગર, જ્ઞાનમંજરી ટીકા, નયચક્રસાર, વગેરે અનેક જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથોનું પૂજ્યશ્રીએ સર્જન કર્યું હતું. આ બધા ગ્રંથો જૈન શાસન માટે રત્નો સમાન છે.

માત્ર છાસઠ વર્ષની ઊંમરે વિક્રમ સંવત ૧૮૧૨ના ભાદ્રપદ અમાવસ્યાને રાત્રે એક પ્રહર પૂર્ણ થતા દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યન વગેરે સૂત્રોનું શ્રવણ કરતાં કરતાં તથા શ્રી અરિહંતનું ધ્યાન ધરતા ધરતા પૂ. શ્રી દેવચંદ્રજી અમદાવાદમાં દોશીવાડાની પોળમાં ડહેલાના ઉપાશ્રયમાં કાળગતિ પામ્યા. પૂજ્યશ્રીના જીવનકાળ દરમિયાન પૂજ્યશ્રીની તપ અને સાધનાના અનેક ચમત્કારો એ સમયના સમાજે અનુભવ્યા હતા.

તપાગચ્છ, ખરતરગચ્છ અને અચલગચ્છના વિદ્વાન મુનિવરો પ્રત્યે તેમનો ઘણો પ્રેમભાવ હોવાથી તથા તેમની ગુણાનુરાગિતા, સમભાવદૃષ્ટિ અને આત્મજ્ઞાનીતાને કારણે સર્વ ગચ્છોમાં તેમની મહત્તા, પ્રતિષ્ઠા, ખ્યાતિ અને વિદ્વતા તેમની હયાતીમાં જ વૃદ્ધિ પામી હતી. તપાગચ્છીય શ્રી પદ્મવિજયજી, શ્રી ઉત્તમ વિજય નિર્વાણ રાસમાં જણાવે છે કે-

'ખરતરગચ્છ માહે થાય રે, નામે શ્રી દેવચંદ રે।
જૈન સિદ્ધાંત શિરોમણિ રે, લોલ।
ધૈર્યાદિક ગુણવૃંદરે, દેશના જાસ સ્વરૂપની રે લોલ।।'

નિજાનંદમાં મસ્ત એવા આધ્યાત્મયોગી આ સર્વમાન્ય સંતપુરુષના આત્મ હિમાલયમાંથી અવતરેલી એઓશ્રીની આ ચોવીશીની વાત હવે આપણે કરીએ.

સામાન્ય રીતે આપણે આનંદઘનજીની ચોવીશી વિશે વિશેષ પરિચિત છીએ. આ ચોવીશીના સાહિત્યપ્રકાર અને જૈન સાધુ ભગવંતો તેમજ કવિ શ્રાવકો દ્વારા લખાયેલી ચોવીશી ઉપર શોધ પ્રબંધ લખનાર ડૉ. અભય દોશી આ પ્રકારની ચોવીશીનું મૂળ આગમ સાહિત્યમાં જુએ છે અને લખે છે કે આ ચોવીશી કાવ્ય સ્વરૂપ પ્રચલિત તો વિક્રમના ૧૬મા શતકથી, એટલે મધ્યકાલિન સમયમાં થયું, અને એ સમયમાં ખરતરગચ્છના જયસાગર ઉપાધ્યાયે પ્રથમ 'સ્તવન ચોવીશી'ની રચના કરી. ત્યારબાદ એ શતકમાં પાંચ, ૧૭મા શતકમાં ૭, ૧૮મા શતકમાં લગભગ ૬૯,–આનંદ ધનજીએ ચોવીશી ૧૭–૧૮ શતક દરમિયાન લખી,–ત્યાર પછી આ પ્રકારની ચોવીશી લખાતી જ રહી છે. 'જિજ્ઞાસુએ ડૉ. અભય દોશી લિખિત 'ચોવીશી સ્વરૂપ અને સાહિત્ય' ગ્રંથ જોવો.)

પ્રારંભમાં આ પ્રકારની ચોવીશી ભક્તિ પ્રધાન જ હતી, પછી ભક્તિ અને જ્ઞાન બેઉને કેન્દ્રમાં રાખી આ પ્રકારની ચોવીશી લખાતી ગઈ. આનંદઘનજીની જ્ઞાન-પ્રધાન ચોવીશી ઉપર તો એકથી વધુ શોધપ્રબંધો લખાયા છે.

આપણા આ દેવચંદ્રજીની ચોવીશી તો ગહનતમ છે.

આ ગ્રંથના સંપાદક શ્રી પ્રેમલ કાપડિયાને આવા ભવ્ય અને કઠિન ગ્રંથની રચના કરવાની સ્ફૂરણા કઈ પળે થઈ એ આપણે એમના શબ્દોમાં જ સાંભળીએ.

''આ સંસારના પ્રત્યેક જીવાત્માઓ કાયમી અને સંપૂર્ણ સુખને ઈચ્છે છે. આ પ્રકારનું સુખ મોક્ષ સિવાય બીજે ક્યાંય મળી શકે નહિ. પરંતુ અધ્યાત્મ રસિક જીવો આવા સુખને આંશિક રીતે ચોક્કસ અનુભવી શકે છે.

મને પણ અધ્યાત્મમાં ઘણી રુચિ હતી. આનંદઘનજીનાં સ્તવનો અને પદોનો અભ્યાસ ચાલુ હતો. પ્રભુની પ્રભુતા અને એમની

ગુણસંપદા જાણવાની અને સમજવાની વર્ષોથી અતિ જિજ્ઞાસા હતી અને પરમાત્માની કૃપાથી આવો યોગ અનાયાસે પ્રાપ્ત થયો. એક ધન્ય દિવસે અધ્યાત્મયોગી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય કલાપૂર્ણ-સૂરીશ્વરજી મ.સા.ના વંદનાર્થે હું લોનાવલા ગયો હતો. પ્રથમ વખતના દર્શને જ પૂજ્યશ્રીએ મને દેવચન્દ્રજી ચોવીસી ભણવાની ભલામણ કરી.

શરૂઆતમાં આ અભ્યાસ ખૂબ જ ગહન લાગ્યો પરંતુ વારંવાર પૂ. કલાપૂર્ણસૂરીજીના સાન્નિધ્યથી, તેમની કૃપાદૃષ્ટિના કારણે ધીમે ધીમે સ્તવનોના અર્થ અને રહસ્યો ખૂલવા લાગ્યા. પૂજ્યશ્રીને એક ગાથાનો અર્થ પૂછતાં તેઓશ્રી આરંભથી અંત સુધી, પૂરા સ્તવનનો અર્થ સવિસ્તૃત સમજાવતા. એટલે સવિશેષ રસ જાગવાથી, ઉત્તરોત્તર, આ ચોવીસીના ગાનમાં આનંદ વધતો ચાલ્યો અને આરાધનામાં પ્રગતિ થવા લાગી.

પૂ. દેવચન્દ્રજીના સ્તવનો અત્યંત હૃદયવેધક છે અને જેમ જેમ આ સ્તવનોનું સ્મરણ, મનન અને ચિંતન કરાય છે તેમ તેમ પ્રસન્નતા અને હર્ષ અનુભવાય છે. જ્યારે જ્યારે ચૈત્યવંદન આદિ ક્રિયાઓમાં આ સ્તવનોની માર્મિક ગાથાઓનું ઉપયોગપૂર્વક ગાન થાય છે ત્યારે ત્યારે અતિ ભાવોલ્લાસ જાગે છે. હૃદય પુલકિત બને છે.

ગ્રંથકાર મહાત્માએ આવા તત્ત્વદૃષ્ટિરૂપી પુષ્પોને સ્તવનરૂપી માળામાં ગૂંથીને 'પરમતત્ત્વની ઉપાસના'ના ઈચ્છુક પર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. પૂજ્યશ્રીની કવિત્વ શક્તિ પણ વચનાતીત હોવાથી સ્તવનો વિશેષરૂપથી હૃદયંગમ બને છે.

આ સ્તવનોનો અભ્યાસ કરતી વખતે તેઓશ્રીના 'સ્વોપજ્ઞ બાલવબોધ' તથા 'પરમતત્ત્વની ઉપાસના' વિગેરે અનેક ગ્રંથોનો ઉપયોગ કર્યો. સ્વોપજ્ઞ બાલાવબોધમાં તેઓએ આગમ અને બીજા ઘણા સુંદર ગ્રંથોમાંથી સંસ્કૃત-પ્રાકૃત અવતરણો લીધાં છે. તેનો અર્થ અમે આ સાથે આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ સ્તવનોના અધ્યયન પછી એવી ભાવના ઉત્પન્ન થઈ કે દેવચન્દ્રજી ચોવીસીનો એવો ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવો કે જે જિજ્ઞાસુ સાધક સરળતાથી સમજી શકે. તેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં સ્તવનોના અર્થ અને સાર પૂ. કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી કૃત 'પરમતત્ત્વની ઉપાસના'માંથી લીધા છે.''

આ ગ્રંથમાં પરમ પૂજ્ય આચાર્ય દેવશ્રી વિજય કલાપૂર્ણ-સૂરીશ્વરજીનો જિન ભક્તિની મહિમા ગાતો અધ્યયનશીલ લેખ ગ્રંથ મુગટમાં મોરપિચ્છ સમાન છે.

આ ચોવીશીની પ્રત્યેક ગાથા એક ગહન ગ્રંથ જેવી છે. પ્રત્યેક શબ્દને જિનમૂર્તિ સમજીને એને સ્થિર અને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી નિરખો, એ શબ્દ સામે સ્થિર થાવ અને જૈન તત્ત્વોના અગમ્ય રહસ્યો જેવા કે નય, સપ્તભંગી, સ્યાદવાદ, જ્ઞાનયોગ, શ્રદ્ધાયોગ, ચારિત્રયોગ, કર્મયોગ અને ભક્તિયોગ વગેરે ભાવકની પ્રજ્ઞા અને હૃદયમાં ઉઘડવા લાગશે. ત્યારે એવી પ્રતીતિ થશે કે પ્રીત કરવી તો કોઈ પુદ્ગલ કે પિંડની સાથે શા માટે પ્રીત કરવી? પિંડની પ્રીત એ તો અનિત્ય છે, સાચી અને નિત્યભાવી પ્રીત તો આ જિન ભક્તિની જ છે, એટલે એ જ કરવી.

યોગી પુરુષ દેવચંદ્રજીએ પ્રભુ ભક્તિમાં લયલીન થઈ, મસ્ત મૌજી થઈ, દેહાતિત થઈ, બાહ્ય ભાવથી પરાઙ્મુખ બની, પરરૂપને સદંતર વિસરી સ્વરૂપમાં ઓતપ્રોત થઈ તીર્થંકર ભગવાનના ગુણો અને મહિમા ગાતી મન હિમાલયમાંથી ગંગા જેવી વહાવેલી આ તત્ત્વરસ, અધ્યાત્મરસ, વૈરાગ્યરસ અને સમતારસથી તેમજ કાવ્યત્વ અને ગેયત્વથી છલકાતી આ રચનાઓમાં શરીર અને હૃદયને ઝબોળીએ તો જીવનની એ પળો ધન્ય ધન્ય બની જાય, અને સંસારી આત્મા મોક્ષનો સાધક બની જાય, ત્યારે આત્મદર્શન પરમાત્માદર્શન બની જાય.

એક બીજમાં જેમ અસંખ્ય વૃક્ષો ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે એજ રીતે એક માત્ર ભક્તિ બીજથી જ આત્મામાં અનંત જ્ઞાનના વૃક્ષોનું નિર્માણ થાય છે. વૃક્ષ નિર્માણ માટે આ બીજને ધરતીની માટી અને પાણીની જરૂર છે એમ ભક્તિ સાથે ક્રિયા અને જ્ઞાન ભળે પછી તો આત્મામાં કલ્પવૃક્ષનું નિર્માણ થાય છે, જે સાધકને નિર્વાણ કક્ષા સુધી દોરી જાય. આ ભક્તિમાં આ ઉપરાંત બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્માનો ત્રિવેણી સંગમ છે. નિતર્યાં જળના એ સ્નાનથી આત્માને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, તેમજ સમતારસ, પરમાનંદ અને શાશ્વત અને અવિનાશી આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રભુને ભજીએ તો જીવનમાં પ્રભુતા પ્રગટે. પૂજ્યની પૂજા કરવાથી જ પૂજ્ય પદ પ્રાપ્ત થાય છે.

જિન સ્વરૂપ થઈ જિન આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે.

x x x

શીતલ જિન પતિ પ્રભુતા પ્રભુની, મુઝથી કહી ન જાય જી,
અનંતતા નિર્મલતા પૂર્ણતા, જ્ઞાન વિના ન જણાય જી. (૧૦)૧

x x x

સમ્યગ્ દૃષ્ટિ મોર, તિહાં હરખે ઘણું રે;
દેખી અદ્‌ભૂત રુપ, પરમ જિનવર તણું રે.
પ્રભુ ગુણનો ઉપદેશ, તે જલધારા વહી રે;
ધર્મ રુંચિ ચિત્ત ભૂમિ, મંહી નિશ્ચલ રહી રે. (૨૧) ૪

આ નૂતન વર્ષે આવા ઉત્તમ ગ્રંથના સાગરમાંથી થોડાં બિંદુની અંજલિ 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના વાચકોને અર્પણ કરવાનું સદ્‌ભાગ્ય આ લખનારને પ્રાપ્ત થાય છે એ માટે આ ગ્રંથના રચયિતા સાધક શ્રાવક શ્રી પ્રેમલ કાપડિયાને અંતરથી અભિનંદન આપી અભિવંદન કરું છું.

ગુજરાતી અને હિંદી બે ભાષા આ ગ્રંથમાં છે, પરંતુ આ ગ્રંથના વિદ્વાન સંપાદકને વિનંતિ કરીએ કે થોડો વધુ શ્રમ કરી ભવિષ્યમાં આ ગ્રંથમાં અંગ્રેજી ભાષા–ગદ્યને પણ સ્થાન આપ આપો તો અંગ્રેજીભાષી અસંખ્ય જિજ્ઞાસુજનો પાસે આ ગ્રંથ પહોંચી શકશે, અને આ અદ્‌ભૂત ગ્રંથને આંતરરાષ્ટ્રીય સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે.

પ્રત્યેક જૈન અને ઉપાશ્રયે આ અદ્‌ભુત ગ્રંથ વસાવીને પોતાને ત્યાં ગ્રંથ સ્થાપના કરવી જોઈએ.

❑ ધનવંત શાહ

ઋષભ જિણંદશું પ્રીતડી, કિમ કીજે હો કહો ચતુર વિચાર;
પ્રભુજી જઈ અળગા વસ્યા, તિહાં કિણે નવિ હો કોઈ વચન ઉચ્ચાર.
કાગળ પણ પહોંચે નહીં, નવિ પહોંચે હો તિહાં કો પરધાન;
જે પહોંચે તે તુમ સમો, નવિ ભાખે હો કોઈનું વ્યવધાન (૧) ૧,૨.

(જિજ્ઞાસુ માટે ગ્રંથનું પ્રાપ્તિ સ્થાનઃ હર્ષદરાય હેરિટેજ પ્રા. લિ. જી. જી. હાઉસ, દામોદરદાસ સુખડવાલા માર્ગ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૧. ફોન : (૦૨૨) ૬૬૫૧૯૯૦૦. મોબાઈલ : ૯૮૨૧૧૪૧૪૦૦.)

આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન અને મહાત્મા ગાંધીજી : વ્યક્તિ વિશ્લેષણ

(રાષ્ટ્રપિતા પૂ. મો. ક. ગાંધી મહાત્માની ૧૪૧મી જન્મ જયંતી પ્રસંગે શબ્દ સ્મરણાંજલિ)

❑ લેખક : સિન્ધુ વર્મા અનુવાદક : પુષ્પા પરીખ

ડૉ. આઈન્સ્ટાઈન તથા ગાંધીજી બંને ઈતિહાસના ઘડનારા તથા શાંતિના દૂતો હતા. ઓગણીસમી સદીમાં જન્મી અલગ અલગ વાતાવરણમાં ઉછરી આ બંને વિભૂતિઓએ વીસમી સદીના વિશ્વઈતિહાસને ઘડ્યો અને સાથે સાથે આવનાર શતકની ઝાંખી પણ કરાવી. ગાંધીજી ડૉ. આઈન્સ્ટાઈનથી છ વર્ષ મોટા હતા. બન્ને પોતે પણ એક સંસ્થારૂપી જ હતા. બન્ને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા અને વિશ્વશાંતિના પ્રખર પ્રવર્તક અને દાવેદાર હતા. બન્નેમાં ઘણા સમાન ગુણો હતા. જ્યારે ગાંધીજીનો જન્મ થયો ત્યારે ભારતમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય હતું. લંડન સ્થિત મહારાણી વિક્ટોરીયાના હાથમાં તેની લગામ હતી. ગાંધીજી કાયદાના અભ્યાસી બન્યા અને ડૉ. આઈન્સ્ટાઈન વિજ્ઞાનના. બન્નેને શરૂઆતમાં યશ-અપયશનો સમાન અનુભવ થયો. એકબાજુ ગાંધીજીનું કાયદાવિદ્ તરીકે ભારતમાં કંઈ જામ્યું નહીં અને દક્ષિણ આફ્રિકા જવું પડ્યું, તો બીજી બાજુ આઈન્સ્ટાઈનને પણ શરૂઆતમાં સ્વિટ્ઝર્લેન્ડની પેટેટ ઑફિસમાં કલાર્ક તરીકે જવું પડ્યું. ગાંધીજીએ પોતાની આત્મકથા 'મારા સત્યના પ્રયોગો' લખી પરંતુ ડૉ. આઈન્સ્ટાઈને આવું કોઈ પુસ્તક લખ્યું નથી, પરંતુ તેઓનું જીવન જ સત્યની સાથેના પ્રયોગો સમાન હતું.

ગાંધીજીનું રાજનીતિમાં પદાર્પણ આફ્રિકાની રંગભેદની નીતિના વિરોધમાં થયું, જ્યારે ડૉ. આઈન્સ્ટાઈને તેમનું શસ્ત્ર જર્મનીના શાસકો દ્વારા પ્રથમ તથા દ્વિતિય વિશ્વયુદ્ધની વચ્ચેના ગાળામાં યહુદીઓ પર થયેલા અત્યાચાર તથા તેમની નૃશંસ કતલેઆમની વિરૂદ્ધમાં ઉગામ્યું. દ. આફ્રિકાના સંઘર્ષ બાદ જ્યારે ગાંધીજી ભારત પાછા ફર્યા ત્યારથી બ્રિટિશ સત્તા સામે અહિંસાત્મક અને શાંતિપૂર્ણ આંદોલનના સહારે સારા ભારત દેશની મુક્તિની લગામ સંભાળી. ડૉ. આઈન્સ્ટાઈનની રાજનીતિક દિલચસ્પી જીઓવાદથી શરૂ થઈ સમગ્ર દુનિયામાં નિઃશસ્ત્રીકરણ અને વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્‌ના વિચાર દ્વારા ફેલાઈ.

૧૯૩૯માં ગાંધીજીના જન્મદિન નિમિત્તેનું ડૉ. આઈન્સ્ટાઈનના વિચારોનું સંબોધન જોઈએ.

'બહારની શક્તિઓના કોઈપણ આધાર વગર જેની સફળતા જોઈ રહ્યા છીએ તેવા અને કોઈ શસ્ત્ર કે કોઈની હોંશિયારી વગર ફક્ત પોતાના વ્યક્તિત્વની સૂઝની શક્તિ પર જ નિર્ભર હોય એવા રાજનીતિજ્ઞ નેતા એટલે મહાત્મા ગાંધી.' આવા સફળ યોદ્ધા કે જેણે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ સદા ત્યાજ્ય ગણ્યો અને ઠુકરાવ્યો; આવા બુદ્ધિમાન, નમ્ર, નિશ્ચયી અને પોતાના કાર્યમાં દૃઢસંકલ્પી; જેણે પોતાનું સંપૂર્ણ જીવન સ્વજનોના ઉત્થાન માટે સમર્પિત કર્યું હોય; એવું વ્યક્તિત્વ, જેનામાં સીધા અને સરળ ગુણો હોવા છતાં યુરોપની પાશવતાનો સામનો કરવાનું સાહસ હોય એ નિશ્ચિત કોઈ અલૌકિક મનુષ્ય જ હોય.'

ગાંધીજીને ડૉ. આઈન્સ્ટાઈન દ્વારા અર્પિત જન્મદિન મુબારકબાદી આથી મહાન બીજી કઈ હોઈ શકે?

આવનારી પેઢી તો મને લાગે છે કે કદાચ જ માની શકશે કે ગાંધીજી જેવી વ્યક્તિ ખરેખર આ ભારતદેશમાં જ જન્મી હતી! વૈજ્ઞાનિક ભાષામાં જો કહેવું હોય તો ડૉ. આઈન્સ્ટાઈન અને ગાંધીજી દ્રવ્યમાનનું ઉર્જામાં અને ઉર્જાનું દ્રવ્યમાનમાં એમ પરસ્પર રૂપાંતર હતા.

ડૉ. આઈન્સ્ટાઈનને એમના સાપેક્ષતાના સિદ્ધાંતે વિશ્વવિખ્યાત તો બનાવ્યા અને નૉબેલ પુરસ્કાર પણ અપાવ્યું. ક્વૉન્ટમ સિદ્ધાંતના પ્રભાવનો જે ઉપયોગ કર્યો છે એ જ આગળ જતાં બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં કુપ્રસિદ્ધ અણુ અને હાઈડ્રોજન બૉમ્બ બન્યા. આ બૉમ્બે જ નાગાસાકી અને હિરોશીમાનો નાશ કર્યો. આજ એ બિંદુ છે જ્યાંથી મનુષ્ય નાભિકીય જોડ-તોડથી સંસારનો સંહાર કરવા સુધીનો ખેલ ખેલી શકે છે; અથવા યુદ્ધની જ્વાળા શાંત કરી આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ સ્થાપી શકે છે. હા, ડૉ. આઈન્સ્ટાઈને નાના નાના અણુ પ્રોટોન, ઈલેક્ટ્રોન અને ન્યુટ્રોનનો માનવ-કલ્યાણ માટેનો જ ઉપયોગ બતાવ્યો. ભારતમાં એવી જ રીતે ગાંધીજીએ ભૌતિકતાની બીજી બાજુ શોધી. એમનું અસ્ત્ર હતું 'આત્મા'. 'આત્મા' એટલે 'એટમ' નહીં, ભલે ઉચ્ચારમાં સામ્યતા હોય.

હવે આપણે જોઈએ કે વિશ્વવિખ્યાત વૈજ્ઞાનિકે આ સાપેક્ષવાદના સિદ્ધાંતને ગણિતની જાદુઈ ભાષામાં કેવી રીતે પરિભાષિત કર્યો.

ઈ=કોઈ સ્થિર પદાર્થની ઉર્જા અને

એમ=દ્રવ્યમાન (સંહતિ) છે.

સૂર્યપ્રકાશની ગતિ એક સેકન્ડ દીઠ ૧,૮૬,૦૦૦ માઈલ છે,

દ્રવ્યમાનની ઉર્જા, દ્રવ્યમાન ગુણ્યા સૂર્યપ્રકાશની ગતિના વર્ષ બરાબર છે. આનો અર્થ એ થયો કે દ્રવ્યમાનના નાનામાં નાના કણમાં અમાપ ઉર્જા છે, તો પછી આજ સુધી આ ઉર્જા કેમ નજરમાં ન આવી?

ઉપરના સૂત્રને બીજી રીતે પણ જોઈ શકાય.

ઉર્જાનું પરિવર્તન દ્રવ્યમાનમાં કેવી રીતે જોવાય.

એમ=$^{\text{ઈ}}/_{\text{સી}^{\text{૨}}}$ દ્રવ્યમાન=$^{\text{ઉર્જા}}/_{\text{સૂર્યપ્રકાશગતિ}}$

આ સૂત્રને જો નવું રૂપ આપવામાં આવે તો એક દિલચસ્પ વાત નજરમાં આવશે, જેમકે, (ઉર્જા) ઈ=આઈન્સ્ટાઈન, એમ (દ્રવ્યમાન) =ગાંધીજી અને સી=આત્મપ્રકાશની ગતિ. આજ ઉદ્‌બોધન બાઈબલમાં પણ છે. વિશ્વશાંતિ અને મનુષ્ય પ્રત્યેની સદ્‌ભાવના ઈશ્વર છે. આ જ વાત ગાંધીજીએ ભારતમાં કરી બતાવી અને દુનિયાને ચકિત કરી દીધી. તેઓએ કરોડો દેશવાસીઓને પોતાના વિચારો, શબ્દો અને આચરણથી દ્રવ્યમાનને એક જ ઘટકમાં પરિવર્તિત કરી એવો આત્મપ્રકાશ ફૂંક્યો કે એ સૂર્યપ્રકાશની ગતિ કરતાં પણ અનેકગણો વધુ ગતિમાન બન્યો. આગળ જતાં સ્વાતંત્ર્ય આંદોલનના અનેક પ્રકારો જેવા કે, મીઠાનો સત્યાગ્રહ, ભૂખ હડતાળ, ખિલાફત ચળવળ આદિ જોવા મળ્યા. આ સર્વેનો અંત ૧૯૪૨ના 'ભારત છોડો' આંદોલનમાં આવ્યો. તેઓ અનેકવાર જેલમાં ગયા, પરંતુ તેમની પાસે તલવાર કે બંદૂક નહોતી તે છતાં બીજા વિશ્વયુદ્ધના અંતે અંગ્રેજોને ભારત છોડવા માટે વિવશ થવું પડ્યું. અંગ્રેજોએ જોયું કે સંપૂર્ણ દ્રવ્યમાન ઉર્જામાં પરિવર્તિત થયું છે. આ પરિવર્તન પર પણ આપણે જોઈએ કે ડૉ. આઈન્સ્ટાઈનના ઉદ્‌ગાર કેટલા સાર્થક છે!

'આપણો આ સમય નવા નવા અનુસંધાનોમાં સંપન્ન થતો જાય છે. આપણું દૈનિક જીવન જ્યાં અધિકાધિક આરામદાયક બનતું જાય છે. આપણે આપણી તાકાતથી સાગરને ઓળંગી શક્યા છીએ. શારિરીક શ્રમથી મુક્તિ મળી છે, આસમાનમાં ઉડતા શીખ્યા અને દુનિયાની દરેક દિશામાં વિદ્યુત તરંગો પણ મોકલતા શીખ્યા, તે છતાં આવશ્યક વસ્તુઓના ઉત્પાદન અને વિતરણમાં કોઈ સુસંબદ્ધતા ન લાવી શક્યા. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે પ્રત્યેક વ્યક્તિ હંમશાં ભયભીત જણાય છે કે કદાચ કોઈ આર્થિક ચક્રમાંથી બહાર તો નહીં ફેંકાઈ જઈએ ને! અથવા દરેક ચીજનો એને અભાવ જણાય છે. સાથે સાથે એ પણ દેખાય છે કે વિભિન્ન દેશોમાં થોડા થોડા સમયે લોકો એકબીજાની હત્યા કરે છે અને આને લીધે મારનાર હંમેશાં પોતાના ભવિષ્યની ચિંતામાં ભય અને આતંકથી પીડિત રહેતો હોય છે. આવું એટલા માટે બને છે કે અધિકાંશ મનુષ્યની બુદ્ધિ અને ચરિત્ર પેલા મુટ્ઠીભર લોકોથી ઓછી છે. એ લોકો જનસમુદાય માટે મુલ્યવાન ઉત્પાદન કરે છે. મને વિશ્વાસ છે કે મારી આજની ઉચ્ચારેલી વાણીને આવનારી પેઢી ગંભીરતા અને ગૌરવથી વધાવશે.' ઉપર જણાવેલ વિચારો બતાવે છે કે ડૉ. આઈન્સ્ટાઈન માત્ર પ્રયોગશાળા સુધીના વૈજ્ઞાનિક નહોતા.

આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન ફક્ત પ્રયોગશાળા પુરતા વૈજ્ઞાનિક કે આરામ ખુરશીના ફિલસુફ નહોતા. તેઓની આજુબાજુના આર્થિક, સામાજિક વાતાવરણ પ્રત્યે પણ જાગૃત અને અત્યંત સંવેદનશીલ વિદ્વાન વ્યક્તિ હતા. આપણા મહાત્મા ગાંધીજી જેવા જ. ગાંધીજીનું યોગદાન ફક્ત રાજનીતિક અને આર્થિક સિદ્ધાંતો પૂરતું સીમિત નહોતું. તેઓનું યોગદાન સામાજિક અસમાનતાઓ, અન્યાય, બાળકો, બહેનોની પ્રગતિ, સાંસ્કૃતિક એકતા, ધાર્મિક તથા સાંપ્રદાયિક એકાત્મતા, સર્વાંગી ગ્રામ્યવિકાસ, ગ્રામ સ્વરાજ્ય, અસ્પૃશ્યતા નિવારણ તથા દરેક સ્તર પરની નૈતિકતા વગેરે જેવા ક્ષેત્રોમાં પણ હતું.

વિશ્વ વંદ્ય બનતા પહેલાં બન્ને હસ્તીઓને ઘણી ઘણી તકલીફોનો સામનો કરવો પડ્યો. ગાંધીજીને દ.આફ્રિકામાં રંગભેદ નીતિ નડી અને ડૉ. આઈન્સ્ટાઈન માટે યહુદી ધર્મ જર્મનીમાં બાધક બન્યો. બન્નેમાં તે છતાં હિમાલય જેવી અદમ્ય શક્તિ હતી કે જેના આધારે તેઓને પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન અવિશ્વસનિય ગાથાના માલિક બનાવી દીધા. બન્ને પરમ ધાર્મિક હતા. પરંતુ કટ્ટરતાથી ઘણે અંશે દૂર. પ્રથમ તેઓ માનવતાવાદી હતા અને પછી બીજું બધું. 'જીવો અને જીવવા દો'ની નીતિનો તેઓએ પ્રચાર કર્યો અને સાથે સાથે આચરણ પણ. ત્યારે જ બન્ને વ્યક્તિઓ દરેક ધર્મના સમાદરકર્તા અને દરેક જાતિના પ્રશંસક બન્યા હતા. ડૉ. આઈન્સ્ટાઈનનું અસ્ત્ર કાગળ અને કલમ હતા તો ગાંધીજીનું અસ્ત્ર સત્ય અને અહિંસા.

ગાંધીજી ડૉ. આઈન્સ્ટાઈનના વૈજ્ઞાનિક તેમજ અન્ય વિષયો પરના લેખોના નિયમિત વાચક હતા તથા નિયમિતપણે બન્ને વચ્ચે પત્રવ્યવહાર પણ ચાલુ હતો. વિશ્વ શાંતિ અને ગુલામીથી મુક્તિ એ બંને વિચારકોને એકસરખા પ્રિય હતા. એકને ભૌતિકશાસ્ત્ર તો બીજાને આધ્યાત્મિકતામાં દૃઢ રૂચિ હતી. ગાંધીજીની હત્યાના સમાચાર સાંભળી તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા હતા.

બન્ને મહાનુભાવોમાં બીજી પણ એક સામ્યતા હતી. બન્ને સરળ હૃદયી હતા અને સાદગીના હિમાયતી હતા. આડંબર અને ભપકાથી બન્ને દૂર રહેતા. એક ફક્ત પોતડી પહેરતા તો બીજા એકદમ સાદા અને સસ્તા કપડાં વાપરતા. બન્નેને ત્રીસથી ચાળીસ વર્ષમાં જ પારિવારિક સમસ્યાનો સામનો કરવો પડ્યો.

આજે જ્યારે બર્લિનની દિવાલ તૂટવાથી જર્મની એક થયું છે, આફ્રિકાના નાના નાના રાજ્યો એક થયા છે અથવા એ માર્ગે આગળ વધી રહ્યા છે, વિયેટનામ અને કોરિયાના બે ભાગ પણ એકત્ર થવાની તૈયારીમાં છે, યુરોપિયન દેશ, 'અમે પ્રથમ યુરોપિન અને પછી 'અન્ય' એમ કહેવામાં ગર્વ લે છે ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજી તથા ડૉ. આઈન્સ્ટાઈનના આત્મા સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી પર નજર ફેંકતાં જરૂર સંતોષની લાગણી અનુભવતા હશે અને સમસ્ત માનવ જાતના કલ્યાણ માટે આશીર્વાદ આપતા હશે. ✶ ✶ ✶

('તીર્થંકર' હિન્દી સામાયિકના સૌજન્યથી)

૬/બી, ૧લે માળે,કેનવે હાઉસ, વી. એ. પટેલ માર્ગ, મુંબઈ–૪૦૦ ૦૦૪.
ટે.નં.: ૨૩૮૭૩૬૧૧; મો.: ૯૮૨૦૫૩૦૪૧૫

દીકરી માટેની ઝંખના

❑ ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)

આ મથાળુ વાંચીને ઘણાંને નવાઈ લાગશે પણ વાત સો વસા સત્ય છે. સમાજમાં દીકરી માટે ઘણી બધી કહેવતો છે જે એના જન્મ ને જીવન માટે આનંદપ્રદ કે ગૌરવ લેવા જેવી નથી છતાંયે સમાજમાં એવા ઘણા બધા સજ્જનો છે જે દીકરી માટે ઝંખતા હોય છે ને એની અપ્રાપ્તિનો અસંતોષ એમને સતત દુઃખી કરે છે. છેલ્લાં બે વર્ષોમાં મારા અર્ધો ડઝન સાહિત્યકાર-મિત્રોએ છેલ્લો શ્વાસ દીકરીને ઘરે લીધો ને આજે હું એવા અનેક કિસ્સા જાણું છું કે વૃદ્ધ માતાપિતાની મન મૂકીને પ્રેમપૂર્વક સેવા દીકરી આજે કરતી હોય છે.

દીકરી જન્મે એટલે પાણો જન્મ્યો કે માંડવો આવ્યો કહેવાય છે. દશ બાર વર્ષની થાય એટલે કહેશેઃ 'દીકરી ને ઉકરડીને વધતાં વાર શી? જાણે એને સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ જ નથી એ દર્શાવતી કહેવત 'દીકરી ને ગાય દોરે ત્યાં જાય'. દીકરી સુખી હો કે દુઃખી...દુઃખી હોય તો ય કહેવાનાઃ 'દીકરીની માટીને શા ઝાટકા પડે છે.' કોઈપણ કારણસર પિયર રહેતી દીકરી માટે કહેવાનાઃ 'દીકરી સાસરે સારી ને માલ વેચ્યો સારો...જાણે દીકરી પણ વેચવાનો માલ ન હોય! દીકરી પિતૃગૃહે રહે એ ઠીક નહીં એ માટે વરવી કહેવત આવીઃ 'દીકરી સાસરે કે મસાણે સારી લાગે.'દીકરીના વહાલની પારાશીશી કઈ? તો કહેશેઃ 'દીકરીની વહાલપ દાયજેથી જણાય'. બોરડીવાળા ખેતરને જતા-આવતા બધા જ ખંખેરે..એ ઉપરથી કહેવત આવીઃ 'દીકરિયાળું ઘર ને બોરડિયાળું ખેતર'. દીકરી કે દીકરીઓ જ હોય તો એવી જનેતા માટે કહેવત રચાઈઃ 'દીકરીની મા રાણી, ઘડપણે ભરે પાણી'. દીકરી એટલે ન્યાસ, પારકી થાપણ...શકુંતલાના પાલક પિતા ઋષિ કણ્વ પણ આ વિચારણામાંથી અપવાદરૂપ નથી.-

અર્થો હિ કન્યા પરકીય એવ
તામદ્ય સંપ્રેષ્ય પરિગ્રહીતુઃ।
જાતો મમાયં વિશદઃ પ્રકામં
પ્રત્યર્પિતન્યાસ ઈવાન્તરાત્મા।।

મતલબ કે-'છે દીકરી તો ધન પારકું જ,
વળાવી એને પતિ-ઘેર આજે,
થયો અતિ સ્વસ્થ જ અન્તરાત્મા
મારો, યથા થાપણ પાછી સોંપ્યે.

દીકરી માટે સંસ્કૃતમાં એક શબ્દ 'દુહિતા' છે. વિદ્યાધર વામન ભીડે (BHIDE) ના સને ૧૯૨૬ના સંસ્કૃત-અંગ્રેજી જોડણીકોશમાં, 'દુહિતૃ'-ડૉટર-દીકરી-એટલી જ સમજુતી આપી છે. સાથે ગુજરાતી શબ્દકોશમાં પણ દુહિતા એટલે દીકરી..જોવા-વાંચવા મળે છે પણ કોઈ સાચા વ્યુત્પત્તિવિદ કે 'ફેકોલોજિસ્ટ'ની કલ્પના-તરંગ-બુટ્ટાવાળી એક વ્યુત્પત્તિ વર્ષો પહેલાં, વાંચેલી કે સાંભળેલી...જેમાં 'દુહિતા'નો અર્થ એવો કરેલો કે 'દૂરે હિતા'.-દૂર રહે એમાં જ જેનું હિત છે તે 'દુહિતા' કોનાથી દૂર રહેવાની આમાં વાત હશે? પિતૃપક્ષથી કે શ્વસુરપક્ષે સંયુક્ત કુટુંબથી કે દુષ્ટ-પ્રમાદી પતિથી-કોનાથી? આ વ્યુત્પત્તિ પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન જેવી છે. સૌ મગનમતો અર્થ કરી શકે છે પણ આજની દુનિયાએ બધા જ અર્થો અને કહેવતોમાં ઉથલપાથલ સર્જી દીધી છે.

વર્ષો પહેલાંની કહેવત હતીઃ 'ડોસો કુંવારો મરે પણ સ્ત્રી કુંવારી મરે નહીં.' હવે આ કહેવતમાં 'મરે'ને બદલે મળે શબ્દ ફેરવી નાંખીને ડોસો-ડોસી શબ્દનો વ્યત્યય કરી નાખો! સેંકડો નહીં પણ હજ્જારો ડોસીઓ કુંવારી હશે ને ડોસા વાંઢા. 'ગાય ને દીકરી દોરે ત્યાં જાય પણ આજની દીકરીને તો જવું હોય ત્યાં જ જાય છે.' દીકરી પરણીને સાસરે આવે ને એની નનામી નીકળે એ માટે સૂચક કહેવત છેઃ 'ઉભી આવે ને આડી જાય.' આજે તો આડી થઈને આવે ને ઊભી નહીં પણ જવું હોય તો આડી પણ જઈ શકે છે! દીકરિયાળુ ઘર એટલે બોરડિવાળુ ખેતર'...આજે ભલભલાને ખંખેરી નાખે છે. મારા દાદી આને માટે 'ઘાઘરિયો વસ્તાર' શબ્દ-પ્રયોગ કરતાં.

દીકરાઓ માટેની ચાર પંક્તિઓ ટાંકીને પછી મૂળ વાત પર આવું-

દીકરા હતા ન્હાના ત્યારે માએ વાહ્યા પાણા.
દીકરા થયા મોટા ત્યારે જમાના આવ્યા ખોટા.
દીકરાને આવી દાઢી, ત્યારે માને મૂકી કાઢી,
દીકરાને આવી મૂછ ત્યારે બાપને નહીં પૂછ.

વાદી-પ્રતિવાદીની જેમ આવી કહેવતો તો સર્વત્ર મળવાની.

હવે મારા ચાર મિત્રોની દીકરી માટેની ઝંખના શા માટે હતી તેની સો ટકા સત્ય વાત કરું. ચારેય મિત્રો હયાત છે એટલે સાચાં નામ આપતો નથી. ધારો કે એક છે પ્રો. અમીન. પ્રો. અમીનને બે દીકરા હતા પણ એમના શ્રીમતીને 'કન્યાદાન'નું પુણ્ય કમાવાની એષણા હતી એટલે ત્રીજા સંતાન માટે આગ્રહ રાખ્યો સદ્ભાગ્યે કે દુર્ભાગ્યે એ પણ દીકરો આવ્યો. હવે 'કન્યાદાન-પુણ્ય-વાસનાના મોક્ષનું શું? પ્રો. અમીન ને એમનાં શ્રીમતીએ ભત્રીજીને દત્તક લઈ કન્યાદાન કર્યું ને એમની માન્યતા પ્રમાણે પુણ્ય અંકે કર્યું. બીજા મિત્ર છે પ્રો. ડૉ. પરીખ. એમને દીકરી નહીં, દીકરો પરણે ને ચાર આંખો મળે એટલે જુવાળુ થાય...આવે ટાણે દીકરી હોય તો દીકરી આપીને દીકરો લીધો, તે પારકો હતો તેને પોતાનો

કીધો'...પણ એ તો જામાતૃ દશમો ગ્રહ ન બને ત્યાં સુધી જ સાચું, છતાં યે વૃદ્ધાવસ્થાના અવલંબનરૂપે એ આશ્વાસન ખોટું તો નથી જ ને ઘણાં જમાઈઓ સવાઈ દીકરાની ગરજ સારતા પણ હોય છે. યોગ્ય ફરજ બજાવીને. ત્રીજા મિત્ર મોટા ઉદ્યોગપતિ છે. સંતતિમાં એમને ત્રણ દીકરા છે. એમની માન્યતા એવી છે કે દીકરો સપૂત નીકળે તો એક જ કુળને ઉજાળે. જ્યારે દીકરી ડાહી હોય તો બંનેય કુળને ઉજાળે. આમાં પણ તોતેર મણનો 'તો' તો છે જ...પણ જનકકન્યાએ પિતૃ ને રઘુકુળને ધન્ય કરી દીધું ચોથા મિત્રની, દીકરી માટેની ઝંખના બૌદ્ધિક ને માનસ શાસ્ત્રીય છે. એકને બદલે બે સંતાનોની વાતને પણ એ માનસ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ઉત્તેજન આપે છે પછી ભલે એ બે સંતાનો એક જ લિંગી હોય. એક જ સંતાન સ્વાર્થી, અહંકેન્દ્રી અને સમાજ વિમુખ બની જતું હોય છે. બે-ત્રણ બહેનોનો એક જ ભાઈને 'ઋજુ, મૃદુલ, સંવેદનશીલ ને પરોપકારી બનાવનાર બહેનો હોય છે. મારા બે દીકરા ને એક દીકરીને ઘરે કોઈપણ દીકરી નથી એની ખોટ પૌત્રો-દૌહિત્રોને સાલતી હોય છે. ધર્મભગિનીઓ દ્વારા એ ખોટની પૂર્તિ થતી હોય છે. પણ આદર્શ સ્થિતિમાં ભાઈ ભગિનીના સંબંધની વાત તો નિરાળી જ છે...એનો કોઈ જ વિકલ્પ નથી. દીકરીવિહોણા કેવળ દીકરાના જ પિતાઓ, વૃદ્ધાવસ્થામાં દીકરીઓના માતા-પિતાની સેવા થતી પ્રત્યક્ષ નિહાળે છે ત્યારે એમનો અંતરાત્મા પોકારી ઉઠે છેઃ 'કાશ! મારે પણ એકાદ દીકરી હોત તો! લોકગીતોમાં દીકરીનાં અને દુઃખોની દર્દનાક કથા આવે છે છતાં યે એવાં કેટલાંક લોકગીત છે જેમાં દીકરીના અવતારને ધન્ય ને અનેક પુણ્યોનું ફળ ગણાવ્યું છે. દા. ત.:-'જો પૂજ્યા હોય મોરાર' એ લોકગીતમાં આ પંક્તિઓ આવે છેઃ-

'જેને તેં પેટે દીકરી, તેનો તે ધન્ય અવતાર' કારણ?

'સાચ્યું સૂચ્યું વાવરે, જો પૂજ્યા હોય મોરાર.'

ગુજરાતી અને પંજાબી લોકગીતમાં સ્વયં દીકરી પોતાને 'ઉડણ-ચરકલડી' ગણાવે છેઃ-

'આજ દાદાજીના દેશમાં
કાલે ઉડી જાશું પરદેશજો
અમે રે દાદા! ઊડણ ચરકલડી'...લગભગ આ જ ભાવ પંજાબી લોકગીતમાંઃ-

'સાડા ચિડીઆં દા ચંબા વે બાબલ અસીં ઉડ જાણા
અસીં ઉડીઆં સો ઉડીઆં વે બાબલ કિસે દેશ જાણા.'

મતલબ કેઃ 'અમે તો' ઊડણ ચરકલડી'- 'પંખીના મેળા' જેવાં છીએ. હે પિતા! અમે તો એક દિવસ ઊડી જઈશું. ઊડી ઊડીને હે પિતા! અમે કોઈ પરાયા દેશમાં જઈશું' પણ એ 'પરાયા દેશ'માં મોકલતાં, 'કન્યા વિદાય' વખતે, કયો પાષાણહૃદયી પિતા રડ્યો નથી? લોકગીતોમાં આવી વ્યથાની કથા માનસિક રીતે આલેખાઈ છેઃ-

'વળી વળી દાદા પૂછે વાતઃ

'આજ માંડવ કેમ અણોહરો રે?'...ગૃહને માંડવે આજે શૂન્યતા ને અંધકાર શાને? કેવળ દાદાની જ વ્યથાનો આ પ્રશ્ન નથી...કાકા અને વીરનો પણ આજ પ્રશ્ન છે...અને દરેકને માટે મઝિયારો ઉત્તર છે.

'દીવડો હતો બેની બેનને હાથ
મેલીને ચાલ્યાં સાસરે રે.'

દીકરી એ તો ઘરનો દીપક છે...દેહલી દીપક-ન્યાયે એ સર્વત્ર પ્રકાશ આપે છે...બંનેય કુળમાં દીકરી-દીપકની આ કલ્પના લોક સાહિત્યમાં ઠીક ઠીક પ્રચલિત છે. 'નગર સાસરે' (`The in-laws at Jamnagar) લોકગીતમાં, 'ક્યારે આવે ભાવેણાનાં તેજ રે, દાજીરાજની કુંવર-'દાજીરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે (The bright lamp of Dajiraj proceeds to in-laws).

'દીવડો હાલ્યો સાસરે'...કન્યા વિદાય ને માટે લોકકવિ આથી કયા પ્રબળ ને પ્રતાપી પ્રતીકનો વિનિયોગ કરી શકે?

'દિ, ઉજાળે તે દીકરા પિતાનાં અધૂરાં કામ પૂર્ણ કરે તે પુત્ર કે કહેવાતા કલ્પનાના 'પુ' નામના નરકમાંથી પિતાને તારે તે 'પુત્ર' આવી આવી મન-ઘડંત વ્યુત્પત્તિઓ ભલે વ્યુત્પન્ન મતિની ઉત્પત્તિ હોય પણ આજના બદલાયેલા માહોલમાં તે નવા સંસારના દુઃખરૂપી નરકમાંથી તારનારને, ઠારનાર એકાકી વૃદ્ધ માતાપિતાની સંજીવની તો દીકરીઓ જ છે. એ 'વહાલના દરિયાની ઝંખના' આમ તો જમાનાની નક્કર વાસ્તવિકતા બની રહેશે, કારણ કે જ્યાં વાંકડાની પ્રથા આકરી છે ત્યાં બાલિકા-ભ્રૂણહત્યાનું પ્રમાણ ખૂબ મોટું છે; આને કારણે છોકરા-છોકરીઓના જન્મ-પ્રમાણે ખાસ્સી મોટી ઉથલપાથલ સર્જી છે. કેટલીક જ્ઞાતિઓમાં તો એક હજાર પુત્રના જન્મની સામે માંડ આઠસો કન્યાઓ હોય છે. કન્યાઓના અભાવે ઉચ્ચ કુળના નબીરા આદિવાસી કન્યાઓને પરણતા થઈ ગયા છે ને પશ્ચિમમાં તો કોઈ વાતનો કશો જ છોછ રહ્યો નથી. જ્યાં આવી પરિસ્થિતિ હોય ત્યાં ગીતા અનુસાર, 'જાયતે વર્ણસંકર'...દીકરીની ઉપેક્ષાના માઠાં ને વિષમ પરિણામ આવતો જમાનો જીરવી શકવાનો નથી.

દીકરીના જન્મનું આપણે ગૌરવ કરીએ; જેને તે પેટે દીકરી તેનો ધન્ય અવતાર.

દીકરીનો જન્મ તો 'જેણે પૂજ્યા હોય મોરાર.' તેને ત્યાં થાય-એ સત્યને સમજીએ.

✶ ✶ ✶

રસિકભાઈ રણજિતભાઈ પટેલ,
C/12, નવદીપ એપાર્ટમેન્ટ, સારથિ બંગલોની સામે,
A-1, સ્કૂલ પાસે, મેમનગર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૨.
મોબાઈલ : ૯૮૯૮૧૬૯૦૬૯.

આગમસુત્તંથી સમણસુત્તં

❑ હર્ષદ દોશી

मेंति भूएसु कप्पए। મૈત્રી મારો ધર્મ છે. ભગવાન મહાવીરનું આ અદ્‌ભુત સૂત્ર આપણને આગમસૂત્રો દ્વારા મળ્યું છે. આ આગમસૂત્રો કેવા છે?

૧૯૫૬માં પરમ દાર્શનિક અને પ્રકાંડ પંડિત શ્રી જયંતમુનિનું કોલકતામાં ચાતુર્માસ હતું. ત્યારે તેઓશ્રી એક ભાઈ સાથે વાત કરી રહ્યા હતા, જે ૫૦ વર્ષ પછી પણ મને યાદ છે.

એ ભાઈ કહેતા હતા કે તેમને શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના વાંચનમાં અનેરો આનંદ આવતો હતો. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર સ્વયં ભગવાન મહાવીરની વાણી છે, તેમના જ શબ્દો છે એટલે તેને વાંચીએ કે સાંભળીએ, આનંદ જ આવે.

તે ભાઈએ આગળ જણાવ્યું કે તેને એ ગ્રંથના દરેક શબ્દ ઘણાં જ મીઠા–મધુર લાગતા હતા.

એ નાની ઉંમરે મેં આગમ શાસ્ત્ર કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું નામ સાંભળ્યું નહોતું અને તેની જરા પણ જાણકારી નહોતી. છતાં, મને ઘણું કુતૂહલ થયું. ભગવાનની વાણી કેવી હશે? ભગવાન શું કહેતા હશે? એમાં એવું શું છે કે તે મીઠું મધૂરું લાગે?

બીજે દિવસે મેં ઉપાશ્રયમાં પુસ્તકોના કબાટ ઉથલાવવા શરૂ કર્યા. મને શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ન મળ્યું પણ શ્રી ઉવાસગદસાંગ સૂત્ર મળ્યું. તેમાં પણ ભગવાન મહાવીરની વાણી છે એટલું મને સમજાઈ ગયું હતું. એ ગ્રંથમાં કથાઓ હોવાથી હું વાંચી ગયો.

આગમ સૂત્રનો આ મારો પહેલો પરિચય. કદાચ મને ઝાઝી સમજણ નહીં પડી હોય, તો પણ આનંદ શ્રાવકની કથા મને ગમી ગઈ હતી.

આ ગ્રંથમાં આનંદ શ્રાવક સ્વયં ભગવાન મહાવીર પાસેથી ૧૨ વ્રત ગ્રહણ કરે છે તેનું વર્ણન છે. અઈભારે, ભત્તપાણવોચ્છેએ, કૂડલેહકરણે, વગેરે શબ્દો પ્રતિક્રમણમાં આવતા હોવાથી પરિચિત હતા. આનંદ શ્રાવકનું વર્ણન કરતા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે તે પોતાના કુટુંબ અને સમાજમાં મેઢીભૂત અને ચક્ષુભૂત હતા. ત્યારે એ શબ્દનો અર્થ સમજાયો ન હતો, આજ તેનું મહત્ત્વ સમજાય છે. આ વિશેષણ ઘણાં માર્મિક છે. ભગવાન મહાવીરનો શ્રાવક આત્મધર્મ અને વ્યવહારધર્મ, બન્નેને સાથે લઈને ચાલતો હોય છે

આગળ જતા આગમ વાંચનનો જેમ જેમ યોગ મળતો ગયો તેમ તેમ મને ભગવાન મહાવીરના શબ્દોની મધુરતાની સાથે ગહન અર્થનો પણ અનુભવ થતો ગયો. તેમાં જીવન જીવવાની કળા અને મંત્ર સમાયેલા છે. વિશ્વના કોઈ પણ મહાપુરુષ, દિવ્યપુરુષ કે ફિલોસોફરે ન આપ્યા હોય તેવા ટૂંકા, અર્થથી ભરેલા, રત્ન સમાન સૂત્રોથી આગમ સાહિત્ય સમૃદ્ધ છે.

ઉદાહરણરૂપે થોડા સૂત્રો જોઈએ.

મેંતિ ભૂએસુ કપ્પએ. મૈત્રી મારો ધર્મ છે. વિશ્વના સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ જીવો સાથે પણ મારે મૈત્રી છે. મહાવીરની પહેલા આવી વિશ્વવ્યાપી મૈત્રીની વાત કોઈએ કરી નથી.

ઉટ્ઠિએ નો પમાયએ. ઊઠો, પ્રમાદ અને આળસ છોડો. ન નિન્હવેજ્જ વીરિયં. તમારી શક્તિને છુપાવો નહીં. આ સૂત્રમાં એટલો પ્રભાવ છે કે તે પૂરું જીવન બદલી શકે છે.

સ્વામી વિવેકાનંદે ઉપનિષદનું સમાન અર્થવાળું, 'उत्तिष्ठत जाग्रत् प्राप्य वरान्निबोधत' વિશ્વ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

અત્થિ સત્થં પરેણ પરં, નત્થિ અસત્થં પરેણ પરં. એક એકથી ચડિયાતા શસ્ત્ર છે, પણ અશસ્ત્રથી ચડિયાતું કોઈ નથી. નિશસ્ત્ર ગાંધીજીએ સશસ્ત્ર અંગ્રેજોને અહિંસાની શક્તિનો પરિચય આપ્યો. માર્ટિન લ્યુથર કિંગ અને નેલસન મંડાલાએ પણ અહિંસાની શક્તિથી વિશ્વને આશ્ચર્યચકિત કરી દીધા હતા. નિશસ્ત્ર અહિંસાની શ્રેષ્ઠતાની વાત ભગવાન મહાવીરે આજથી ૨૬૦૦ વર્ષ પહેલા કરી હતી.

આવા અનુપમ, આજે પણ એટલા જ માર્ગદર્શક સૂત્રો આપણા આગમ ગ્રંથોમાં છવાયેલા છે વિશ્વમાંએ કેટલા જાણે છે? કેટલા જૈનો પણ તે જાણે છે?

ભગવાન મહાવીરની વાણી :

વિદેશમાં બુદ્ધ, રામ અને કૃષ્ણના નામ જાણીતા છે. પણ મહાવીરનું નામ કેટલા જાણતા હશે? ક્રિશ્ચયાનિટી, ઈસ્લામ, હિંદુ અને બૌદ્ધ ધર્મ ઉપર રેલવે, એરપોર્ટ અને દરેક બુકસ્ટોરોમાં સહેલાઈથી પુસ્તક મળે છે. પણ ભગવાન મહાવીર અને જૈન ધર્મ માટે પુસ્તક મેળવવું થોડું મુશ્કેલ છે. ગીતા, બાઈબલ, કુરાન અને ધમ્મપદ, એક જ ગ્રંથમાં એમના ધર્મનો સાર છે જ્યારે જૈનો માટે સર્વમાન્ય અને ધર્મના સારરૂપ એક જ ગ્રંથની ખોટ છે.

કહેવામાં આવે છે કે જૈન ધર્મના સિદ્ધાંત અને તેનું દર્શન એટલા વિશાળ છે અને આગમ ગ્રંથોની સમસ્યા એટલી મોટી છે કે તેને એક ગ્રંથમાં સમાવી ન શકાય. તે ઉપરાંત જૈનોના વિભિન્ન સંપ્રદાયો આગમ ગ્રંથો માટે એકમત નથી. દિગંબરો માને છે કે દરેક આગમસૂત્રો લુપ્ત થઈ ગયા છે અને હવે ઉપલબ્ધ નથી.

વિનોબા ભાવેના પ્રયત્નથી ભગવાન મહાવીરની ૨૫૦૦મી નિર્વાણ જયંતી સમયે 'સમણસુત્તં'ના સંકલનથી એ કમી પૂરી થઈ છે. પણ હજુ સુધી તેનો પ્રચાર થયો નથી.

વિશ્વના તત્ત્વદર્શનના સંપુટમાં ભગવાન મહાવીરની અહિંસા,

અપરિગ્રહ અને અનેકાંતવાદનો ઝળહળાટ અને તેજ જુદા તરી આવે છે. છતાં આપણે જૈનદર્શનને નથી mass કે નથી class સુધી પહોંચાડી શક્યા એ હકીકત છે.

વૈદિક સાહિત્યમાં ૧૦૦ ઉપર ગ્રંથ છે. શ્રી કૃષ્ણે આ ગ્રંથોનું દોહન કરીને તેનો સાર ગીતામાં આપ્યો છે. બૌદ્ધો પાસે પણ ૧૪ ધર્મગ્રંથો છે, પણ તેઓ તેના સારરૂપે સર્વમાન્ય ગ્રંથ ધમ્મપદનું સંકલન ૧૫૦૦ વર્ષ પહેલાં કરી શક્યા છે.

ભગવાન મહાવીરની વાણી આગમ કહેવાય છે અને તે ૧૨ ગ્રંથોમાં સંકલિત છે. તે દરેક ભાગ 'અંગસૂત્ર' કહેવાય છે અને સામૂહિક રીતે દ્વાદશાંગી કહેવાય છે. આ આગમસૂત્રોની રચના અર્ધ માગધી ભાષામાં થઈ છે.

આ બાર અંગસૂત્રોમાંથી ચૂંટીને એક સારરૂપ ગ્રંથનું સંકલન ૨૫૦૦ વર્ષ સુધી કેમ ન થયું તેનો ઉત્તર મેળવતા પહેલાં એ જોઈએ કે આગમની રચના કેવી રીતે થઈ, તેમાં કેવા ફેરફાર થયા અને અમુક ગ્રંથો કેવી રીતે લુપ્ત થઈ ગયા.

ગણધરો દ્વારા આગમસૂત્રોનું કથન :

કેવળજ્ઞાન થયા પછી ભગવાન મહાવીરે સર્વ પ્રથમ ગૌતમ સ્વામી અને બીજા ૧૦ બ્રાહ્મણ પંડિતોને ઉપદેશ આપ્યો હતો. આ ૧૧ પંડિતો વેદમાં નિપુણ હતા.

ભગવાન મહાવીરે એ ૧૧ પંડિતો સાથે વેદની માન્યતાઓથી જ શરૂઆત કરી. વેદ કહે છે કે વિશ્વની ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સંચાલન ક્રમથી બ્રહ્મા, મહેશ અને વિષ્ણુ કરે છે. મહાવીરે તે માટે ત્રણ અર્ધ માગધી શબ્દો આપ્યા – ઉપનેઈવા, વિગમેઈવા અને ધુવેઈવા, જે ત્રિપદી કહેવાય છે. એ ત્રણ શબ્દોથી સમજાવ્યું કે પદાર્થના ઉત્પાદ, વ્યય અને સ્થિતિ માટે કોઈ બહારની દૈવી શક્તિને બદલે જો પદાર્થમાં જ તેના સ્વભાવરૂપે આ ત્રણ અવસ્થાનું આરોપણ કરવામાં આવે તો વિશ્વમાં જન્મ, મરણ, કર્મ અને મુક્તિને એક જુદી જ દૃષ્ટિથી જોઈ શકાશે. દરેક પદાર્થ જૂની અવસ્થા છોડે છે અને નવું રૂપ ધારણ કરે છે. તે બે વચ્ચે પણ તેનું ધ્રુવતત્ત્વ ટકી રહે છે. આ ત્રિપદીમાં જૈન આગમનો મૂળ સ્રોત અને અહિંસા, અપરિગ્રહ અને અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંત છે.

ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ અને બીજા ૧૦ પંડિતો ભગવાનની આ વ્યાખ્યાથી એટલા પ્રભાવિત થઈ ગયા હતા કે તેઓએ એ જ ક્ષણે ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી. તેઓ ગણધર એટલે કે ભગવાનના શિષ્યોના નાયક બન્યા. ગણધરોએ ત્રિપદીના આધારે ભગવાનના જ્ઞાનનું સર્વ પ્રથમ સંકલન કર્યું, જે ૧૪ પૂર્વ તરીકે ઓળખાય છે. અહીં પૂર્વ શબ્દના બે અર્થ થાય છે. (૧) સૌથી પહેલું સંકલન અને (૨) પહેલાના જ્ઞાનનું સંકલન. બીજા અર્થ પ્રમાણે અન્ય તીર્થંકરોની પરંપરા અને તત્ત્વજ્ઞાનને ગણધરોએ ૧૪ પૂર્વમાં સમાવી લીધું.

આગમ સૂત્રો સુયં મે શબ્દોથી શરૂ થાય છે. તેનો અર્થ એ છે કે આ સૂત્રો સાંભળેલા છે. તેથી એ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. દરેક રચના વાચના (edition) કહેવાય છે. ૧૧ ગણધરની ૯ વાચના હતી. તેમણે સૂત્રોનું અર્થ અને ભાવ પ્રમાણે સંકલન કર્યું છે. વાચનામાં શબ્દનો ફરક હોઈ શકે છે, પણ અર્થ એક જ હોય છે, જે નીચેના સૂત્રથી સ્પષ્ટ થાય છે.

અત્થં ભાસઈ અરહા, સૂત્તં ગંથંતિ ગણહરા નિઉણમ્

અરહંતોની ભાષાના અર્થનું નિપુણ ગણધરો સૂત્રરૂપે ગુંથન કરે છે.

૧૪ પૂર્વ પછી ગણધરોએ ભગવાનની સંપૂર્ણ વાણીની ૧૨ અંગસૂત્રોમાં રચના કરી. તેમણે ૧૪ પૂર્વોને ૧૨મા અંગ દૃષ્ટિવાદમાં સમાવી દીધા.

આ સૂત્રો મૌખિક હતા. સ્મરણ શક્તિના આધારે તેનું અધ્યયન થતું હતું. કોઈ પણ સૂત્રનું લેખન કરીને પુસ્તકનું રૂપ આપ્યું નહોતું. એટલે વાચનાઓમાં પાઠાંતર રહેતું હતું.

૧૨ સૂત્રોને અંગ કહેવા પાછળ એક રસપ્રદ કારણ છે. શાસ્ત્રકારોએ ૧૨ સૂત્ર મળીને એક પુરુષાકારની કલ્પના કરી છે. દરેક આગમ ગ્રંથ શરીરનું એક અંગ છે. જેમકે પ્રથમ આચારાંગ સૂત્ર એ જમણો પગ છે અને ૧૨મું દૃષ્ટિવાદસૂત્ર એ મસ્તક છે.

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણના ૬૪ વર્ષ સુધી કેવળજ્ઞાનીઓ વિહરમાન હતા. જંબુસ્વામી છેલ્લા કેવળજ્ઞાની હતા. એટલે તેમના સમય સુધી પાઠભેદનું સહેલાઈથી નિરાકરણ થઈ શકતું હતું.

અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય આગમ :

જંબુ સ્વામી પછી ૧૦૦ વર્ષનો શ્રુતકેવળીનો યુગ શરૂ થયો. કેવળજ્ઞાની પાસેથી શ્રુતશ્રવણ દ્વારા ૧૨ અંગસૂત્રોનું જેણે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તે શ્રુતકેવળી કહેવાતા હતા.

ભગવાન મહાવીરના સમયમાં સચેલક અને અચેલક, એટલે કે વસ્ત્રધારી અને નિર્વસ્ત્ર, એમ બન્ને પ્રકારના સાધુઓ હતા. કેવળીયુગના અંત સુધીમાં સચેલક અને અચેલક બન્ને પરંપરા રૂઢ થવા લાગી હશે. એટલે દિગંબર અને શ્વેતાંબરના શ્રુતકેવળીઓની યાદીમાં તફાવત છે. જો કે બન્ને માને છે કે ભદ્રબાહુ સ્વામી છેલ્લા શ્રુતકેવળી હતા.

શ્રુતકેવળીઓએ ૧૪ પૂર્વના આધારે દરેક અંગ સૂત્ર સાથે સંબંધિત સ્વતંત્ર ગ્રંથોની રચના કરી, જે ઉપાંગ કહેવાય છે. તે ઉપરાંત અનેક બીજા ગ્રંથોની પણ ૧૪ પૂર્વને આધારે રચના થઈ હતી, જેમાંથી ઘણાં ગ્રંથોને આગમ સૂત્રોમાં સ્થાન મળ્યું છે. ૧૨ અંગ એ અંગપ્રવિષ્ટ કહેવાયા અને ઉપાંગ અને અન્ય આગમો અંગબાહ્ય કહેવાયા.

૧૪ પૂર્વના આધારે બનેલા નવા ગ્રંથોનો અભ્યાસ વધતો ગયો અને ૧૪ પૂર્વનો અભ્યાસ ઘટતો ગયો. દુકાળ જેવા સમયે ૧૪

પૂર્વનો અભ્યાસ વધુ ઘટી જતો. ૧૪ પૂર્વના જાણનારા સાધુઓ ઓછા થતા જતા હતા. પહેલેથી જ ૧૨ અંગની નવ વાચના અસ્તિત્વમાં હતી જ. એટલે વીરના નિર્વાણના ૧૬૦ વર્ષમાં આગમ સૂત્રોમાં અનેક પાઠભેદ, અર્થભેદ અને માહિતીભેદ અસ્તિત્વમાં આવ્યા અને ૧૪ પૂર્વ લુપ્ત થવા લાગ્યા.

પાટલીપુત્રની આગમવાચના :

હવે જૈન ઈતિહાસનું એક મહત્ત્વનું પ્રકરણ આપણી સામે આવે છે.

આ બધા પ્રશ્નોના નિવારણ માટે અને સર્વમાન્ય આગમ ગ્રંથોના સંકલન માટે શ્રુતકેવળી શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીની અધ્યક્ષતા નીચે પાટલીપુત્રમાં એક પરિષદ બોલાવવામાં આવી, જે પાટલીપુત્ર વાચના તરીકે ઓળખાય છે.

પાટલીપુત્ર વાચનામાં આગમ ગ્રંથોનું વ્યવસ્થિત સંકલન થયું, છતાં નીચેના કારણથી ફરીથી ધીરે ધીરે અવ્યવસ્થા ઊભી થઈ હશે તેવું અનુમાન કરી શકાય.

(૧) જૈનો દિગંબર અને શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં વિભાજિત થયા નહોતા, છતાં સાધુઓમાં સચેલક-અચેલકના અને અન્ય આચારભેદ દઢ થતાં પોતાની માન્યતાને પુષ્ટિ મળે તેવા પાઠભેદવાળા આગમનું સ્થવિરો દ્વારા અધ્યયન ચાલુ રહેવું.

(૨) ૧૪ પૂર્વમાંથી ઉધ્ધૃત આચાર્ય શય્યંભવ રચિત દશ વૈકાલિક સૂત્ર અને સ્વયં ભદ્રબાહુ દ્વારા રચાયેલા દશાશ્રુત સ્કંધ, બૃહદ કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્રને આગમ સૂત્ર તરીકે સર્વ અને ષટખંડાગમ અને કષાય પાહુડને આંશિક સ્વીકૃતિ મળી હતી. આગળ જતાં ૧૪ પૂર્વને બદલે આ નવા ગ્રંથોનું અધ્યયન વધતું ગયું.

(૩) સમય જતાં આગમના બે ભિન્ન પાઠ અસ્તિત્વમાં આવ્યા. (ક) પાટલીપુત્ર વાચનામાં સ્વીકારાયેલ અંગપ્રવિષ્ઠ અને અંગબાહ્ય આગમો, (ખ) પાઠાંતરવાળા ગ્રંથો અને (ગ) અન્ય ગ્રંથો, જેનો સ્વીકાર–પ્રચાર સીમિત હતો. જે મુનિઓએ અગાઉના પાઠ યાદ રાખ્યા હતા અને પાટલીપુત્ર વાચના પછી નવા પાઠ યાદ રાખ્યા, તેમની સ્મૃતિમાં, લેખિત પાઠના અભાવમાં, પાઠોની ભેળસેળ થવાની સંભાવના વધી ગઈ.

(૪) સ્થુલિભદ્રને ૧૦ પૂર્વનો અભ્યાસ કરાવ્યા પછી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ છેલ્લા ૪ પૂર્વનો અભ્યાસ કરાવવો બંધ કર્યો હતો. આ રીતે ૧૪ પૂર્વનો લોપ ઝડપી બન્યો.

ભદ્રબાહુ સ્વામી પછી ૧૦ પૂર્વધરોનો યુગ શરૂ થયો. શ્વેતાંબર માન્યતા પ્રમાણે બીજા ૪૧૪ વર્ષે છેલ્લા દશપૂર્વધર આર્ય વ્રજ હતા. જ્યારે દિગંબરો માને છે કે ૧૮૩ વર્ષે આચાર્ય ધર્મસેન છેલ્લા દશપૂર્વધર હતા. તેમજ ૬૮૩ વર્ષે લોહાચાર્ય છેલ્લા આચારાંગના જાણનાર હતા. આથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે ભિન્ન સાધુ સમુદાયો વચ્ચે વિચારવિનિમય અને જ્ઞાનચર્ચા ઘટતાં ઘટતાં સદંતર બંધ થઈ ગયા હતાં.

છેવટે વીર નિર્વાણ ૬૦૬ અને ૬૦૯ વચ્ચે દિગંબર અને શ્વેતાંબર વચ્ચે જૈન સમાજ વિભાજિત થઈ ગયો. દિગંબરોએ દરેક આગમોને લુપ્ત જાહેર કરીને પોતાના અલગ ગ્રંથોને આગમ જેટલું જ મહત્ત્વ આપ્યું.

મૌખિક પરંપરા, લેખનનો અભાવ, સતત વિહાર, સ્થળાંતર અને દુષ્કાળના સમયે અધ્યયનમાં મંદતા વગેરે કારણોથી શ્વેતાંબરોના સૂત્રોમાં પણ પાઠાંતરની ક્રિયા ચાલુ રહી. અનેક નવા ગ્રંથોને આગમસૂત્રની માન્યતા મળી હતી. જે 'પ્રકિર્ણક' કહેવાય છે.

વીર નિર્વાણના ૫૦૦ વર્ષની આસપાસ આચાર્ય આર્યરક્ષિતે અધ્યયનની સરળતા માટે આગમસૂત્રોનું વિષય અનુસાર ચાર ભાગમાં સંકલન કર્યું. (૧) દ્રવ્યાનુયોગમાં તત્ત્વજ્ઞાન (૨) ચરણકરણાનુયોગમાં આચાર (૩) ગણિતાનુયોગમાં ખગોળ, ભૂગોળ, સંખ્યા, માપ, ગણિત, જ્યોતિષ વગેરે વિષયો અને (૪) કથાનુયોગમાં જીવનચરિત્ર, કથા અને વાર્તાઓ. આજ પણ જૈન સાહિત્યને આ ચાર શ્રેણીમાં રજૂ કરવાની પ્રથા પ્રચલિત છે.

અન્ય આગમવાચનાઓ :–

વીર નિર્વાણ ૩૦૦ની આસપાસ કલિંગમાં સમ્રાટ ખારવેલે કુમારગિરિ પર્વત પર આગમ વાચનાનું આયોજન કર્યું હતું. આ પરિષદમાં આર્યા પોયણી નામે સાધ્વીએ પોતાની ૩૦૦ વિદુષી સાધ્વીઓ સાથે આગમોના સંકલનમાં સહાય કરી હતી. જૈન ધર્મમાં સ્ત્રીઓને હંમેશાં મહત્ત્વનું સ્થાન મળ્યું છે એ ગર્વ સાથે નોંધવા જેવી હકીકત છે.

વીર સંવત ૮૨૭ અને ૮૪૦ વચ્ચે મથુરામાં આચાર્ય સ્કંદિલની અધ્યક્ષતામાં અને સૌરાષ્ટ્રના વલ્લભી ગામે આચાર્ય નાગાર્જુનની અધ્યક્ષતામાં આગમોના સંકલન માટે પરિષદો ભરાણી હતી. મથુરા અને વલ્લભી વચ્ચે મોટું અંતર હોવાથી આચાર્ય સ્કંદિલ અને આચાર્ય નાગાર્જુન એકઠા મળી ન શક્યા અને એ બે વાચનાઓમાં પાઠાંતર રહી ગયું.

આગમોનું લેખન :

વલ્લભી વાચનાને ૧૫૦ વર્ષ પછી જૈન સમાજમાં એક ક્રાંતિકારી ઘટના બની.

મૌખિક પરંપરા અને સ્મૃતિના આધારે આગમને જાળવવાની મુશ્કેલીઓ ઊભી જ હતી. વીર સંવત ૯૮૦માં દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમસૂત્રોનું લેખન કરવાનો નિર્ણય લીધો.

બૌદ્ધ અને વૈદિક ધર્મ ગ્રંથો લિપિબદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. પરંતુ જૈન સાધુ માટે જ્ઞાન કરતાં આચાર અને ચારિત્રનું મહત્ત્વ વધુ છે. જ્ઞાન ન હોય હોય તો ચાલે, પણ આચારમાં શિથિલતા ન ચાલે.

એટલે પુસ્તક લખવા અને જાળવવામાં જૈન સાધુને આચારભંગ જણાતો હતો અને મુખ્યરૂપે બે પ્રશ્ન ઊઠતા હતા.

(૧) લેખન માટે તાડપત્ર અને ભોજપત્રનો ઉપયોગ કરવામાં વનસ્પતીકાયના જીવોની હિંસા થાય.

(૨) પુસ્તકોને સાથે રાખવામાં પરિગ્રહનો દોષ હતો.

આગમોને લિપિબદ્ધ કરવામાં દેવર્ધીગણીએ અપૂર્વ નેતૃત્વશક્તિ, દીર્ઘદૃષ્ટિ અને સમજાવટની કળાનો પરિચય આપ્યો. આજે લેખનકાર્ય સામાન્ય છે. એટલે ૧૫૦૦ વર્ષ પહેલા લેખનનો નવો ચીલો પાડનારની પૂરી કદર ન થઈ શકે તે સ્વાભાવિક છે. એટલે આજે દેવર્ધીગણીની હિમ્મત, નિડરતા અને સાહસિકતાનો સાચો અંદાજ કાઢવો મુશ્કેલ છે.

દેવર્ધીગણીની આ પરિષદ વાચના નહીં પણ શ્રુતલેખનની પરિષદ હતી. તેમાં વલ્લભી વાચનાના પાઠોનું લેખન કરવામાં આવ્યું. માથુરી વાચના, ટીકાઓ અને ચુર્ણી સાથે જ્યાં પાઠભેદ હતો ત્યાં તેમણે તેનો ઉલ્લેખ કરીને ઉદારતા અને દીર્ઘદૃષ્ટિ બતાવી. ૧૩ વર્ષના પરિશ્રમ પછી પ્રથમ વાર જૈન સમાજને વ્યવસ્થિત અને આધારભૂત આગમ ગ્રંથો લખાણમાં મળ્યા. આજે જે આગમ ઉપલબ્ધ છે તે દેવર્ધીગણી ક્ષમાશ્રમણના ઐતિહાસિક અને ક્રાંતિકારી શ્રુતલેખનને આભારી છે. હવે પાઠાંતરનો પણ અંત આવ્યો.

આગમ સૂત્રો અને તેનો રચનાકાળ :

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણથી લઈને દેવર્ધીગણી ક્ષમાશ્રમણ સુધીનો કાળ આગમ સૂત્રોની રચનાનો કાળ ગણાય છે.

વર્તમાનમાં ૧૧ અંગમસૂત્રો છે અને તે ગણધરોની રચના ગણાય છે. છતાં થોડો અભ્યાસ કરવાથી જણાઈ આવે છે કે આ અંગસૂત્રોની રચના એક જ સમયે નથી થઈ.

પ્રથમ અંગ આચારાંગ સૂત્રના બે શ્રુતસ્કંધ (ભાગ) છે. બન્ને ભાગના વિષય, વિચાર અને ભાષામાં ભિન્નતા છે. એટલે આ બે ભાગ જુદા સમયે રચાયા છે. પહેલો ભાગ પાટલીપુત્ર વાચના પહેલાનો છે અને બીજો ભાગ ત્યાર પછીનો છે. ૧૧ અંગોની મુખ્ય રચના વીર નિર્વાણના ૩૦૦ વર્ષ સુધીમાં થઈ છે. પછીના વર્ષોમાં નાના–મોટા ઉમેરા અને સુધારા થતા રહ્યા છે. ૧૦મા અંગ પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રની નંદી સૂત્રમાં જે વિગત આપી છે તે લુપ્ત થઈ ગઈ છે. હાલના આ સૂત્રની વિગત અભયદેવની વીર સંવત ૧૨મા સૈકાની ટીકામાં જોવા મળે છે.

૧૨ ઉપાંગસૂત્રોમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કાલકાચાર્યે વીર નિર્વાણ સંવત ૩૩૫ થી ૩૭૬ વચ્ચે રચ્યું છે. દિગંબર માન્યતા પ્રમાણે સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ, જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, ચન્દ્ર પ્રજ્ઞપ્તિનો ઉલ્લેખ દૃષ્ટિવાદના પરિકર્મ પ્રકરણમાં હતો. ઉપાંગનો રચના કાળ વીર નિર્વાણના ૬૦ વર્ષની અંદરનો ગણાય છે.

છેદસૂત્રની સંખ્યા ૬ છે. ચારિત્રમાં લાગતા દોષના પ્રાયશ્ચિત્તની વિધિ જે સૂત્રોમાં આપી છે તે છેદસૂત્રો કહેવાય છે. દશાશ્રુત, બૃહદકલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્ર શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુએ વીર નિર્વાણના ૧૫૦ થી ૧૭૦ વર્ષમાં ૧૪ પૂર્વના આધારે રચ્યા છે.

નિષિથ સૂત્ર આચારાંગની ચૂલિકા છે અને પ્રાચીન છે. જિતકલ્પ સૂત્ર અને મહાનિશિથ સૂત્ર પ્રાચીન વિષયોની પુનર્રચના છે.

સંયમ પાલનમાં જે સહાયક છે અને નવદીક્ષિતને જેનો અભ્યાસ સર્વ પ્રથમ કરાવવામાં આવે છે તેવા ૪ મૂળ સૂત્રો છે. આવશ્યક સૂત્રની રચના અંગ સૂત્રોના કાળ દરમિયાન થઈ છે. દશ વૈકાલિકસૂત્રની રચના વીર નિર્વાણના ૧૦૦ વર્ષની આસપાસ આચાર્ય શય્યંભવે કરી છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું સંકલન વીર નિર્વાણના ૩૦૦ વર્ષની અંદર એકથી વધારે આચાર્યોએ કર્યું છે. પીંડ નિર્યુક્તિની રચના પાછળથી થઈ છે.

ચૂલિકાસૂત્રો બે છે. અનુયોગદ્વાર સૂત્રની રચના આર્ય રક્ષિતના ચાર અનુયોગના આધારે થઈ છે અને ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં થઈ છે. નંદી સૂત્રની રચના દેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણના સમકાલિન દેવવાચકે કરી છે.

દિગંબર આગમ ગ્રંથ અને સાહિત્ય :

દિગંબરોમાં આગમ વધુ ઝડપથી લુપ્ત થયા છે. દિગંબર આચાર્યોએ નવા ગ્રંથો રચ્યા અને તેને આગમ તરીકે માન્ય રાખ્યા.

સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ષટખંડાગમની પુષ્પદંત અને ભૂતબલિએ અને કષાય પાહુડની ગણધરે રચના કરી છે. કુંદકુંદાચાર્યે પ્રવચનસાર, નિયમસાર, સમયસાર અને પંચાસ્તિકાયની રચના કરી. સમંતભદ્ર, અકલંક, પુજ્યપાદ વિદ્યાનંદ વગેરે આચાર્યોએ અનેક ગ્રંથોની રચના કરી. આ ગ્રંથોનો રચનાકાળ વીર નિર્વાણના ૧૦૦૦ વર્ષ સુધીનો છે.

મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબરના આગમગ્રંથોની સંખ્યા ૪૫ છે. સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી તેમાંથી ૧૦ પ્રકિર્ણક અને અમુક છેદસૂત્ર અને મૂળસૂત્રને અધિકૃત માનતા નથી. તેમના આગમની સંખ્યા ૩૨ છે.

૨૫૦૦ વર્ષમાં આગમગ્રંથ ઉપર અનેક ટીકાઓ અને સાહિત્યની રચના થઈ છે. આગમનું વિષય અનુસાર સંપાદન કરવાના અને સરળ બનાવવાના અનેક પ્રયાસો થયા છે. તેમાં વીર નિર્વાણની ચોથી શતાબ્દીમાં આચાર્ય ઉમાસ્વાતિ રચિત તત્ત્વાર્થ સૂત્ર સૌથી મહત્ત્વનો ગ્રંથ છે. ટૂંકા સૂત્ર દ્વારા અર્થગંભીર વિષયનું વ્યવસ્થિત અને કડીબદ્ધ આલેખનનો ભારતના ઈતિહાસમાં આ પ્રથમ પ્રયાસ છે. એટલે તત્ત્વાર્થ સૂત્રનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મહત્ત્વનું અને ગૌરવભર્યું સ્થાન છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્ર જૈનોના ચારે ફિરકાને માન્ય છે.

જૈન આચાર્યોએ વિપુલ માત્રામાં ઉચ્ચ કોટીના સાહિત્યની રચના કરી છે. વિદ્યાના દરેક વિષયનું જૈન આચાર્યોએ ખેડાણ કર્યું છે. દુર્ભાગ્યની વાત છે કે સાંપ્રદાયિક મતભેદનો કારણે આપણે આપણા જ આચાર્યોને જોઈએ તેટલું સન્માન નથી આપી શક્યા. પરિણામે ભારતમાં પણ જૈનોના સાહિત્યના અને વિદ્યાના યોગદાનની પૂરતી નોંધ નથી લેવાણી.

જૈન સમાજની આચારપ્રધાન દૃષ્ટિને કારણે આગમોનો અભ્યાસ મોટો ભાગે સાધુઓ પૂરતો મર્યાદિત રહી ગયો. એટલે હિંદુઓની ગીતા કે બૌદ્ધોના ધમ્મપદ જેવા આગમ આધારિત એક સારરૂપ ગ્રંથની કોઈને જરૂર લાગતી નથી. પરિણામે જૈન સમાજની બહાર જૈન આગમની જાણકારી નજીવી રહી છે.

સમણસુત્તં :

તેમાં એક અપવાદરૂપે હતા વિનોબા ભાવે. તે વૈદિક સાહિત્યના પ્રકાંડ પંડિત હોવા ઉપરાંત જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના પણ ઊંડા અભ્યાસી હતા અને સવાયા જૈન હતા. તેઓ જૈન સાધુની જેમ પાદવિહારી હતા. તેમણે પહેલેથી જ જાહેર કર્યું હતું કે તે જીવનના છેલ્લા દિવસોમાં જૈનોના સંલેખનાવ્રત ધારણ કરશે. ખરેખર, તેમણે અંતિમ દિવસોમાં સંથારો ધારણ કર્યો હતો. તેમના સ્વાસ્થ્ય માટે ચિંતિત શ્રીમતી ઇંદિરા ગાંધીએ જ્યારે દવા લેવા માટે આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેમણે દૃઢતાથી કહ્યું કે જૈન સંથારામાં પાણી સુદ્ધાં ન ખપે.

વિનોબાજી ચૂસ્ત આચારપાલનના આગ્રહી હતા. તે માનતા હતા કે જૈન સાધુઓ ત્યાગ અને સંયમમાં જરા પણ બાંધછોડ નથી કરતા માટે તે અજૈનોમાં પણ આદરણીય છે. તેમણે કહ્યું હતું કે આચાર ગુમાવીને પ્રચાર કરવો એ ખોટનો ધંધો છે. જ્યારે પ્રચાર ગુમાવીને પણ આચાર જાળવવામાં લાંબા ગાળે લાભ છે.

વિનોબાજીને હંમેશાં લાગતું હતું કે જૈન આગમ આધારિત અને જૈનોના ચારે સંપ્રદાયોને માન્ય હોય તેવા એક ગ્રંથની રચના થવી જોઈએ. આ ગ્રંથમાં સંપૂર્ણ જૈન આચાર, તત્ત્વજ્ઞાન અને દર્શનનો સમાવેશ થવો જોઈએ. જૈનોના અહિંસા, અપરિગ્રહ અને અનેકાંતવાદના અદ્‌ભુત અને સાર્વભૌમ સિદ્ધાંતો વિશ્વ સમક્ષ રજૂ થવા જોઈએ.

વિનોબાજીએ વારંવાર જૈન આચાર્યો, સાધુઓ અને વિદ્વાનોને અપીલ કરી કે ગીતા અને બૌદ્ધોના ધમ્મપદ જેવો જૈનોનો એક ગ્રંથ હોવો જોઈએ. બાઈબલ અને કુરાન ગમે તેટલા દળદાર હોય, એક જ છે. દુર્ભાગ્યવશ, જૈન સમાજ અનેક ફાંટાઓમાં વિભાજિત છે. તેમની વચ્ચેનો ભેદ ઘણો જ નજીવો છે અને ધર્મગ્રંથોની સંખ્યા વિરાટ છે. તેમણે અનેક મુનિઓને વિનંતી કરી કે તમે એકઠા મળીને, ચર્ચા કરીને, એક ઉત્તમ, સર્વમાન્ય ધર્મસાર ગ્રંથ તૈયાર કરો. પણ પરિણામ શૂન્ય જ રહ્યું.

છેવટે દિગંબરોના જિનેન્દ્ર વર્ણીજીને ગળે તેમની વાત ઉતરી. વર્ણીજી વિદ્વાન અને ચિંતનશીલ હતા. તેમણે વિનોબાજીની પ્રેરણાથી 'જૈન ધર્મસાર' નામે પુસ્તક બહાર પાડ્યું. તેની ૧૦૦૦ નકલ જૈન સાધુઓને, વિદ્વાનોને અને સમાજના મોવડીઓને મોકલી. તેમના સૂચનોને આધારે તેમણે પુનઃ સંપાદન કરીને 'જિણધમ્મ' નામે નવો ગ્રંથ તૈયાર કર્યો.

વિનોબાજીએ વર્ણીજીને ઘણું જ પ્રોત્સાહન આપ્યું. તેમના કાર્યમાં ચારે ફિરકાના અનેક મુનિઓ અને વિદ્વાનો જોડાયા. છેવટે ૨૯ અને ૩૦ નવેમ્બર, ૧૯૭૪ના દિલ્હીમાં એક પરિષદ બોલાવી, જેમાં દરેક સંપ્રદાયના મળીને ૩૦૦ મુનિઓ, વિદ્વાનો અને શ્રાવકોની હાજરી હતી. તેઓએ મળીને 'જિણધમ્મ' ઉપર વારંવાર ચર્ચા, વિચારણા, સમીક્ષા અને અવલોકન કર્યું. તેને આધારે બીજા સાત દિવસ પરિશ્રમ અને ચર્ચા કરીને મુનિઓએ સર્વાનુમતિથી નવા સ્વરૂપે ગ્રંથ તૈયાર કર્યો અને તેને અર્ધ માગધીમાં 'સમણસુત્તં' નામ આપ્યું. પરિષદના અધ્યક્ષો મુનિશ્રી વિદ્યાનંદજી, મુનિશ્રી જનકવિજયજી, મુનિશ્રી સુશીલકુમારજી, મુનિશ્રી નથમલજી અને શ્રી જિનેન્દ્ર વર્ણીજીએ તેની નકલ વિનોબાજીને અર્પણ કરી. સમણસુત્તં ભગવાન મહાવીરની જન્મ જયંતી ઉપર જનતા સમક્ષ મૂકવું એવો ઐતિહાસિક નિર્ણય લીધો.

૨૫૦૦ વર્ષમાં ન થયું હોય તેવું એક ભગીરથ અને વિરાટ કાર્ય વિનોબાજીના પ્રયાસથી અને દરેક જૈન ફિરકાના સહયોગથી સંપન્ન થયું. વીર નિર્વાણ સંવત ૨૦૫૧, ચૈત્ર શુદ ૧૩, મહાવીર જન્મ જયંતી, ૨૪ એપ્રિલ ૧૯૭૫ના સમણસુત્તં પ્રકાશિત થયું.

સમણસુત્તંમાં જૈન ધર્મ, દર્શન અને સિદ્ધાંતની સારભૂત ગાથાઓનું શ્વેતાંબર અને દિગંબર આગમ સૂત્રોમાંથી વિષયના ક્રમમાં સંકલન કર્યું છે. પ્રાચીન મૂળ આગમ ગ્રંથોમાંથી સંકલન કર્યું છે એટલે તે પ્રમાણભૂત અને આદરણીય છે. પ્રાકૃત 'સુત્ત' શબ્દનો અર્થ સૂત્ર થાય છે. સમણસુત્તંમાં ૪ ખંડ અને ૭૫૬ ગાથા છે.

પ્રથમ ખંડ 'જ્યોતિર્મુખ'માં કર્મ, સંસાર અને આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. તેમાં રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભને બદલે

સ્થળ સંકોચને કારણે...

પત્ર ચર્ચા, સર્જન સ્વાગત અને શ્રી મુંબઈ યુવક સંઘ યોજિત ૭૫મી વ્યાખ્યાનમાળાનો આગળનો અહેવાલ સ્થળ સંકોચને કારણે આ અંકમાં પ્રકાશિત કરી શક્યા નથી, જે નવેમ્બરના અંકમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવશે.

❑ તંત્રી

ધર્મ, સંયમ, અહિંસા અને અપરિગ્રહ તરફ જવાની પ્રેરણા છે. બીજા ખંડ 'મોક્ષમાર્ગ'માં આચાર, વ્રત, સંયમ, તપ અને દર્શનનો પરિચય છે. ચોથા ખંડ 'સ્યાદ્‌વાદ'માં જૈન દર્શનની વિશ્વને જે અનુપમ ભેટ મળી છે તે અનેકાંતવાદનો પરિચય છે.

એ પરિષદમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાંથી 'પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્' સૂત્રને અને ત્રણ લોકના પુરુષાકાર પ્રતીકને સમસ્ત જૈનોના સૂત્ર અને પ્રતીક તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યા.

સમણસુત્તંમાં જૈન ધર્મના સિદ્ધાંત, આચાર, જીવનદૃષ્ટિ, જીવન-પ્રણાલી અને ક્રમિક જીવનવિકાસના ઉપાય બતાવ્યા છે. તેમાં કોઈ સાંપ્રદાયિક આગ્રહ નથી. દરેક સંપ્રદાયને સ્વીકાર્ય બને તે શૈલીથી તેનું સંકલન થયું છે. ભગવાન મહાવીરનો સંદેશ પ્રજ્ઞાવાનથી લઈને સામાન્ય માણસ સુધી સૌને ઉપયોગી છે.

ભવિષ્ય :

છતાં સમણસુત્તંનો જોઈએ તેટલો પ્રચાર નથી થયો. દરેક સંપ્રદાયના અગ્રગણ્ય મુનિઓ અને વિદ્વાનોનો તેમાં પરિશ્રમ છે છતાં તેના અધ્યયન માટે પુરતો પ્રયાસ નથી થયો. આ ગ્રંથ ઉપેક્ષાને કારણે જ જો વિસ્મૃત થઈ જશે તો જૈનસમાજ માટે તેનાથી મોટું બીજું કોઈ દુર્ભાગ્ય નહીં ગણાય. ભગવાન મહાવીરના અનુપમ ધર્મ અને સંદેશને વિશ્વ સુધી પહોંચાડવાની આપણી ફરજરૂપે પણ સમણસુત્તં ઘેર ઘેર વંચાતું થાય તે માટે દરેકે પ્રયાસ કરી છૂટવા જોઈએ.

સમણસુત્તંમાં સુધારા, વધારા, સમીક્ષા અને અવલોકન થતા રહે તે માટે એક કેન્દ્રીય સમિતીનું ગઠન થવું જોઈએ. મુનિઓ અને વિદ્વાનોએ તેને અભિપ્રાય મોકલતા રહેવા જોઈએ અને દર ૨૫ કે ૫૦ વર્ષે તેની નવી સંશોધિત આવૃત્તિ બહાર પડવી જોઈએ. તેનાથી સમણસુત્તંનો સતત અભ્યાસ થતો રહેશે અને તેનું લક્ષ્ય પાર પડશે.

જેમ ભૂતકાળમાં આગમ સૂત્રો ઉપર અનેક ટીકા, ચૂર્ણી અને નિર્યુક્તિઓ લખાણા છે તેમ વિદ્વાનોએ સમણસુત્તં ઉપર પણ વિવેચન કરવા જોઈએ. શંકરાચાર્યના મઠમાં નિયમ છે કે જેણે બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ટીકા લખી હોય તે જ શંકરાચાર્ય બની શકે. જૈન સમાજ પણ આચાર્યપદ માટે આવો કોઈ નિયમ બનાવે તો સમણસુત્તંનો ધ્યેય સફળ થશે.

આગમસુત્તંથી સમણસુત્તંનું આ વિહંગાવલોકન સાર્થક ગણાશે, જો આપણે સૌ મેંત્તિ ભૂએસુ કપ્પએ'ની ભાવનાને પ્રગટાવીએ.

વિશ્વના ભૂતમાત્ર સાથે જ્યારે મૈત્રીભાવ પ્રગટે છે ત્યારે આકાશમાં સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારામાં જીવનનો પ્રકાશ દેખાશે. માટીનું ઢેફું હાથમાં લઈએ તો તેના કણકણમાં જીવનનો ધબકાર સ્પર્શશે. હવાની લહેર પસાર થશે ત્યારે રોમેરોમમાં જીવનસંગીતના સૂર સંભળાશે. વીજળી ઝબૂકશે ત્યારે તેમાં ચેતનાની ચિનગારી દેખાશે. આપણા વ્યક્તત્વિનો વિરાટ વિકાસ થશે. અંતરમાં અનંત શક્તિની ઝણઝણાટી થશે. અખંડ આનંદના પ્રવાહમાં તરબોળ થઈ જવાશે.

મારામાં, તમારામાં, આપણા સૌમાં આ મૈત્રીભાવ પ્રગટે તે માટે સમણસુત્તં ઘેર ઘેર પહોંચે, દરેકના હૃદયના ખૂણે ખૂણે પહોંચે તે માટે આપણે સૌ સહિયારા પ્રયાસની પ્રતિજ્ઞા સાથે છૂટા પડીએ અને ફરી ફરી મળતા રહીએ. ✷ ✷ ✷

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ યોજીત ૭૫મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળામાં તા. ૨૨-૮-૨૦૦૯ના પ્રસ્તુત કરેલ વક્તવ્ય.

૫૮-એ, પડડા મુકુર રોડ, કોલકત્તા-૭૦૦ ૦૨૦.
ફોન (૦૩૩) ૨૪૭૫૩૯૭૧ - ૨૪૮૬૩૮૯૦
મોબાઈલ : ૦૯૮૩૦૫૬૪૪૨૧
Email: harshad.doshi@gmail.com

'સમણસુત્તં' : અડધી કિંમતે પ્રાપ્ત

'સમણ સુત્તં'

વિશ્વના મહાન ધર્મોમાં જૈન ધર્મની ગણના થાય છે. અન્ય મહાન ધર્મોમાં હિન્દુ ધર્મનું 'ભગવદ્ ગીતા', બુદ્ધનું 'ધમ્મપદ', ખ્રિસ્તીઓનું 'બાઈબલ', ઈસ્લામનું 'કુર્રાન' એમ એક એક પુસ્તકમાં એમના ધર્મનો સાર આવી જાય છે. જૈન ધર્મમાં એક જ પુસ્તકમાં ધર્મસાર આવી જાય એવું એક પણ પુસ્તક નહતું એનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે જૈન ધર્મમાં માનવ મનનું એટલું વિશ્લેષણ થયું છે કે એક એક મનોભાવ ઉપર અનેક પુસ્તકો લખાયા છે. જૈનોના ૨૪ મા તીર્થંકરની ૨૫૦૦ વર્ષની ઉજવણી સમયે સંત વિનોબાજીએ જૈનોને આગ્રહ કર્યો કે જૈન ધર્મનો સાર આવી જાય એવું એક પુસ્તક હોવું જોઈએ. કામ કઠીન હતું. સદ્ભાગ્યે જૈન સમુદાયના ચારે ફિરકાઓ તેમજ સાધુ-સંતો અને ધર્મના ઊંડા અભ્યાસીઓએ મળીને 'સમણસુત્તં' નામનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. જેમાં જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોને લગતી ૭૫૬ ગાથાઓની મૂળ પ્રાકૃત, માગધી કે અર્ધમાગધી, સાથે સાથે સંસ્કૃતમાં અને ગુજરાતીમાં સરળ ભાષામાં સમજણ આપવામાં આવેલ છે. આમાં જૈન ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે, ઉપરાંત વધારે સમજવા માટે જૈનો પાસે વિપુલ સાહિત્ય તો છે જ.

જે ભાઈ-બહેનોને આ 'સમણ સુત્તં' જોઈતું હોય તેમને માટે એક શુભેચ્છક તરફથી કેટલીક નકલો **અર્ધી કિંમતે આપવા** માટે અમને મળેલ છે. અર્ધી કિંમતે રૂપિયા પચાસ થાય છે. જે ભાઈ-બહેનોને આ પુસ્તક જોઈતું હોય તેમણે મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની ઑફિસમાં સંપર્ક કરવા અને ત્યાંથી મેળવી લેવા વિનંતિ છે.

❑ **મેનેજર**

પ્રાચીન જૈન મુનિઓની ઊજળી પરમ્પરાનું તેજસ્વી અનુસંધાન: દીપરત્નસાગર મહારાજ

❑ ડૉ. બિપીન આશર

(જૈન સોશ્યલ ગ્રુપ–થાનગઢ (ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર) દ્વારા પ. પૂ. મુનિશ્રી દીપરત્ન સાગરજી મહારાજ સાહેબના દશ હજાર પૃષ્ટોમાં અનુવાદિત થયેલ આગમ સૂત્ર સટીકના ૪૮ ગ્રંથોના સંપૂટનો તા. ૮ ઑગસ્ટ, ૨૦૦૯ના પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી પુન્યોદય સાગરસૂરિજી મહારાજ સાહેબ અને અન્ય મુનિ ભગવંતોની પાવન નિશ્રામાં તેમજ વિવિધ ક્ષેત્રોના અગ્રણીઓ ઉપરાંત વિદ્વદ્જનોની ઉપસ્થિતિમાં ભવ્યાતિભવ્ય વિમોચન સમારોહ યોજાયો હતો.મૂળ પ્રાકૃત (અર્ધમાગધી) અને સંસ્કૃત ભાષામાંથી અવતરણ થયેલ આ જિનવાણી આગમોનું ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કરવા માટે પૂ. મુનિશ્રીએ ૨૫ વર્ષની જ્ઞાનસાધના કરી જૈન શાસન અને ગુજરાતી ભાષાને ગૌરવાન્તિત કરી છે.

વર્તમાનમાં માત્ર બાવન વર્ષની વય ધરાવનાર સંસારજીવનમાં જામનગરના વતની અને એ સમયે એમ.ઍડ્. સુધી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરનાર પૂ. મુનિશ્રી દીપરત્ન સાગરજી ૧૯૮૧માં પ. પૂ. સુધર્મ સાગરજીથી દીક્ષિત થયા હતા. પૂર્વાશ્રમમાં એઓશ્રી એક તેજસ્વી શિક્ષક હતા. પૂજ્યશ્રી દ્વારા અત્યાર સુધી ૧૦૦થી વધુ પુસ્તકોનું સર્જન–પ્રકાશન થયું છે.

પૂ. મુનિશ્રી અત્યારે થાનગઢમાં બિરાજમાન છે. ચાતુર્માસ પરિવર્તન પછી એઓશ્રી અમદાવાદમાં આગમકેન્દ્ર–ખાનપુરમાં પધારશે.

*આવા જૈન શાસન પ્રભાવક ઉત્તમ ભગીરથ કાર્ય માટે આપણે સર્વે પ. પૂ. મુનિશ્રી દીપરત્ન સાગરજીની કોટિ કોટિ અભિવંદના કરીએ અને આયોજક સંસ્થા, માનદ્ કાર્યકરો અને દાનવીરોને ધન્યવાદ પાઠવીએ. વિશેષ વિગત માટે સંપર્ક : વિજય આશર : ૦૯૪૨૭૯૪૨૪૮૨.–***તંત્રી**)

ભારતીય સાહિત્યની પ્રમુખ ત્રણ ધારાઓ : એક, શિષ્ટ સાહિત્ય; બે, લોકસાહિત્ય અને ત્રણ, જૈન સાહિત્ય. જૈન સાહિત્ય જેટલું પ્રાચીન છે એટલું જ સમૃદ્ધ પણ છે; જેટલું સામ્પ્રદાયિક છે એટલું જ સાહિત્યિક પણ છે. આ ધારાની સમૃદ્ધિનું એક કારણ જૈન સમ્પ્રદાયને સમર્પિત પ્રજ્ઞાશીલ જૈનમુનિઓની અભ્યાસનિષ્ઠા, સંશોધનવૃત્તિ અને જૈનધર્મ પ્રત્યેનો ઊંડો લગાવ છે. પ્રાચીનકાળથી લઈ આજપર્યંત જૈન મુનિશ્રીઓ જૈન સમ્પ્રદાય અને જૈન સાહિત્યમાં અંગત રસ લઈને પોતાની અપૂર્વ ધર્મનિષ્ઠા અને સાહિત્યપ્રીતિનો અનુભવ કરાવતા રહ્યા છે. **જૈન મુનિશ્રીઓની ઊજળી પરમ્પરાનું એક તેજસ્વી અનુસંધાન દીપરત્નસાગર મહારાજ છે.** દીપરત્નસાગર મહારાજે આજ સુધીમાં ૩૦૧ પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેમના લેખનના વિષયક્ષેત્રોમાં વૈવિધ્ય અને વૈપુલ્ય પણ જોવા મળે છે. તેઓએ મુખ્યત્વે આગમ સમ્બન્ધી ઘણું કામ કર્યું છે, પરન્તુ આ સાથે તેઓએ જિનભક્તિ સાહિત્ય, પૂજનસાહિત્ય, વિધિસાહિત્ય, આરાધના સાહિત્ય, તત્ત્વાર્થ સાહિત્ય સમ્બન્ધી ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. આ ઉપરાંત **આગમ શબ્દકોશ, આગમ કથા કોશ** અને **આગમવિષય દર્શન** જેવા કોશ પ્રકાશિત કરીને કોશક્ષેત્રે પણ અમૂલ્ય પ્રદાન કર્યું છે. દીપરત્નસાગર મહારાજના કેટલાંક પુસ્તકો વિશ્વના જુદા જુદા ચૌદ દેશોની યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં મૂકાયાં છે અને કેટલીક યુનિવર્સિટીમાં સંદર્ભગ્રંથ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે. ધર્મ અને સાહિત્ય ક્ષેત્રે ભગીરથ કાર્ય કરનાર દીપરત્નસાગરે જ્ઞાનયજ્ઞ આરંભીને પોતાના જીવનના ત્રણ દાયકાઓ આ જ્ઞાનયજ્ઞમાં હોમી દીધા છે. **કોઈ એક મોટી સંસ્થા જ કામ કરી શકે એવું અને એટલું કામ મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરે એકલે હાથે, અનેક પ્રકારની દુવિધાઓ–અભાવો વચ્ચે રહીને કર્યું છે.** કવિશ્રી વિજય આશરે, યોગ્ય રીતે જ કહ્યું છેઃ

'મહિમાવંત કર્યો જગમાં 'મુનિ' શબ્દને
જ્ઞાન-ધર્મના ગુણવર્ધન દીપરત્ન છે.'

X X X

'પોતીકો વૈભવ ઉમેર્યો આગમમાં
શાસનનું ભવ્ય સિંહાસન દીપરત્ન છે.'

આવા એક જ્ઞાનવૃદ્ધ, વિવેચક, અનુવાદક, સંપાદક, ભાષાજ્ઞ, અધ્યાત્મપુરુષ એવા મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરના એક સાથે પ્રકાશિત થયેલા ૪૮ ગ્રંથોના આ ગૌરવપ્રદ વિમોચન સમારોહમાં તેમની લેખનયાત્રાનો પરિચય કરાવતાં હું આનંદ અને ગૌરવની લાગણી અનુભવું છું. આ ઐતિહાસિક વિમોચન સમારોહમાં, આપ સૌ સમક્ષ, દીપરત્નસાગરના એક સંશોધક–સંપાદક અને અનુવાદક તરીકેના વ્યક્તિત્વને ઉદ્ઘાટિત કરવાનો મારો નમ્ર પ્રયાસ છે. દીપરત્નસાગર તો આકાશ જેટલું વિસ્તર્યાં છે. એમના વિસ્તારને માપવો અશક્ય છે. અહીં માત્ર તેમના પ્રકાશનોથી આપ સૌને અભિજ્ઞ કરવાનો મારો ઉપક્રમ છે.

દીપરત્નસાગર મહારાજનું અમૂલ્ય પ્રદાન ગણાવવું હોય તો તેમના આગમ વિષયક પ્રકાશનો છે. આગમનું નામ તો સૌએ સાંભળ્યું છે, પરંતુ જૈનેતર લોકો એ જાણતા નથી કે આગમ શું છે

અને તેમાં કયા વિષયની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જેમ હિન્દુધર્મના **'ભગવદ્ગીતા'**માં કૃષ્ણની વાણી સંભળાય છે, ખ્રિસ્તી ધર્મના **'બાઈબલ'**માં ઈશુ ખ્રિસ્તની વાણી સંભળાય છે, મુસ્લિમ ધર્મના **'કુરાન'**માં મહંમદ પયગમ્બરની વાણી સંભળાય છે, બૌદ્ધ ધર્મના **'ત્રિપિટક'** ગ્રંથમાં ભગવાન બુદ્ધની વાણી સંભળાય છે, સ્વામિનારાયણ ધર્મના **'વચનામૃત'**માં સહજાનંદ સ્વામીની વાણી સંભળાય છે તેમ જૈન ધર્મના **'આગમ'** ગ્રંથમાં જિનવાણી સંભળાય છે. જૈન સમ્પ્રદાયમાં ચોવીસમા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીએ ષડ્રિપુ–કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર અને મદ સામે વિજય મેળવીને અરિહંતનું બિરુદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને વિશ્વને સંદેશ પહોંચાડ્યો હતો કે બહારના શત્રુ સામે લડીને તો વિજય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, પરંતુ અંદરના શત્રુ સામે લડો અને વિજય પ્રાપ્ત કરો. આ પ્રકારના સંદેશાઓ, દયા–પ્રેમ–કરુણા–પરોપકાર–અહિંસા–સત્ય જેવા જીવનમૂલ્યોને વહેતાં કરીને જૈનધર્મનો પ્રચાર પ્રસાર કર્યો હતો. વિશ્વનું કલ્યાણ થવાનું હશે તો આ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોથી. આ સિદ્ધાન્તો સમજીને પ્રત્યેક માનવીએ જીવનમાં ઉતારવા પડશે. આવા એક ઉમદા ધર્મના ગ્રંથ તરીકે આગમને ગણાવાયો છે. આ આગમ ગ્રંથ જૈન સાહિત્યનું સમેત શિખર છે. આ શિખર પર અવરોહણ કરવાના પ્રયાસો ઘણા મુનિશ્રીઓએ આ પૂર્વે કર્યા છે પરંતુ તેના એક સફળ અવરોહી તો મુનિશ્રી દીપરત્નસાગર મહારાજ છે.

દીપરત્નસાગર મહારાજે આગમસાહિત્ય સમ્બન્ધી જે પુસ્તકો સંશોધિત–સમ્પાદિત અને અનુદિત કર્યા છે તે જૈનસાહિત્યની એક અભૂતપૂર્વ ઘટના છે. આગમ મૂળ તો પ્રાકૃત (અર્ધમાગધી) ભાષામાં છે. દીપરત્નસાગર મહારાજે સૌ પ્રથમ, અર્ધમાગધી ભાષા શીખી, સંસ્કૃત ભાષા શીખી એ પછી પ્રાકૃત ભાષામાં લખાયેલા, ૪૫ આગમસૂત્રોનું સંશોધન સંપાદન કરતાં ૪૯ પ્રકાશનો આપ્યાં જેમાં ૪૫ આગમસૂત્રો અને ૪ વૈકલ્પિક આગમસૂત્રો છે. આ મહત્ત્વાકાંક્ષી કામ પૂર્ણ થયા પછી દીપરત્નસાગરજી પોતાના અવતાર કાર્યને સાર્થક ગણીને બેસી રહ્યા નથી. સંશોધન–સંપાદન પછી તેઓએ ૪૫ આગમસૂત્રોનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરતાં ૪૫ પુસ્તકો આપ્યાં છે જે ૩૦૦૦ પૃષ્ઠોમાં છે. ગુજરાતીઓની માલામાલ સ્થિતિ નિહાળી બિનગુજરાતીઓ–હિન્દીભાષીઓએ પણ આ ગ્રંથને હિન્દી ભાષામાં અનૂદિત કરવાનો પ્રસ્તાવ મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજી સમક્ષ મૂક્યો અને અભ્યાસનિષ્ઠ અને જિનવાણીમાં જેમને અપૂર્વ શ્રદ્ધા છે એવા દીપરત્નસાગરે આગમગ્રંથને હિન્દી ભાષામાં અનૂદિત કરતાં બીજાં ૪૫ પુસ્તકો આપ્યાં જે ૩૨૦૦ પૃષ્ઠોમાં છે. આમ, પ્રાકૃત હિન્દી અને ગુજરાતી ભાષામાં સંશોધિત, સંપાદિત, અનુદિત અને સમીક્ષિત થયેલા આગમ ગ્રંથો આ પ્રમાણે છે:

પ્રાકૃત (અર્ધ માગધી)	હિન્દી	ગુજરાતી
१. आयारो	१. आचारसूत्र	૦૧. આચાર
२. सूयगडो	२. सूत्रकृत सूत्र	૦૨. સૂયગડ
३. ठाणं	३. स्थान सूत्र	૦૩. ઠાણ
४. समवाओ	४. समवाय सूत्र	૦૪. સમવાય
५. विवाहपन्नति	५. भगवती सूत्र	૦૫. વિવાહપન્નતિ
६. नायधम्मकहाओ	६. ज्ञाताधर्मकथा सूत्र	૦૬. નાયાધમ્મકહા
७. उवासगदसाओ	७. उपासकदशा सूत्र	૦૭. ઉવાસગદસા
८. अंदगड दसाओ	८. अंतकृत्‌दशा सूत्र	૦૮. અંતગડ દશા
९. अनुत्तरोववाईयदसाओ	९. अनुत्तरोपपातिक सूत्र	૦૯. અનુત્તરોવવાઈયદસા
१०. पण्हाबागरणं	१०. प्रश्नव्याकरण सूत्र	૧૦. પણ્હાવાગરણ
११. विवोसूयं	११. विपाक सूत्र	૧૧. વિવાગસૂય
१२. उबवाइयं	१२. औपपातिक सूत्र	૧૨. ઉવવાઈય
१३. रायप्पसेणियं	१३. राजप्रश्निय सूत्र	૧૩. રાયપ્પસેણિય
१४. जीवाजीवाभिगमं	१४. जीवाजीवाभिगम सूत्र	૧૪. જીવાજીવાભિગમ
१५. पन्नवणा	१५. पज्ञापना सूत्र	૧૫. પન્નવણા
१६. सूरपन्नत्ति	१६. सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्र	૧૬. સૂરપન્નતિ
१७. चंद्रन्नति	१७. चन्द्र प्रज्ञप्ति सूत्र	૧૭. ચંદપન્નતિ
१८. जंबूद्दीवपन्नत्ति	१८. जम्बूद्वीप प्रज्ञप्ति सूत्र	૧૮. જંબુદ્દીવપન્નતિ
१९. निरयावलियाणं	१९. निरयावलिका सूत्र	૧૯. નિરયાવલિયા
२०. कप्पवडिसियाणं	२०. कल्पवतंसिका सूत्र	૨૦. કપ્પવડિંસિયા
२१. पुप्फिचुयाणं	२१. पुष्पिका सूत्र	૨૧. પુપ્ફિયા
२२. पुप्फचूलियाणं	२२. पुष्पचूलिका सूत्र	૨૨. પુપ્ફચૂલિયા
२३. वण्हिदसाणं	२३. वृष्णिदशा सूत्र	૨૩. વણ્હિદસા
२४. चउसरणं	२४. चतुःशरण सूत्र	૨૪. ચઉસરણ
२५. आउरपच्चक्खाणं	२५. आतुरप्रत्याख्यान सूत्र	૨૫. આઉપચ્ચક્ખાણ
२६. महापच्चक्खाणं	२६. महाप्रत्याख्यान सूत्र	૨૬. મહાપચ્ચક્ખાણ
२७. भत्तपरिण्णा	२७. भक्तपरिज्ञा सूत्र	૨૭. ભત્તપરિણ્ણા
२८. तंदुलवेयालियं	२८. तन्दुलवैचारिक सूत्र	૨૮. તંદુલવેયાલિય
२९. संस्तारकं	२९. संस्तारक सूत्र	૨૯. સંથારગ
३०/१ गच्छायारो	३०/१ गच्छाचार सूत्र	૩૦/૧ ગચ્છાયાર
३०/२ चंदावेजझयं	३०/२ चन्द्रवेध्यक सूत्र	૩૦/૨ ચંદાવેજ્ઝય
३१. गणिविज्जा	३१. गणिविद्या सूत्र	૩૧. ગણિવિજ્જા
३२. देविंदत्थओ	३१. देवेन्द्रस्तव सूत्र	૩૨. દેવિંદત્થઓ
३३/१. मरणसमाहि	३३. वीरस्तव सूत्र	૩૩. વીરત્થઓ
३३/२. वीरत्थव	–	–
३४. निसीहं	३४. निशीथ सूत्र	૩૪. નિસીહ
३५. बहत्कप्पी	३५. बृहत्‌ कल्पसूत्र	૩૫. બુહત્ કપ્પો
३६. ववहारो	३६. व्यवहार सूत्र	૩૬. વવહાર
३७. दसासुयक्खंधं	३७. दशाश्रुतस्कन्ध सूत्र	૩૭. દસાસુયક્ખંધ
३८/१. जीयकप्पो	३८. जीतकल्प सूत्र	૩૮. જીયકપ્પ
३८/२. पंचकप्पभासं	–	–

३९. महानिसीहं	३९. महानिशीथ सूत्र	૩૯. મહાનિસીહ
४०. आवस्सयं	४०. आवश्यक सूत्र	૪૦. આવસ્સય
४१/१. ओहनिज्जुति	४१/१ ओघनिर्युक्ति सूत्र	૪૧/૧ ઓહનિજ્જુત્તિ
४१/२. पिंडनिज्जुति	४१/२ पिंडनिर्यिक्ति सूत्र	૪૧/૨ પિંડનિજ્જુત્તિ
४२. दसवेयालियं	४२. दशवैकालिक सूत्र	૪૨. દસવેયાલિય
४३. उत्तरज्झयणं	४३. उत्तराध्ययन सूत्र	૪૩. ઉત્તરજ્ઝયણ
४४. नंदीसूयं	४४. नन्दी सूत्र	૪૪. નંદી
४५. अनुओगदारं	४५. अनुयोगद्वार सूत्र	૪૫. અનુઓગદ્દાર

૪૫ આગમ સૂત્રોના આ ગ્રંથોમાં વિભિન્ન વિષયોની ગહન ચર્ચા વિચારણા કરવામાં આવી છે. 'આચાર અંગ'માં સાધુના આચારધર્મ વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. 'સૂત્રકૃત'માં જૈન અને જૈનેતર અર્થાત્ સ્વસિદ્ધાન્ત અને પરસિદ્ધાન્તનો તુલનાત્મક અભ્યાસ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. 'જ્ઞાતાધર્મકથા'માં આઠસો બાવન કથા અને ત્રણસો સત્તાવન જેટલાં દૃષ્ટાન્તો મૂકવામાં આવ્યાં છે. 'પ્રભાપના' ઉપાંગમાં ફિઝિક્સ, બાયોલોજી, પર્યાવરણ, મેટાફિઝિકલ જેવા આધુનિક વિજ્ઞાનને લગતા વિષયોની નજીક બેસી શકે એવી ચર્ચા કરવામાં આવી છે. 'પયન્નાસૂત્ર'માં એક વિષય પર સૂત્ર અને અંતિમ આરાધનાનું વર્ણન તથા વિધિવિધાનોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. 'અનુયોગદ્વાર'માં ન્યાયશાસ્ત્રને લગતી, 'નંદીસૂત્ર'માં જ્ઞાનના ભેદ–પ્રભેદની, 'અંતકૃતદશા'માં મરણાન્ત ઉપસર્ગ થયો હોય તે વિશેની કથાની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. 'પિંડનિર્યુક્ત'માં સાધુએ કેવો આહાર લેવો જોઈએ, કેમ વાપરવો જોઈએ જેવી બે વસ્તુની વિધિ વિશે વિસ્તારથી સમજ પૂરી પાડવામાં આવી છે. આમ, જુદા જુદા ગ્રંથોમાં અસંખ્ય વિષયોની વિશદ્ અને દૃષ્ટાન્ત સહિત છણાવટ કરવામાં આવી છે. આ સાથે 'आगम सुत्ताणि सटीकं' શીર્ષક હેઠળ આગમોનો ટીકા સહિતનો **ત્રીસ ભાગોમાં** વિભાજિત સંપુટ આપ્યો છે જેમાં દીપરત્નસાગરજીની જ્ઞાનસાધનાનું પ્રતિબિંબ પડેલું જોઈ શકાય છે.

આ આગમને ગુજરાતી અને હિન્દી ભાષામાં અવતરિત કરીને મુનિશ્રીએ સમગ્ર ભારતીઓને માલામાલ કરી દીધા છે. જૈનો સાથે જૈનેતરો પણ આ ગ્રંથમાં રસ લેતા થયા છે, આ ગ્રંથને મૂલવતા થયા છે, આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરતા થયા છે, આ ગ્રંથની પવિત્રતાને પ્રમાણતા થયા છે, આ ગ્રંથની સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતાં થયા છે, આ ગ્રંથ વિશેની જિજ્ઞાસાને સંતુષ્ટતા થયા છે, આ ગ્રંથની પ્રસ્તુતતાને સમજતા થયા છે.

આજે ૪૮ ગ્રંથોનો સંપુટ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે તે છે **'આગમ સૂત્ર સટીક અનુવાદ.'** આ પુસ્તક ૧૦,૦૦૦થી વધુ પૃષ્ઠોમાં લખાયું છે અને તેનું વજન જ સવા સોળ કિલો થાય છે. આ મહાગ્રંથમાં નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, (ક્યાંક ક્યાંક ચૂર્ણિ) તથા સમગ્ર વૃત્તિઓનો ગુજરાતી અનુવાદ કરાયેલ છે. તેની સાથે મૂળ સૂત્રોનો અનુવાદ તો ખરો જ. આ ગ્રંથમાં ૧૧ અંગસૂત્રો, ૧૨ ઉપાંગ સૂત્રો, ૪ મૂળ સૂત્રો અને ૫ પયન્ના સૂત્રોનો ટીકા સહિત અનુવાદ છે. સાથે બે ચૂલિકા સૂત્રોનો અનુવાદ અને વિવેચન પણ છે. છ દેહસૂત્રો છે, છ પયન્ના સૂત્રો, ૧ મૂળ સૂત્ર તથા કલ્પ સૂત્ર એ બધામાં માત્ર મૂળ સૂત્રોનો અનુવાદ છે. મૂળ સૂત્રોનો અનુવાદ ઈટાલિક બોલ્ડ ટાઈપ અને તેની નિર્યુક્તિ-વૃત્તાદિનો અનુવાદ નોર્મલ ટાઈપમાં છપાયો છે. જેથી અધ્યયન સમયે મૂળભૂત અને ટીકાનો ભેદ સહેલાઈથી જાણી શકાય. આ ગ્રંથોના અનુવાદમાં સૂત્રોનો જે ક્રમ છે તે જ ક્રમ મુનિશ્રી સંપાદિત 'आगम सुत्ताणि सटीकं'માં પણ છે જેથી અનુવાદમાં ક્યાંય સંશય જણાય તો તેનું નિવારણ મૂળ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ટીકા સાથે રાખીને સ્પષ્ટ કરી શકાય. આમ, આ મહાન અને પવિત્રતમ સંપુટમાં ૪૫ આગમો તથા બે વૈકલ્પિક આગમો અને બારસો સૂત્રના સરળ અનુવાદ સહિત ૪૮ ગ્રંથોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથમાં લગભગ સાતસોથી વધુ વિષયો પર ચર્ચા કરવામાં આવી છે. **આ ગ્રંથ દીપરત્નસાગરે છેલ્લાં ૧૪ વર્ષ સુધી એકનિષ્ઠ ભાવે કરેલી આગમની સાધનાની ફલશ્રુતિ છે.** આ ગ્રંથ દીપરત્નસાગરની એક સંશોધક, વિવેચક અને અનુવાદ તરીકેની વિશિષ્ટ મુદ્રાને તો ઉપસાવે જ છે, પરંતુ સાથોસાથ તેમની અપૂર્વ ધર્મનિષ્ઠાને પણ પ્રગટ કરે છે.

દીપરત્નસાગરજીએ આગમગ્રંથોના સંશોધન સંપાદન, વિવેચન અને અનુવાદ સાથે **'આગમશબ્દ કોશ'** અને **'આગમકથાકોશ'** પણ તૈયાર કર્યા છે જે તેમણે કોશક્ષેત્રે કરેલા પ્રદાનની સાક્ષી પૂરે છે. **'આગમ શબ્દકોશ' ભાગ ૧ થી ૪માં ૪૬૦૦૦ શબ્દો અને તેના જેટલા આગમસંદર્ભો મૂકવામાં આવ્યાં છે.** મૂળ શબ્દો ૩,૭૫,૦૦૦ આગમના હોવાથી પ્રાકૃત (અર્ધમાગધી)માં છે તેને સંસ્કૃત ભાષામાં રૂપાંતર કર્યું છે અને ગુજરાતી અર્થો મૂક્યા છે. ૪૫ આગમમાં જે જે સ્થળે આ શબ્દ આવેલા હોય તે તે સ્થળનો આગમના નામ અને સૂત્રના ક્રમ સહિતનો નિર્દેશ કર્યો છે. આ પ્રકારની સંશોધન શિસ્તને કારણે કોઈ પણ આગમ શબ્દનો અર્થ ૪૫ આગમમાં જ્યાં જ્યાં તેનો ઉલ્લેખ હોય તે શોધવાનું અતિસુલભ બને છે. **'આગમકથા કોશ' કથાના સંદર્ભ સ્થળ સહિતનો કોશ છે.** આ કોશમાં આગમમાં આવતી બધી જ કથાઓનો સંક્ષિપ્ત સાથે અકારાદિક્રમે નામ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. અહીં કથાના બધાં જ પાત્રોનો આગમમૂળ / નિર્યુક્તિ / ભય / ચૂર્ણિ કે વૃત્તિમાં જે જે સ્થાને ઉલ્લેખ હોય તેનો સૂત્રક્રમ સહિત સંદર્ભ નિર્દેશ અને અતિસંક્ષેપ કથા માહિતી આપવામાં આવી છે. આ સાથે 'આગમપંચાગી'માં આવતાં દૃષ્ટાન્તોની નોંધ સાથે તીર્થંકર ગણધર પ્રત્યેક બુદ્ધ આદિ માટે અલગ પરિશિષ્ટો છે. **આ માત્ર આગમ કથા કોશ જ નથી પણ વિશેષનામ-દૃષ્ટાન્ત-કથાદિસહિતનો આગમકથાકોશ છે. જેમાં પ્રાકૃતનામ, તેનું સંસ્કૃત રૂપાંતર અને જે નામની ગુજરાતીમાં સંક્ષિપ્ત ઓળખ છે તેના**

સંદર્ભસ્થળની નોંધ સહિત આપવામાં આવી છે. આ બન્ને કોશ મુનિશ્રી દીપરત્નસાગર મહારાજે લીધેલા અથાગ પરિશ્રમની અને આગમગ્રંથના કરેલા ઊંડા અભ્યાસની ગવાહી પૂરે છે. આ બન્ને કોશ સાથે **'આગમ વિષય દર્શન'**નો પણ ઉલ્લેખ જરૂરી બને છે. આ આગમ-Index નું ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશિત થયેલ પુસ્તક છે જેમાં ૪૫ આગમના સૂત્રક્રમનો વિષય અનુસાર અનુક્રમ નિર્દેશ એ રીતે ગોઠવાયેલો છે કે જેના આધારે આગમ મૂળ, આગમ અનુવાદ અને આગમ સટીક ત્રણેમાં પોતાનો ઈચ્છિત વિષય શોધવો સરળ થાય છે. **આ પુસ્તક આગમનો બૃહત્‌વિષય અનુક્રમ દર્શાવે છે.** આમ, સમગ્ર આગમ ગ્રંથ સમ્બન્ધિત પુસ્તકો દીપરત્નસાગર મહારાજની આગમવાણી પ્રત્યેની ભક્તિને વ્યંજિત કરે છે.

દીપરત્નસાગર મહારાજે આગમ વિષયક સાહિત્ય જ આપ્યું હોત તો પણ તેમનું નામ ચિરંજીવી બની રહેત, પરંતુ આગમ ઉપરાંત પણ તેઓએ વિવિધ વિષયને લગતાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. વ્યાકરણ ક્ષેત્રે તેઓએ **'કૃદન્તમાલા'** નામનું પુસ્તક આપ્યું છે જેમાં ૧૨૫ ધાતુઓના ૨૩ પ્રકારે થતાં કૃદન્તોનું કોષ્ટક રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરાંત **'અભિનવહેમ લઘુપક્રિયા'** ભાગ ૧ થી ૪ પણ નોંધપાત્ર છે. આ ગ્રંથ ૧૦૦૦ પૃષ્ઠોમાં લખાયો છે. સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનને આધારે રચાયેલ મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી મહારાજ કૃત લઘુપ્રક્રિયા ઉપર સિદ્ધહેમ સંબંધી અનેક ગ્રંથોને આધારે તૈયાર કરવામાં આવેલા આ ગ્રંથમાં મૂળ સંસ્કૃત સૂત્ર અને વૃત્તિનો ગુજરાતી અર્થ સૂત્ર અનુવૃત્તિ, સંસ્કૃત સંદર્ભયુક્ત ગુજરાતી વિવેચન, સાધનિકાદિ સાત ભાગોમાં પ્રત્યેક સૂત્રની છણાવટ કરી છે. માહિતી સમૃદ્ધ અને શાસ્ત્રીય એવાં પરિશિષ્ટો આ ગ્રંથની વિશેષતા છે. **આ ગ્રંથ દીપરત્નસાગરજીને એક વિદ્વાન વૈયાકરણી તરીકે પ્રસ્થાપિત કરે છે.** તો **'અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ'** ગ્રંથ ૧૧૦૦ પૃષ્ઠોમાં તૈયાર થયો છે જેમાં **'मन्नहजिणाणं'** સૂત્રમાં આવતા શ્રાવકના ૩૬ કર્તવ્યો ઉપરના ૧૦૮ વ્યાખ્યાનો ગ્રંથસ્થ થયાં છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન દશ-દશ પૃષ્ઠોમાં છે જેમાં આરંભે એક એક શ્લોક, પછી જૈનેતર બોધક પ્રસંગ, સંબંધિત કર્તવ્યની તાત્ત્વિક વ્યાખ્યા અને છણાવટ, જૈનકથા, કર્તવ્યના વિષયને અનુરૂપ સ્તવન આદિની પંક્તિ એવી ગૂંથણી કરવામાં આવી છે **'નવ પદ શ્રીપાલ'** પણ અનોખું પુસ્તક છે. આ પુસ્તકમાં નવે નવ પદનું અલગ અલગ વિવેચન કરતાં કરતાં નવ દિવસમાં આખું શ્રીપાલ ચરિત્ર પણ પૂરું થઈ જાય એ પ્રકારે થયેલી વ્યાખ્યાનમાળાનું આયોજન થયેલું જોવા મળે છે. આ બન્ને વ્યાખ્યાનસંગ્રહો મુનિશ્રી દીપરત્નસાગર મહારાજની વ્યાખ્યાનશૈલીનો પણ પરિચય કરાવે છે, એક ઉત્તમ વક્તા તરીકેની છાપ (Image) અંકિત કરી જાય છે.

કેટલુંક સામ્પ્રદાયિક જ કહી શકાય તેવું સાહિત્ય પણ મુનિશ્રી દીપરત્નસાગર મહારાજની પ્રજ્ઞાનો સ્પર્શ પામીને પ્રગટ્યું છે. **જિન ભક્તિ વિષયક પાંચેક પ્રકાશનો નોંધપાત્ર છે :** એક **'ચૈત્યવંદનમાળા'** જેમાં ૭૭૯ ચૈત્યવંદના સંપાદિત કરવામાં આવી છે. આ ચૈત્યવંદનામાં પર્વદિન, પર્વતિથિ, વિવિધ તીર્થોનાં ચૈત્યવંદનો સાથે ચૈત્યવંદનની બાર ચોવીશી અને તીર્થંકરના કલ્યાણક આદિ ચૈત્યવંદનો પણ છે. બે, **'શત્રુંજય ભક્તિ'**માં તળેટીથી આરંભીને ઘેટી પગલા સુધીના સ્થાનોને અનુરૂપ સ્તુતિ–ચૈત્યવંદન–સ્તવનોને સંપાદિત કર્યા છે. ત્રણ, **'સિદ્ધાચલનો સાથી'**માં સ્થાનને અનુરૂપ સ્તુતિ, સિદ્ધાચલ ભાવયાત્રા, મહત્ત્વના સ્થળોની ટૂંકી નોંધોને સમાવ્યાં છે. ચાર, **'વિતરાગ સ્તુતિ સંચય'**માં તેઓએ પરમાત્મા સન્મુખ બોલવાની ૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિઓ સંપાદિત કરી છે. આ સ્તુતિઓમાં ૯૦૦ સ્તુતિ ગુજરાતીમાં અને ૨૫૧ સ્તુતિ સંસ્કૃતમાં છે. પાંચ, **'ચૈત્યપરિપાટી'**માં પાલડી, વાસણા વિસ્તારમાં આવેલાં જૈનાલયોની નોંધ અને પ્રત્યેક જિનાલયમાં બોલી શકાય તેવી અલગ ત્રણ સ્તુતિઓ મૂકી છે. આ પાંચ પુસ્તકો દીપરત્નસાગર મહારાજે સાંપ્રદાયિક ક્ષેત્રે કરેલી અમૂલ્ય સેવાની સાક્ષી પૂરે છે.

દીપરત્નસાગરજીના લેખનનું બીજું વિષયક્ષેત્ર છે **પૂજન સાહિત્ય.** તેઓએ **'૪૫ આગમ મહાપૂજન વિધિ'** નામની પુસ્તિકામાં બે દિવસ ચાલતા એવા ૪૫ આગમ મહાપૂજનની વિધિ, શ્રી રૂપવિજયજી કૃત ૪૫ આગમપૂજા, ૪૫ આગમ યંત્ર વગેરેનું સરસ રીતે સંકલન કર્યું છે. સહેલાઈથી પૂજન કેમ ભણાવી શકાય તેના માટે આ પુસ્તિકા પથદર્શક નીવડે તેવી છે. દીપરત્નસાગરે પૂજનસાહિત્ય સાથે **વિધિસાહિત્ય** સંબંધી પણ પુસ્તકો લખ્યાં છે. **'દીક્ષા યોગાદિ વિધિ'**, **'સાધુ સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ'**, **'વિધિસંગ્રહ-૧'** જેવાં પુસ્તકોમાં દીક્ષાવિધિ, આવશ્યાદિ યોગ વિધિ, વડી દીક્ષા વિધિ, પદ–પ્રદાન વિધિ, કાળધર્મ વખતે સાધુ તથા ગૃહસ્થે કરવાની વિધિ, અનુષ્ઠાન વિધિ વગેરેની સાદી-સરળ ભાષામાં રજૂઆત કરી છે. મુનિશ્રીના **આરાધના સાહિત્ય** વિષયક પુસ્તકોમાં **'સમાધિ મરણ'**, **'સાધુ સાધ્વી અંતિમ આરાધના'**, **'શ્રાવક અંતિમ આરાધના'**નો ઉલ્લેખ કરી શકાય. આ પુસ્તકોમાં **'સમાધિ મરણ'** સાડા ત્રણસો પૃષ્ઠનું છે જેમાં અંત સમય અને ભાવિ મતિ સુધારવા માટે મરણ સમય ચિત્તની સમાધિ જળવાઈ રહે તેવી આરાધનાવિધિ, આરાધનાસૂત્રો, આરાધના પદ્યો વગેરે સાત અલગ અલગ વિભાગોમાં વર્ગીકૃત કરીને મૂકવામાં આવ્યાં છે. **'સાધુ સાધ્વી અંતિમ આરાધના'** અને **'શ્રાવક અંતિમ આરાધના'**માં સાધુ-શ્રાવકોને અંત સમય સુધારવા માટે નિત્ય કરવાની એવી આરાધના ગ્રંથસ્થ કરવામાં આવી છે. મૂળ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં ગ્રંથસ્થ થયેલી આ વિધિને દીપરત્નસાગરજીએ સરળ ગુજરાતીમાં અનુદિત કરી આપી છે.

દીપરત્નસાગરના તત્ત્વાર્થ સાહિત્ય વિષયક ગ્રંથો વિશેષ

નોંધપાત્ર છે. **'તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પ્રબોધ ટીકા'** (અધ્યાય-૧) અને **'તત્ત્વાર્થાભિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા'** ભાગ ૧ થી ૧૦ એમ બે પુસ્તકોમાં સૂત્ર, હેતુ, મૂળ સૂત્ર, સંધિ સહિત સૂત્ર, સૂત્રાર્થ, અનુવૃત્તિ, અનેક સંદર્ભગ્રંથોમાંથી સંકલિત માહિતીયુક્ત અભિનવ ટીકા, સૂત્રસંદર્ભ, આગમસંદર્ભ, સૂત્રનું પદ્ય, નિષ્કર્ષ જેવા વિભાગો સહિત દશાંગી વિવરણ કરવામાં આવ્યું છે. દશમા અધ્યાયના પુસ્તકમાં અંતે શબ્દસૂચિ અને વિષયસૂચિ જેવાં સર્વાંગી અભ્યાસમાં ઉપયોગી થઈ શકે એવા સમૃદ્ધ અને શાસ્ત્રીય પરિશિષ્ટો આપવામાં આવ્યાં છે. પ્રત્યેક અધ્યાયના અંતે પણ સૂત્રક્રમ, આકારાદિક્રમ, શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર પાઠભેદ જેવાં પરિશિષ્ટો મૂકવામાં આવ્યાં છે. ૩૫૨ સૂત્રોના રહસ્યનું ૧૭૦૦ પૃષ્ઠમાં ગહન વિવેચન કરતો આ ગ્રંથ **'લોસ એન્જેલેસ'**માં ચાલતી શનિ-રવિની પાઠશાળાના અભ્યાસક્રમમાં પણ મૂકાયો છે. આ તત્ત્વચર્ચાના વિષય સાથે **'નવકાર મંત્ર નવ લાખ જાપ નોંધપોથી'**, **'ચારિત્ર્યપટ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી'**, **'અભિનવ જૈન પંચાંગ'**, **'કાયમી સંપર્ક સ્થળ, અમદાવાદ જિનમંદિર-ઉપાશ્રય આદિ ડિરેક્ટરી'**, **'જ્ઞાનપદ પૂજા'**, **'બાર વ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો'** વગેરેનાં પણ પ્રકાશનો કર્યા છે. 'અભિનવ જૈન પંચાંગ' એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું શાસ્ત્રીય પંચાંગ છે. તેમાં એક વર્ષનું જે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ ગાણિતિક કોષ્ટક મૂકી આપ્યું છે તેનું અનુસરણ તો આઠેક આચાર્યો અને વ્યાવસાયિક માણસો કરી રહ્યા છે.

ઈશ્વરે માનવીને જે શરીર અને શરીરનાં વિભિન્ન અંગો સાથે પ્રજ્ઞા અને ભાષા આપ્યાં છે તેનો ક્યાં, કેટલો અને કેવો ઉપયોગ કરવો તે મુનિશ્રીની આ લેખનયાત્રા અને જીવનશૈલી પરથી શીખવા-સમજવા જેવું છે. **જિનવાણી અને જૈન સંપ્રદાય પ્રત્યેની અખૂટ શ્રદ્ધાએ મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરને બળ પૂરું પાડ્યું છે.** એક વ્યક્તિ કામ કરવા ધારે તો કેટલું બધું કરી શકે છે તેનું સાક્ષાત્ દૃષ્ટાન્ત મુનિશ્રી દીપરત્નસાગર છે. મોટી વાત તો એ છે કે તેઓએ આટઆટલા કામ પછી પણ નમ્રતા છોડી નથી! ચહેરા પર પ્રસન્નતા અને વાણીમાં સહજતાનો અનુભવ થાય છે. સન્યસ્ત જીવન જીવતા મુનિશ્રીને જીવનમાં ક્યાંય કશાનો અભાવ સાલ્યો ન હોય એવી આત્મશાંતિ અને આત્મસુખના તેઓ બાદશાહ છે. **લાખો રૂપિયાની ગ્રાન્ટો દેતા પણ સરકાર કોઈ પણ પાસે ન કરાવી શકે તેવું સત્ત્વશીલ કામ મુનિશ્રીએ કશી જ અપેક્ષા વિના અને કશી જ વિશેષ સગવડ ભોગવ્યા વિના કર્યું છે.** જૈન અને જૈનેતર સમાજમાં જિનવાણી ગુંજતી થાય અને સમગ્ર માનવસમાજ સુખ, શાંતિ અને શાતાનો અનુભવ કરતો થાય તો જ આ ગુજરાતી ભાષામાં **'આગમ સૂત્ર સટીક અનુવાદ'** અને આગમ સંબંધી અન્ય પુસ્તકોના પ્રકાશનો અને તેની પાછળ મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરે ત્રણ ત્રણ દાયકા સુધી કરેલી જ્ઞાનસાધના સાર્થક નીવડશે. ત્રણ દાયકા પૂર્વેના મુનિશ્રીના **'દીક્ષા સમારોહ'**માં પ્રાસંગિક પ્રવચન આપતાં શ્રી લલિત આશર બોલ્યા હતા : **'યહ દીપક જલા હૈ, જલા હી રહેગા.'** આ વાક્યની ગુંજ આજે આ ઐતિહાસિક વિમોચન સમારોહમાં પણ કાળને અતિક્રમીને પણ સંભળાઈ રહી છે. અંતે મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજી મહારાજના ચરણકમલમાં વંદન કરીને, જેમણે પરકાયા પ્રવેશ કરીને મુનિશ્રીમાં રહેલા અધ્યાત્મજીવનને ઓળખ્યું છે એવા વિજય આશરનો એક શે'ર રજૂ કરીને મારો આ ઉપક્રમ પૂરો કરું છું:

'સલામ છે એમની અખંડ અનાદિ જલનને
સો ટચનું 'વિજય' કુંદન, દીપરત્ન છે.'

✷ ✷ ✷

ડૉ. બિપિન આશર, પ્રૉ. ગુજરાતી ભાષા સાહિત્ય ભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ–૫.
એમ-૧/૧૩, રુરલ હાઉસીંગ બોર્ડ, એ. જી. સોસાયટી સામે, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ–૫. ફોન : મો. ૯૪૨૭૧ ૫૩૩૪૧

અનુદાનની રકમ અર્પણ કરવા લોક વિદ્યાલય વાલુકડની મુલાકાત

૭૫ મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન ઉપર જણાવેલ સંસ્થા માટે એકત્રિત થયેલી રકમ એ સંસ્થાને અર્પણ કરવા શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના સભ્યો સ્વખર્ચે તા. ૮ જાન્યુ. ૨૦૧૦ના આ સંસ્થાની મુલાકાતે જશે અને તા. ૧૨મીએ મુંબઈ પરત આવશે.

જે દાતાઓએ આ યાત્રામાં સહભાગી થવું હોય તેઓએ પોતાનું નામ કયા કલાસમાં મુસાફરી કરવી છે તે તા. ૩૦–૧૦–૨૦૦૯ સુધી સંઘમાં લખાવી પ્રવાસનો ખર્ચ મોકલવા વિનંતિ.

❑ **મેનેજર**

સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટના આર્થિક સહયોગથી યોજાતી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળાને વિશેષ આર્થિક અનુદાન

આ ટ્રસ્ટ તરફથી મળેલ અત્યાર સુધી રૂા. દશ લાખનું કાયમી ભંડોળ સંસ્થા પાસે છે. પરંતુ આ વરસે આ ૭૫ મી વ્યાખ્યાનમાળા હોઈ, આ ટ્રસ્ટે બીજા રૂા. અઢી લાખનું દાન એ કાયમી ભંડોળ માટે સંસ્થાને અર્પણ કર્યું છે.

આ ઉપરાંત દર વરસે ખર્ચની ખૂટતી રકમ પણ આ ટ્રસ્ટ પાસેથી અમને મળતી રહે છે.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ આ ટ્રસ્ટનો અને એ સમગ્ર પરિવારનો આભાર માની ધન્યવાદ પાઠવે છે.

❑ **પ્રમુખ**

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૧૧

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[સર્જકનું ચિત્ત ઘડાતું હોય છે એમના જીવનમાં બનેલી ઘટનાઓથી. આ ઘટનાઓ લેખકના ચિત્ત પર ઘણી વાર એવી અમીટ છાપ મૂકી જતી હોય છે કે એમાંથી એમની કથાઓની પાત્રસૃષ્ટિનું સર્જન થાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિપુલ સર્જન કરનાર સર્જક જયભિખ્ખુનાં વ્યક્તિત્વ અને વાઙ્મય બંને પર પાલીકાકીના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ જોવા મળે છે. એ ગામડાની વીર નારીની ઘટનાઓએ લેખકના ચિત્ત પર કેવા કેવા ભાવો જગાડ્યા તે જોઈએ જયભિખ્ખુના ચરિત્રને આલેખતા અગિયારમા પ્રકરણમાં.]

નારી-શૌર્યનો અનુભવ

વરસોડા ગામના ઝાંપે ચોંટાડેલી એક જાસાચિઠ્ઠીથી આખું ગામ ઉપરતળે થઈ રહ્યું. એ સમયે રાત પડ્યે ગામડાંઓમાં ચોરે અને ચૌટે, ઘરમાં અને બહાર બહારવટિયાઓની કેટલીય કલ્પિત અને કેટલીક વાસ્તવિક વાતો થતી. કોઈ વીર બહારવટિયાઓનાં પરાક્રમોનું વર્ણન કરતા તો કોઈ નીતિ-ધર્મને માટે બહારવટિયાએ કરેલી કુરબાનીની કથા કહેતા. ચોર અને બહારવટિયા વચ્ચે ભેદ હતો. ચોર રાત્રે, એકાંતે, છાનામાના ઘરમાં ઘૂસીને બધા ઘોર નિદ્રામાં સૂતા હોય, ત્યારે ચોરી કરતા હતા. જ્યારે બહરવટિયાઓ જે ગામ ભાંગવાનું હોય ત્યાં પહેલાં જાસાચિઠ્ઠી મોકલતા, પછી ધોળે દિવસે, ભર વસ્તીમાં, ડંકાનિશાનની ચોટ પર લૂંટ ચલાવતા હતા. ચોરી કરનારને કોઈ નીતિ-નિયમ નહોતા. જ્યારે બહારવટિયા થોડાક નીતિ-નિયમો પાળતા હતા. આમ છતાં વખત આવ્યે એ ક્રૂર અને ઘાતકી પણ બની જતા હતા. અને માણસને મારી નાખતાં સહેજેય થડકારો થતો નહીં. ગામમાંથી માલ લૂંટી જતા, સ્ત્રીઓને ઉપાડી જતા અને લોકો એમના ભયથી ત્રાહિમામ્ પોકારતા હતા.

બહારવટિયાઓની વીરતાની કથાઓ જેમણે વર્ગખંડમાં કે ગામના ચોરે સાંભળી છે એને માત્ર થોડાક ગણ્યા-ગાંઠ્યા બહારવટિયાઓની માહિતી છે. બાકી તો બહારવટિયાઓની બીકથી સહુનો જીવ પડીકે બંધાતો હતો. લોકજીભ એમની વીરતાની વાતો કરતી હતી, પરંતુ લોકહૃદય એમના ભયથી થરથર કાંપતું હતું. મીરખાં બહારવટિયાની આવી એક જાસાચિઠ્ઠી વરસોડા ગામને પાદર લગાડેલી મળી.

એ જમાનામાં મીરખાંનાં પરાક્રમોની કથાઓ જાણીતી હતી. એની વીરતાની વાતો કરતી વખતે એ વર્ણવનારા ખુદ શૌર્યનો અનુભવ કરતા હતા. એણે કઈ રીતે પોતાના વટ-આબરૂ જાળવવા માટે સાથીઓને ટપોટપ વીંધી નાંખ્યા કે પછી પોતાને ભાઈ માનનાર બહેનને બચાવવા માટે કેવાં પરાક્રમો ખેલ્યાં એની કથાઓનો પાર નહોતો. વરસોડા ગામના ઝાંપે મીરખાંની જાસાચિઠ્ઠીમાં લખ્યું હતું,

'હું મીરખાં, જાતે લખું છું કે તમે દિન ત્રણમાં રૂપિયા ત્રણ હજાર રોકડા, દસ બોકડા, બે દેગડા દારૂ અને પાંચ મણ મિઠાઈ પુનિયા પટેલના ખેતરના શેઢે મૂકી જજો! નહિ તો બુધવારની સાંજે તમારું ગામ ભાંગીશ. એની નિશાનીમાં ઘાસના પૂળાઓ સળગશે, એ જાણજો!

ગામના ઝાંપે જેણે આ જાસાચિઠ્ઠી વાંચી. એનો જીવ અધ્ધર થઈ ગયો. માથે આખું આકાશ પડ્યું હોય એમ એ ગામમાં દોડ્યો અને બહાવરો બનીને હાથમાં ચિઠ્ઠી રાખી કહેવા લાગ્યો, 'અરે, બહારવટિયા આવે છે! મીરખાંની જાસાચિઠ્ઠી છે. એ બુધવારે સાંજે ગામ ભાંગવા આવે છે. જાગો રે જાગો! ભાગો રે ભાગો!'

કોઈ કહ્યું, 'ભારે તાકડો રચ્યો છે મીરખાંએ. ઠાકોરસાહેબ પોતે લાંબી યાત્રાએ ગયા છે. એમના પિતાજી પણ બહારગામ ગયા છે. કેટલાય વીર રજપૂતો ઠાકોરસાહેબ સાથે ગયા છે અને બાકીના બીજા ગામ ગયા છે. આવે સમયે બહારવટિયા સામે કોણ બાથ ભીડશે?'

આખા ગામમાં ચોતરફ હાહાકાર મચી રહ્યો. ચોરેચૌટે પોતાની વીરતાની વાતો કરનારા અને છાશવારે વીરતાની બડાશ હાંકીને એને કાલ્પનિક પડકાર ફેંકનારા સહુની જીભ સિવાઈ ગઈ. આમ છતાં ગામનું હિત હૈયે વસ્યું હતું એ બધા ભેગા થયા. ગામના કેટલાક બહાદુર રજપૂતોએ લોકોને જુસ્સો ચડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. બહારવટિયો મીરખાં ગામ ભાંગવા ચડી આવવાનો છે એવું પોલિટિકલ ખાતા પર લખાણ મોકલાવ્યું અને મજબૂત પોલીસ બંદોબસ્ત માંગ્યો. મીરખાંનો સામનો કરવા માટે ક્યાંક તલવારો સજાવા લાગી, ક્યાંક ભાલા તૈયાર થવા લાગ્યા, ક્યાંક જૂની જામગરીવાળી બંદૂકો ઊજળી થવા લાગી. ગામ પર આવનારી આફત ઓસરી જાય એ માટે બ્રાહ્મણોએ મંત્રોચ્ચાર શરૂ કર્યા અને વૈશ્યો એમની માલમત્તા સગવગે કરવા લાગ્યા.

કેટલાક રણખેલના શોખીન મર્દો મૂછે તાવ દેતા હતા અને કહેતા હતા, 'વાહ, કેવો મોકો મળ્યો છે. હવે જોજો! મીરખાંને ખરા મરદ મળશે.' પરંતુ પછીને દિવસે વરસોડા ગામમાં સમાચાર આવ્યા કે દશેક ગાઉ દૂર આવેલા ગોઝારિયા ગામ પર મીરખાં અને

એના સાથીઓએ કેર વર્તાવ્યો અને આખું ગામ લૂંટી લીધું છે, ત્યારે વીરતાની બડાશ હાંકતા કેટલાય 'વીર પુરુષો' બીજે દિવસે જરૂરી કામ અંગે બહારગામ ચાલ્યા ગયા.

કાળમુખા બુધવારની સવારે ગામની દશા સાવ જુદી જ હતી. કેટલાક ગામને બચાવવા માટે ચોતરફ દોડી દોડીને બંદોબસ્ત કરતા હતા. જ્યારે કેટલાક ડરપોક ખોટી અફવાઓ ફેલાવીને દુનિયાને ડરાવી રહ્યા હતા. એમાં પણ જેની પાસે સારી એવી લક્ષ્મી હતી એ તો અતિ દુઃખી થઈ ગયા.

ગામમાં કેટલાકને ગામ બચાવવાની ચિંતા હતી, કેટલાકને જીવ બચાવવાની ફિકર હતી અને કેટલાકને લક્ષ્મી બચાવવાનો ફફડાટ હતો. આથી એ પટારામાંથી ભીંતમાં અને ભીંતમાંથી ચૂલામાં અને ચૂલામાંથી ગમાણમાં લક્ષ્મી દેવીને ફેરવી રહ્યા હતા. મનમાં કંઈક વિચાર કરે ત્યાં એવો ભય જાગે કે બહારવટિયાને અહીંથી તો લક્ષ્મીની ભાળ મળી જશે એટલે વળી બીજે 'લક્ષ્મી-નિવાસ' માટે વિચારતા. આમ કરતા એમને ખાવાનું ભાવતું નહીં, ઊંઘ આવતી નહીં. મનમાં સતત ગડમથલ ચાલતી હતી.

અફવાઓ અને ભય જાણે ગામની હવામાં વહેતા હતાં. એવામાં વળી કોઈ વાત લાવ્યાઃ 'અરે, તમે તમારું ધન ગમે ત્યાં દાટશો તોય એને આ બહારવટિયાઓ શોધી કાઢવાની કળામાં કાબેલ છે. એમની પાસે એક નાની ઘો રાખે છે, જે ઘરમાં છુટ્ટી મુકે છે અને એ સૂંઘતી સૂંઘતી જ્યાં લક્ષ્મી સંતાડી હોય ત્યાં જઈને ઊભી રહી જાય છે.'

ભયમાં વળી નવો ઉમેરો થયો. મંદિરના મહંતો ભગવાનના ઘરેણાં સંતાડવાની મથામણમાં પડ્યાં. આખા ગામમાં દોડધામ ચાલતી હતી એ વેળાએ મહાદેવના મંદિરે ખાખી બાવો મોટે અવાજે કહેતો,

'ભાઈ, અમારા ગુરુ એક વાત હંમેશાં કહેતા. એક ગુરુ અને એક ચેલો જંગલમાં ચાલ્યા જતા હતા. ચેલો ગુરુજીને વારંવાર કહે કે, ગુરુજી, રસ્તામાં ભારે ભય છે. સંભાળીને ચાલજો. ગુરુજીએ વિચાર્યું કે ચેલા પાસે કંઈ હોવું જોઈએ. એક ઠેકાણે ચેલો નદીમાં નાહવા ગયો એટલે ગુરુજીએ એની ઝોળી તપાસી તો તેમાં સોનાનો કટકો! ગુરુએ વિચાર્યું, અરે ચેલાનો ભય તો એની ઝોળીમાં જ છે. ઝટ લઈને એમણે એ સોનાનો સિક્કો નદીમાં ફગાવી દીધો. ચેલો આવ્યો અને બંને આગળ ચાલ્યા.'

વળી ચેલો બોલ્યો, 'ગુરુજી જંગલ છે. આજબાજુ ચોરડાકુ હોય. જરા ભય છે, માટે વખતસર મુકામે પહોંચી જઈએ તો સારું.'

ગુરુજી કહે, 'બેટા, તારી પાસેના ભયને તો મેં નદીમાં નાંખી દીધો છે. હવે નચિંત રહેજે.'

ખાખી બાવાની વાત સાચી હતી. જેઓ ઓછી સંપત્તિવાળા હતા તેઓ ઓછા સંતાપવાળા હતા, આમ છતાં સહુને માથે જીવનો ભય તો હતો જ. બુધવારની બપોર થઈ. આખું ગામ થરથર ધ્રુજતું હતું. બજારો બંધ થઈ ગયાં. સહુએ ઘરના બારણાં વાસી દીધાં હતાં. પાંચથી દસ પોલીસ ગામમાં આવ્યા હતા. એટલે સહુ થોડો શ્વાસ લેતા થયા હતા.

આ સમયે ગિરજો દોડતો દોડતો પોતાના દોસ્ત ભીખા ('જયભિખ્ખુ'નું હુલામણું નામ)ને ખબર આપવા આવ્યો. આ સમયે ભીખો રામજી મંદિરના ઓટલે બેઠો બેઠો વાઘ-બકરીનો દાવ ખેલતો હતો. ગિરજાએ વાત કરી ત્યારે એના ચહેરા પરથી પરસેવો છૂટતો હતો. ભીખાએ ભોળા ભાવે કહ્યું,

'ગિરજા મારા પિતા તો દેશમાં ગયા છે, પણ તારા પિતા ગામમાં જ છે ને. અરે! રામ જેવાને હંફાવી દેનાર પાસે બિચારા મીરખાંની શી મજાલ?'

ગિરજાના પિતા રામલીલામાં ભારે રોફથી તલવારની પટ્ટાબાજી ખેલતા હતા એટલે ભીખાને હતું કે એ મીરખાંની તાકાત નથી કે એમની તલવારની પટાબાજી આગળ ઊભો રહી શકે. દોસ્તની વાત સાંભળીને ગિરજો હસી પડ્યો. એણે કહ્યું,

'ગાંડા, એ તો રામલીલા કહેવાય. એમાં બધું કરી શકાય. પણ આ તો સાચેસાચા સામસામા લડવાનું હોય છે. આમાં તો ભલભલા મુછાળા મરદના પાણી ઊતરી જાય.'

ભીખો ઘેર પહોંચ્યો. એણે જોયું તો વાસનાં બધાં ઘરો બંધ હતાં. કોઈના મોં પર હોશ નહોતા. આંખોમાં ભય હતો અને સહુની જીભ સિવાઈ ગઈ હતી. સૂર્ય અસ્તાચળ પર ધીરે ધીરે જતો હતો અને ત્યાં જ આકાશ ધૂંધળું બની ગયું. અચાનક આકાશમાં ધુમાડો ચડતો દેખાયો અને થોડી વારમાં તો ગામમાં બૂમ પડી કે ઘાસના પૂળા સળગ્યા છે.

મરણપોક કરતાંય આ બૂમ વધુ ભયાનક લાગી. ગામલોકોનાં કાળજામાં કંપારી જગાવી ગઈ. થોડી વારમાં આવનારા ભયથી લોકો ધ્રુજવા લાગ્યા. કોઈ મનમાં જાપ કરવા લાગ્યા, તો કોઈ મંત્ર ભણવા લાગ્યા. કોઈએ દેવીનું સ્મરણ શરૂ કર્યું, તો કોઈએ ભગવાનની છબી આગળ જઈને બે હાથ જોડ્યા અને રક્ષણહારને રક્ષણ માટે આજીજી કરી.

બહારવટિયા આવવાના એંધાણ તો મળી ચૂક્યાં હતાં. બસ, હવે થોડી વારમાં બહારવટિયો ગામ પર ત્રાટક્યો કે ત્રાટકશે! ભીખો અને એના સાથીઓ પરસાળ છોડી ઘરમાં ભરાયા. આંગણામાં બેઠેલા લોકો એકાએક ઘરમાં પેસી જઈને બારણાં ભીડી દેવા લાગ્યાં, ત્યારે ભીખાના ઘરની સામે રહેતા પાલીકાકી યમરાજ સમા બહારવટિયાની બૂમ સાંભળીને આંગણામાં આવીને ઊભાં. સહુ ઘરમાં ભરાયા, ત્યારે પાલીકાકી ઘરની બહાર આવ્યાં. પોતાના

દીકરા-વહુને ઘરના છેક ત્રીજા ઓરડામાં બેસાડ્યાં. વહુને હાથમાં સાંબેલું આપ્યું અને કહ્યું પણ ખરું કે જરા કોઈ ગડબડ કરે, તો દેજો એમના માથામાં કે આખી ખોપરી ખોખરી થઈ જાય.

પોતે ઘરની બહાર આવીને ઊભાં રહ્યાં. હાથમાં ખુલ્લી તલવાર લીધી. આંગણામાં લીમડી હતી એની આડે ઊભાં રહ્યાં. ભીખાએ પુરુષોના હૈયાને કબૂતરની માફક ફફડતાં જોયાં અને બીજી બાજુ બ્રાહ્મણ પાલીકાકી તો રણધીર અને રણવીર બનીને આંગણામાં નિર્ભય બનીને ઊભાં હતાં. ભીખાએ ઈતિહાસમાં ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈની કથા વાંચી હતી. ખુલ્લી તલવાર સાથે ઘૂમતી રાણી લક્ષ્મીબાઈનું ચિત્ર જોયું હતું. આજે એને એના વરસોડા ગામમાં જીવતી-જાગતી લક્ષ્મીબાઈ જોવા મળી.

એક સ્ત્રી અને તેય હાથમાં તલવાર લઈને ઊભેલી? પાલીકાકીએ મનોમન કહ્યું કે એક-બેને તો ઓછા કરીશ જ. પછી મારા વહાલાની (શ્રીકૃષ્ણની) જેવી મરજી.

ગામમાં ગોકીરો વધતો જતો હતો. કેટલાક લૂંટારા ને ધુતારા તકનો લાભ લઈને આવે વખતે બહાર નીકળતા હતા. તોફાની અને તરકટી મગન હાથમાં મોટી તલવાર લઈને બૂમો પાડતો ભીખાના વાસમાં ઘૂસી આવ્યો અને પછી મન ફાવે એમ લોકોના નામ બોલીને એ કહેવા લાગ્યો.

'જે હોય તે ઝટ ધરી દો, જીવવું હોય તો બધું આપી દો, નહીં તો આ તલવાર કોઈની શરમ નહીં રાખે.'

આવે સમયે કોણ મગનની સામે આવે? કોણ એનો સામનો કરે? સૌ જાણતા હતા કે આજ ગામને માથે આફત છે, પછી આગળ વધે કઈ રીતે? પણ એવામાં તો લીમડીના ઝાડની આડશે ઊભેલાં પાલીકાકીએ આને જોયો અને આમતેમ ડોલતો તલવાર વીંઝતો દીઠો. એટલે પાલીકાકી ઝાડની આડશ છોડીને આગળ આવ્યાં અને બોલ્યાં, 'અલ્યા, કોણ છે એ માટીડો (મરદ)!'

આમ કહેતાં બાજુમાં પડેલી કૂતરાની ઠીબ હાથમાં લીધી અને મગનને લમણામાં દીધી. પાલીકાકીનો પડકારો સાંભળીને બંધ બારણે બેઠેલા પુરુષોમાં હિંમત આવી અને શૂરાતન જાગ્યું. હાથમાં જે હથિયાર આવ્યું તે લઈને બહાર નીકળ્યા. મગને માટીની ઠીબ બરાબર લમણામાં નાંખી હતી અને વળી સામો તલવારનો ઝબકારો જોયો. તલવાર લઈને ધસમસતા પાલીલાકીને જોયાં અને પાછળ લોકોનું ટોળું જોયું. મગન બિચારો જીવ મુઠ્ઠીમાં લઈને ભાગ્યો. પાલી કાકીએ એનો પીછો કર્યો, પરંતુ વાસ છોડીને બહુ દૂર ગયાં નહીં, પણ ઘર સંભાળવા પાછાં ફર્યાં. બહારવટિયાઓના ભયથી ધ્રૂજતા ગામને માથેથી એક આફત તો પસાર થઈ ગઈ, પણ હજી બીજી આફત આવવાની બાકી હતી. (ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. મોબાઈલઃ ૦૯૮૨૪૦૧૯૯૨૫.

શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા-એક દર્શન: ૧૨

❑ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપસૂરિજી

દ્વાદશ અધ્યાય : ત્યાગ યોગ

'શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા'માં બારમો અધ્યાય 'ત્યાગ યોગ' છે. આ પ્રકરણમાં ૮૮ શ્લોક છે.

ભગવાન મહાવીરે, ગણધર ગૌતમસ્વામી આદિના પૂછવાથી 'ત્યાગયોગ' વિશે કહ્યું અને સૌને ધર્મની વિશાળતાનો પરિચય થયો.

ભારતીય સંસ્કૃતિની ધરોહર છે ત્યાગ. ત્યાગ વિના કોઈપણ ધર્મી બની ન શકે. પ્રત્યેક ધર્મ, ત્યાગ વિશે સદુપદેશ કરે છે. ત્યાગ સ્વયં ધર્મ છે. ત્યાગ દ્વારા જીવનની ઉન્નતિ અને આત્માની ઉર્ધ્વગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી 'ત્યાગયોગ'માં ત્યાગનું ચિંતન વિશાલ ફલક પર કરે છે. જુઓઃ

ज्ञानवैराग्य पक्वानां, त्यागधर्माधिकारिणाम् ।
शीघ्रं मुक्तिप्रदः प्रोक्तस्त्यागधर्मो विशेषतः ।।
त्यक्ता शुभाऽशुमा वृत्तिः स त्यागी कर्मकारकः ।
कर्तव्यपात्रसन्त्यागान्नैव त्यागी न चाक्रियः ।।

(ત્યાગયોગ, શ્લોક ૧,૨)

'ત્યાગ અને વૈરાગ્યથી ભરપૂર, પરિપક્વ બનેલા અને ત્યાગધર્મના અધિકારી જનોને ત્યાગધર્મ જલ્દીથી મુક્તિ આપનાર કહેવાય છે.'

'કર્તવ્ય કરવા છતાં, જેમણે શુભ અને અશુભવૃત્તિનો ત્યાગ કર્યો છે તે સૌ ત્યાગી કહેવાય છે. કર્તવ્યનો ત્યાગ કરવાથી કે કાર્ય ન કરવાથી તેઓ ત્યાગી કહેવાય નહિ!'

જે ત્યાગી છે તે મોક્ષનો અધિકારી છે. જૈન ધર્મ માને છે કે સર્વવિરતિનો પંથ સ્વીકારે કે તેને મોક્ષમાં જવાનો હક છે. આમ, ત્યાગ એ મુક્તિદાયક છે તે સ્પષ્ટ છે પણ તે વાતમાં એ વિવેક પણ જોઈએ કે ત્યાગ એટલે શું? જે જેની ફરજ છે, જવાબદારી છે તે પૂર્ણરૂપેણ નિભાવવી પડે. જે પોતાનું કર્તવ્ય ચૂકે તે ત્યાગી નથી. વળી, એ કર્તવ્ય નિભાવતી વેળાએ શુભ અને અશુભ વૃત્તિ પણ છોડવાની છેઃ જીવનમાં આવી પડેલુ કર્તવ્ય, એક જવાબદારી સમજીને તે નિષ્ઠાથી પૂર્ણ કરવાનું છે પણ તેમાં અહં કે આસક્તિ કે અપેક્ષાથી પણ દૂર રહેવાનું છે–એ અનિવાર્ય છે અને આમ કરનાર જ ત્યાગી છે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજીની ચિંતનધારા સ્પષ્ટ છે. ત્રીજા શ્લોકમાં કહે છેઃ

'ત્યાગધર્મ સમાન કોઈ ધર્મ થયો નથી અને થવાનો નથી. ત્યાગધર્મ નિર્મળ છે, ત્યાગધર્મ મુક્તિરૂપ છે, ત્યાગધર્મ સર્વ ધર્મમાં શિરોમણી છે.'

(ત્યાગયોગ, શ્લોક ૩)

ત્યાગધર્મનું મૂલ્ય ઘણું છે. ત્યાગનો પંથ કઠિન હોવા છતાં ત્યાગ જ

આત્મોન્નતિ માટેનું અંતિમ સાધન છે. ત્યાગીનું સામર્થ્ય અસીમ છે. 'ત્યાગયોગ'માં વાંચોઃ

'સત્ત્વ, રજ, તમસ, વગેરેની પ્રકૃતિ બધા સાધુઓમાં એકસરખી હોતી નથી, પણ બધા સાધુઓ મારામાં પોતાના કર્મનો સંન્યાસ કરીને સર્વ વિશ્વને પવિત્ર કરે છે.'

(ત્યાગ, યોગ, શ્લોક ૧૧)

ત્યાગની સમર્થતા અસીમ છે. ત્યાગી સ્વયં તરે છે અને સૌને તારે છે. ત્યાગના માર્ગે ગયેલા સૌ મહાન બને છે. ફકિરી કે અવધૂતદશાનું મૂળ જ ત્યાગ છે. સંત એટલે શું ? જે પરમાત્માની પાસે હોય અને સંસારથી દૂર હોય તે સંત.

ભગવાન મહાવીર ત્યાગના પ્રવાસીઓ, મારા પછી તેઓ શું કરશે તેનો એક વિરાટ નકશો 'ત્યાગયોગ'માં દોરી આપે છે. જુઓઃ

'મારા પછી સર્વ સાધુઓમાં જૈન આચાર્યો ત્યાગધર્મ પ્રવર્તાવશે. તેઓ દેશ અને કાળ અનુસાર જે યોગ્ય હશે તેવી આરાધના કરશે. જૈનધર્મના પ્રચારકો સર્વદેશોમાં જશે અને ધર્મના આચાર-વિચારમાં પરિવર્તન આણશે.'

(ત્યાગ, શ્લોક, ૧૩, ૧૪)

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજીનું આ કથન આજથી ૮૫ વર્ષ પૂર્વેનું છે અને તેને એક ભવિષ્યવાણી જેવું માનવું પડે તેવું છે. આ કથન આજે અક્ષરશઃ સત્ય ઠર્યું છે.

ત્યાગીજનો ભવિષ્યમાં શું કરશે તેનો નકશો જુઓઃ

'કેટલાક ધ્યાન કરશે તો કેટલાક યતિઓ (સાધુઓ) સમાધિ કરશે. કેટલાક ઉપદેશ આપશે તો કેટલાક જપ પરાયણ બનશે. કેટલાક ધર્મની ક્રિયામાં લીન બનશે તો બીજા કેટલાક તપમાં પ્રવૃત્ત થશે. બીજા કેટલાક વિવિધ કાર્યો કરશે. કેટલાક ધર્મ સાંભળશે તો બીજા કેટલાક ધર્મ કહેશે. જૈનધર્મના રક્ષકો ધર્મના પ્રભાવક થશે. કેટલાક સંઘની ઉન્નતિ કરનારા થશે તો કેટલાક શાસ્ત્રાગારના રક્ષકો બનશે. કેટલાક ધર્મશાસ્ત્રના લેખકો બનશે. તો બીજા વ્યાખ્યાનોમાં તત્પર થશે. કેટલાક દેવતાઓની ઉપાસના કરશે તો કેટલાક યંત્રો બનાવશે. કેટલાક વિદ્યાધ્યયન કરશે તો બીજા ભક્તિ કરનારા થશે. સર્વ સાધુઓ છ આવશ્યક કર્મો કરશે, તીર્થનું રક્ષણ કરશે અને આચાર્યોની આજ્ઞા ગ્રહણ કરીને વર્તશે. કેટલાક ગુરુની નિશ્રામાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરશે, અને સર્વદેશોમાં વિહાર કરીને ધર્મના વ્યાખ્યાનો કરશે.

(ત્યાગયોગ, શ્લોક ૧૫,૧૬,૧૭,૧૮,૧૯,૨૦,૨૧)

આજથી ૮૫ વર્ષ પૂર્વે લખાયેલું આ ચિંતન કેવું મૂલ્યવાન છે !

ત્યાગથી આત્મકલ્યાણના પંથે જઈને શ્રેય પ્રાપ્તિ માટે મથનારા સાધુઓ સદાય પૂજનીય છે. એમના પ્રત્યે નિરંતર શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને સન્માન કેળવવા જોઈએ તેનો નિર્દેશ 'ત્યાગયોગ'માં શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી આમ કરે છેઃ

'મારા પ્રત્યે ભક્તિ / પ્રેમ રાખનારા સાધુઓ પ્રત્યે કદી દોષદષ્ટિથી જોવું જોઈએ નહિ, મારામાં પ્રેમ રાખનારા સાધુઓ સક્ષમ હોવા છતાં નિષ્કામ જાણવા જોઈએ. સાધુઓનો દ્રોહ કરનારા લોકો મારા (ધર્મ) શાસનની હત્યા કરે છે. જેઓ મારા સાધુઓના ભક્તો છે તે મારા ભક્તો છે. સાધુઓના આશીર્વાદથી ગૃહસ્થોને વૈભવ (સુખ) મળે છે અને સાધુઓના અપમાનથી કુળ વગેરેનો નાશ થાય છે !'

(ત્યાગયોગ, શ્લોક, ૩૩,૩૪,૩૫)

જેને વંદન કરીએ છીએ, જેની પાસે ભવતરણના આશીર્વાદ માંગીએ છીએ તેમના પ્રત્યે અપાર ભક્તિ અને આદર જીવનમાં કેળવવા જોઈએ અને કદીય તેમનો અવિવેક / આશાતના ન થાય તેની ચીવટ કેળવવી જોઈએ.

જિનશાસનની સેવા અને પ્રભાવના માટે ત્યાગી એવા સાધુજનો સતત યત્નશીલ હોય છે અને તેમનો પ્રયત્ન એટલો વ્યાપક હોય છે કે તે શાસન માટે જીવન સમર્પિત કરી દે છે. આ સમર્પણ સ્વયંને તારે છે, સૌને તારે છે માટે સર્વ કલ્યાણકારી છે. જિનશાસન આ જગતના પ્રત્યેક આત્માના ઉદ્ધાર માટે છે, એવું જિનશાસન સૌ સુધી પહોંચાડવા સાધુઓ સર્વ પ્રયત્ન કરે છેઃ

'જૈન શાસનની વૃદ્ધિ માટે સાધુઓ કર્મયોગીઓ બને છે. તેઓ મંત્ર, તંત્ર વગેરે પ્રયુક્તિઓ વડે યોગ્ય કાર્યો કરે / કરાવે છે. તેઓ ધાર્મિક કાર્યો કરાવતા ભોગ્ય વસ્તુઓમાં નિર્લેપ હોય છે. તેઓ મારા ધર્મના પ્રચાર માટે પોતાની સર્વ શક્તિ સમર્પિત કરી દે છે.'

(ત્યાગયોગ, શ્લોક,૩૬,૩૭)

જૈન સંઘમાં વર્ષોથી અનેક ગચ્છ / મત અને વિસંવાદ પ્રવર્તે છે તે કોઈથી અજાણ્યું નથી. આ વિવાદના કારણે જૈનધર્મની હાની થઈ છે તે પણ સર્વવિદિત છે. આ તમામ વિવાદના મૂળમાં કદાગ્રહ, અહંકાર જેવા પરિબળો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવી રહ્યાં છે. આ વિવાદથી ક્યારેય કોઈનું ભલું થયું નથી ને થવાનું નથી. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી આ તમામ પ્રવાહથી સુપેરે પરિચિત છે પરંતુ તેઓની પારદર્શી ઉદારતા અને સર્વ કલ્યાણકારક ભાવના આ શબ્દોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છેઃ

'કલિયુગમાં કાળના પ્રભાવ વડે ગચ્છ વગેરે પ્રત્યે રાગ રાખનારા હોવા છતાં તેઓ મારા આશ્રયવાળા અને મારાથી અભિન્ન છે. મત-મતાંતર વડે ભિન્ન હોવા છતાં મારામાં પ્રેમ વડે મારામાં આશ્રય કરીને તેઓ રહેલા છે. તેઓ અંતે દયાળુ બનીને મારા સમાન બનીને મારા પદને પામે છે.'

(ત્યાગયોગ, શ્લોક,૪૨,૪૩)

ધર્મ અને ક્રાન્તિને હંમેશાં ઈતિહાસમાં સમાંતર ચાલતા જોઈએ છીએ ત્યારે લાગે છે કે ધર્મનું કાર્ય જ ક્રાન્તિ કરવાનું છે. આમ જુઓ તો, આત્માને ધર્મ જ પરમાત્મા બનાવે છે ! આ એક વિરલ ક્રાન્તિ નથી તો શું છે ? ધર્મના વિકાસ અને વિસ્તાર માટે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ મુજબ હંમેશાં પરિવર્તન આવ્યા અને ધીમે કે ઝડપથી પણ છેવટ તે સ્વીકારાયા તે આ જગતનું પરમસત્ય છે. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી કહે છે કે જે કંઈ થાય તે ધર્મગુરુની આજ્ઞાથી થાય તો તે ઉચિત ગણીને આગળ વધો. જિનેશ્વર ભગવાન જ્યારે વિદ્યમાન ન હોય ત્યારે આચાર્ય એ જ અંતિમ આધાર છે. અને ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે કે આચાર્ય દેશકાળના જ્ઞાતા છે, સર્વ જાણે છે, માટે તેઓ જે કહેશે / કરશે તે યોગ્ય છે, એટલે તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે સૌએ ચાલવું જોઈએઃ

'ધર્મ માટે સર્વ કાર્યોમાં સૂરિઓનો અધિકાર છે. તેમને કોઈ નિષેધ નથી. ધર્મચાલકો સ્વતંત્ર છે.'

(ત્યાગયોગ, શ્લોક, ૫૦)

ત્યાગથી જ ચારિત્ર્ય દૃઢ થાય છે. ચારિત્ર્ય એ તો માનવજીવનનો શણગાર છે. કીર્તિ શું છે? એક વરાળ છે. લોકપ્રિયતા શું છે? એક અકસ્માત છે. લક્ષ્મી શું છે? એક પંખી છે. ચારિત્ર્ય શું છે? જીવનનો પાયો છે. મજબૂત ચારિત્ર્ય નિષ્ફળતાના સમયમાં છાતી કાઢીને, ટટ્ટાર ઊભા રહેતા શીખવે છે. વ્યક્તિની નિષ્ફળતામાં ચારિત્ર્યની કસોટી થાય છે.

ઉત્તમ ચારિત્ર્યનો પ્રારંભ ત્યાગથી થાય.

જીવન ઘડતર માટે ત્યાગ શીખવો જોઈએ.

પોતાના ધર્મ માટે સ્વાભિમાન હોવું જોઈએ તે વાત, શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી પોતાના અનેક ગ્રંથોમાં પુનઃપુનઃ કહે છે. એમના શબ્દોમાં શક્તિશાળી પ્રભાવ છે. આ કથન અહીં 'ત્યાગયોગ'માં સાંપડે છે.

'(જેને) જૈનસંઘમાં રાગ છે, જૈનધર્મ પ્રત્યે અભિમાન છે તે જૈન ધર્મને (તત્ત્વતઃ) બાધક કે નાશક નથી. જૈન ધર્મ મહાતીર્થરૂપ છે, એમ સર્વતીર્થોમાં શિરોમણી છે. તેથી સંઘની પ્રગતિ માટે પ્રાણાર્પણ કરી દેવા એ પણ શુભકારક છે.'

(ત્યાગયોગ, શ્લોક૫૫,૫૬)

'શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા'ના 'ત્યાગયોગ'માં દેશ કાળની સ્થિતિ અનુસાર ધર્માચરણ કરવું જોઈએ, સાધુ સંઘની પ્રગતિ માટે વિચક્ષણ એવા આચાર્ય મહારાજોએ શક્તિપૂર્વક સંસ્કાર સીંચવા જોઈએ નિયમ બધા નિત્ય નથી પણ દેશ, કાળની જરૂરિયાતને સમજીને ત્યાગીઓએ ચાલવું જોઈએ અને ઠીક લાગે તે પરિવર્તન કરવું જોઈએ ઈત્યાદિ ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય છે.

થોડાંક શ્લોકાર્થ જોઈએઃ

'ધર્મરાજ્યના શાસકો એવા ધર્માચાર્યો વિવેક પૂર્વક કાર્યો કરે છે, છતાં તે અકર્મક છે અને તેઓ પરબ્રહ્મમાં વસે છે.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૬૧)

'આચાર્યો હંમેશાં મારું પરબ્રહ્મ સ્વરૂપે ધ્યાન ધરે છે. ધર્મ કાર્યો કરનારા યોગના અભ્યાસ વડે મને જોઈ શકે છે.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૬૨)

'વિશ્વના ઉદ્ધાર માટે સાધુઓની પ્રાણાલિકા અનાદિકાળથી તીર્થંકરોએ વ્યવસ્થાપૂર્વક સ્થાપેલી છે.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૬૪)

'સાધુઓએ મારા મંત્રો વડે, હઠયોગ વડે આત્મશક્તિ પ્રકાશક એવું બળ મેળવવું જોઈએ. અને તેમ કરીને જૈન ધર્મની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. સૂરિમંત્ર વગેરે મંત્રોની સાધના કરીને આચાર્યોએ ધર્મની, સાધુસંઘની રક્ષા કરવી જોઈએ.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૭૦, ૭૧)

'ત્યાગીઓનો દ્રોહ કરનારા મૂર્ખજનો છે. તેઓ સમાધિ પામતા નથી. જ્યાં ત્યાગ છે ત્યાં પ્રભુ છે. ત્યાગીઓ હંમેશાં મને પ્રિય છે.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૭૮)

'સર્વ વિશ્વનું કલ્યાણ કરનારા ત્યાગીઓ પરોપકારની મૂર્તિ રૂપ છે, અને (આ જગતમાં) ચક્રવર્તીઓ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૭૯)

'ગૃહસ્થ અને સાધુઓને માટે હું શરણાધાર છું. સાધુઓના મંગલકારક એવા સારા આશીર્વાદથી ગૃહસ્થો ઉન્નતિ પામે છે.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૮૪)

'નિષ્કામ ત્યાગી એવા સાધુ સંઘનું મહત્ત્વ અને ઉપયોગીતા (એટલા બધા છે કે) સર્વજ્ઞ વડે પણ સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવી શકાતા નથી.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૮૬)

'ચાર પ્રકારના (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા) મહાસંઘના ધર્મ અને સ્વાતંત્ર્ય માટે આચાર્યો અને સાધુઓએ સર્વ પ્રકારના ઉપાયો કરવા જોઈએ.'

(ત્યાગયોગ, ગાથા ૮૮)

'શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા'ના 'ત્યાગયોગ'માં ત્યાગી સાધુ-સાધ્વીઓ પ્રત્યે ખૂબ જ શ્રદ્ધા અને ભક્તિપૂર્વક વર્તન કરવું જોઈએ તેવો ઉપદેશ પુનઃ પુનઃ આલેખાયો છે. ત્યાગી સાધુ-સાધ્વી એ જૈન સંઘની મહામૂલી સંપત્તિ છે. આજકાલ ગૃહસ્થોનું અને ખાસ કરીને જૈન સંઘના ટ્રસ્ટીઓનું વર્તન જેવું જોવા મળે છે તેમાં શ્રદ્ધા, ભક્તિ કે આદર નહિ પણ સ્વાર્થ, છેતરપિંડી કે તોછડાઈ વધુ હોય છે. સાધુઓને કેમ સમજાવી કે પટાવી લેવા, પોતાનું કામ કઢાવી લેવું, ઉઠાં ભણાવવા અને તે માટે ટ્રસ્ટીઓ તમામ યુક્તિઓ અજવામતા રહે છે. સંઘમાં પોતાનું વર્ચસ્વ રહેવું જોઈએ અને સાધુઓ પોતાના જ કહ્યામાં રહેવા જોઈએ તેવી હીન મનોવૃત્તિ ધરાવતા ટ્રસ્ટીઓ દેરાસર કે ઉપાશ્રયના માણસોને જાસૂસ બનાવતા હોય છે! ટ્રસ્ટીઓનું અભિમાની વલણ, એમની તોછડાઈ ઈત્યાદિ સાધુઓ નથી સમજતા તેવું નથી પણ તેઓ ગમ ખાય છે, ક્યાં બગાડવું તેનું માને છે અને વળી, ટ્રસ્ટીઓની અહીં પણ ચાલાકી ચાલુ જ હોય છેઃ પૂર્વે આવી ગયેલા સાધુઓની નિંદા કરીને વિદ્યમાન સાધુઓને ભડકાવવાનું પણ છોડતા નથી!

જેના ચરણમાં વંદન કરીએ છીએ, જેના આશીર્વાદથી ભવજળ તરાશે તેવું જાણીએ છીએ એના જ પ્રત્યેનું આવું વલણ તારશે કે ડૂબાડશે?

'શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા' એક વિશાળ પરિપ્રેક્ષ્યમાં આપણને ચિંતન કરવા પ્રેરે છે. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી સમયજ્ઞ મહાપુરુષ છે અને તેઓ ભવિષ્યને નિહાળીને બોધ આપે છે. ત્યાગનો પંથ આત્માનો ઉદ્ધાર તો કરે જ છે, સાથોસાથ જીવનની ઉન્નતિ અને સમાજની ઉન્નતિ પણ કરે છે. જૈનધર્મનો ત્યાગ માર્ગ વ્યક્તિગત નહિ પણ સમષ્ટિગત ઉદ્ધારક પંથ છે તે ન ભૂલવું જોઈએ. ભગવાન મહાવીરનો ઉપાસક ઉપવાસનું વ્રત કરીને માત્ર પોતાનું આત્મકલ્યાણ સિદ્ધ કરે છે તેવું નથી. પણ અનાજ બચાવીને સમાજને ઉપયોગી પણ થાય છે!

જેનાથી સૌનું કલ્યાણ થાય તે જ સાચો ત્યાગમાર્ગ કહેવાય.

(ક્રમશઃ)

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ, જૈન જ્ઞાનમંદિર, જ્ઞાનમંદિર રોડ, દાદર (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૮.

સત્ય-અસત્યની અથડામણ પથ્થર અને માટીના ઘડા જેવી છે. માટીનો ઘડો પત્થર પર પડે તો ઘડો ફૂટી જાય અને પત્થર ઘડા પર પડે તો પણ ફૂટવાનો વારો ઘડાનોજ આવે...!

શ્રી વિનય વિદ્યા વિહાર કેળવણી મંડળ સંચાલિત

લોક વિદ્યાલય–વાલુકડ

(આર્થિક સહાય કરવા માટે નોંધાયેલી રકમની યાદી)

સંઘના ઉપક્રમે ૨૦૦૯ની ૭૫ની પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન શ્રી વિનય વિદ્યાવિહાર કેળવણી મંડળ, સંચાલિત લોક વિદ્યાલય–વાલુકડને આર્થિક સહાય કરવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આશરે રૂપિયા બાવીસ લાખની માતબર રકમ નોંધાઈ છે. એ માટે દાતાઓના અમે ખૂબ ઋણી છીએ. યાદી નીચે મુજબ છે. હજુ વધુ દાનનો પ્રવાહ પ્રાપ્ત થશે જેની યાદી હવે પછીના અંકમાં પ્રગટ થશે.

રૂપિયા	નામ
૧૨૫૦૦૦	શ્રી બિપિનચંદ્ર કાનજીભાઈ જૈન ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ (નાનીખાખર–કચ્છ)
૧૨૫૦૦૦	શ્રી પીયૂષભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી
૧૦૦૦૦૦	શ્રી સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટ
૧૦૦૦૦૦	શ્રી કાંતિલાલ આર. પરીખ HUF
૭૫૦૦૦	મે. ઑનવર્ડ ફાઉન્ડેશન હસ્તે હરેશભાઈ શાંતિલાલ મહેતા
૫૪૦૦૦	શ્રી પ્રમોદચંદ્ર સોમચંદ શાહ પરિવાર
૫૧૦૦૦	શ્રી પ્રવીણભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી
૫૧૦૦૦	મે. એક્સેલન્ટ એન્જિનિયરિંગ કોર્પોરેશન હસ્તેઃ રમેશભાઈ અજમેરા
૫૧૦૦૦	શ્રી કોન્વેસ્ટ પબ્લિક ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦૦	શ્રી કંચનબેન શાહ હસ્તે : કાકુલાલ છગનલાલ મહેતા
૫૦૦૦૦	શ્રી આશા હસમુખરાય હસ્તેઃકાકુલાલ છગનલાલ મહેતા
૩૧૦૦૦	માતુશ્રી ચેરિટી ટ્રસ્ટ હસ્તે : મુલચંદ લખમશી સાવલા
૨૫૦૦૦	શ્રી સુષમા શૈલેશ મહેતા
૨૫૦૦૦	શ્રી વિક્ટર ફરનાન્ડીસ હસ્તે :રમાબેન વિનોદભાઈ મહેતા
૨૫૦૦૦	શ્રી ભણશાલી ટ્રસ્ટ હસ્તે : જિતેન્દ્ર કે. ભણશાલી
૨૫૦૦૦	શ્રીમતી કાશીબેન સંઘરાજકા તથા શ્રીમતી દયાબેન મોદી ફાઉન્ડેશન
૨૫૦૦૦	શ્રી નિપુણા યશવંત ઠક્કર હસ્તે સ્વ. રમાબહેન કાપડિયાની સ્મૃતિમાં
૨૧૦૦૦	શ્રી પંકજભાઈ દોશી અને શ્રી જનકભાઈ દોશી
૨૧૦૦૦	શ્રી લક્ષ્મીચંદ વોરા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૨૧૦૦૦	મે. રિષભ તિલક કેમિકલ્સ પ્રા. લિ.
૨૦૦૦૦	એક બહેન
૧૫૦૦૦	શ્રી શર્મીબહેન પ્રવીણભાઈ ભણશાલી
૧૫૦૦૦	શ્રી ભારતીબહેન પ્રાણલાલ શાહ
૧૫૦૦૦	શ્રી વસંતલાલ કાંતિલાલ શાહ
૧૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રિકાબહેન મહેન્દ્રભાઈ વોરા
૧૧૧૧૧	સ્વ. રાકેશ ખુશાલદાસ સોજપાર ગડાના સ્મરણાર્થે. હસ્તે : ખુશાલદાસ સોજપાર ગડા
૧૧૧૧૧	શ્રી સરોજરાની શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧૧૦૦૦	શ્રી રતનચંદ ભોગીલાલ પારેખ
૧૧૦૦૦	શ્રી શામજી ટી.વોરા અમર સન્સ ફાઉન્ડેશન
૧૧૦૦૦	શ્રી અઁકર પરિવાર હસ્તે દામજીભાઈ અને જાદવજીભાઈ
૧૧૦૦૦	શ્રી અરોની ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧૧૦૦૦	મે. પુષ્પમ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ
૧૧૦૦૦	શ્રી એ. પી. શેઠ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧૧૦૦૦	મે. નવનીત પબ્લિકેશન પ્રા. લિ. હસ્તેઃ ડુંગરશીભાઈ ગાલા
૧૧૦૦૦	શ્રી ભાનુ ચેરિટી ટ્રસ્ટ, હસ્તે પ્રવીણભાઈ અને ઉષાબહેન શાહ
૧૦૦૦૦	શ્રી દિપાલી સંજય મહેતા
૧૦૦૦૦	શ્રી સવિતાબહેન હીરાચંદ શાહ
૧૦૦૦૦	શ્રી શાંતિલાલ ઉજમશીભાઈ ઍન્ડ સન્સ ચેરિટી ટ્રસ્ટ
૧૦૦૦૦	શ્રી કંચનબહેન કે. મહેતા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧૦૦૦૦	શ્રી મફતલાલ ભીખાચંદ ફાઉન્ડેશન
૧૦૦૦૦	શ્રી રિતેષ મણિલાલ પોલડિયા
૧૦૦૦૦	શ્રીમતી કુંદન જે. ભાયાણી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧૦૦૦૦	શ્રી પ્રવીણ અશ્વિન મહેતા
૧૦૦૦૦	મે. પ્રિન્સ પાઈપ ઍન્ડ ફિટીંગ્સ પ્રા. લિ.
૧૦૦૦૦	શ્રીમતી લીલાવતી ચીમનલાલ વીરચંદ ઝવેરી પબ્લિક ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧૦૦૦૦	શ્રી અજીતભાઈ આર. ચોકસી
૧૦૦૦૦	શ્રી અરૂણાબહેન અજીતભાઈ ચોકસી
૯૦૦૦	શ્રી રસિકલાલ લહેરચંદ શાહ
૯૦૦૦	શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ
૯૦૦૦	સ્વ. જ્યોત્સના ભૂપેન્દ્ર જવેરીના સ્મરણાર્થે હસ્તેઃ ભૂપેન્દ્ર ડાહ્યાભાઈ જવેરી
૯૦૦૦	સ્વ. તારાબહેન રમણલાલ શાહ હસ્તે શૈલજાબહેન શાહ
૯૦૦૦	શ્રી દિલિપભાઈ મહેન્દ્રભાઈ શાહ
૯૦૦૦	શ્રી રમણિકલાલ ભોગીલાલ શાહ
૯૦૦૦	શ્રી કુસુમબહેન નરેન્દ્રભાઈ ભાઉ
૯૦૦૦	શ્રી યશોમતીબહેન શાહ
૯૦૦૦	શ્રી વર્ષાબહેન રજજૂભાઈ શાહ
૯૦૦૦	શ્રી શાંતિલાલ મંગળજી શાહ
૬૦૦૦	શ્રી નિરૂબહેન સુબોધભાઈ શાહ
૬૦૦૦	શ્રી નિતીન સોનાવાલા
૬૦૦૦	શ્રી વંદનાબહેન રશ્મિભાઈ શાહ
૬૦૦૦	શ્રી ગાંગજીભાઈ પોપટલાલ શેઠિયા ફેમિલી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૬૦૦૦	શ્રી રમાબહેન જયસુખલાલ વોરા
૬૦૦૦	શ્રી મણિભાઈ હીરજી હરીયા ફાઉન્ડેશન
૫૦૦૦	ડૉ. ધનવંતરાય ટી. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી તારાબહેન મોહનલાલ શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ હસ્તે પુષ્પાબહેન ચંદ્રકાંત પરીખ
૫૦૦૦	શ્રી રમાબહેન વી. મહેતા

રૂપિયા	નામ
૫૦૦૦	મે. ફ્રેન્ડલી પ્રિન્ટર્સ હસ્તે ભરતભાઈ મામણિયા
૫૦૦૦	શ્રી વી. એસ.ગાંધી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ હસ્તે : મુકુન્દભાઈ ગાંધી
૫૦૦૦	શ્રી શાહ પબ્લિક વેલફેર ટ્રસ્ટ સ્વ. ડૉ. જયંત એસ. શાહના સ્મરણાર્થે હસ્તે : ડૉ. જ્યોતિબહેન શાહ
૫૦૦૦	શ્રી શારદાબહેન બાબુલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રકાંત યુ. ખંડેરિયા
૫૦૦૦	શ્રી મીના કિરણ ગાંધી
૫૦૦૦	શ્રી વિજય કે. શાહ
૫૦૦૦	મે. યુનિવર્સલ ગોલ્ડન જ્વેલ્સ
૫૦૦૦	શ્રી ભગવતીબહેન પી. સોનાવાલા
૫૦૦૦	મે. જે. કે. ફાઉન્ડેશન
૫૦૦૦	શ્રી પૂર્વી બાબુભાઈ ઝવેરી
૫૦૦૦	શ્રી તરૂણાબહેન બિપિનભાઈ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી કેયુર દિલીપ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી ડીકેસી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦	શ્રી દેવકુંવરબહેન જેસંગભાઈ રાંભિયા
૫૦૦૦	શ્રી કિરણભાઈ એચ. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી પુષ્પાબહેન સુરેશભાઈ ભણશાલી
૫૦૦૧	શ્રી ભાઈચંદ એમ. મહેતા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૧	શ્રી શિલ્પા જે. મહેતા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦	શ્રી સ્મિતા સ્નેહલ સંઘવી
૫૦૦૦	શ્રી કાનજી કોરસી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦	શ્રી પુષ્પાબહેન ભણશાલી
૫૦૦૦	શ્રી કુમુદબહેન પટવા
૫૦૦૦	ડૉ. મનાલી પ્રભુ
૫૦૦૦	સ્વ. નર્મદાબહેન એમ. શેઠ
૫૦૦૦	શ્રી ડોલર એમ. શેઠ
૫૦૦૦	માતુશ્રી પાનસીબાઈ ખીમજી શાહ
૫૦૦૦	મે. લક્ષ્મી મસાલા કાં.
૫૦૦૦	શ્રી નિરંજના મહેન્દ્ર ઉજમશીભાઈ
૫૦૦૦	સ્વ. શ્રી જયંતીલાલ સી. સંઘવી
૫૦૦૦	શ્રી સુશીલાબહેન ઝવેરી
૫૦૦૦	શ્રી કીરીટ રતનશી શાહ
૫૦૦૦	શ્રી હસમુખભાઈ જી. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી પ્રતિમા શ્રીકાંત ચક્રવર્તી
૫૦૦૦	ડૉ. હસમુખલાલ સી. કુવાડિયા
૫૦૦૦	ડૉ. હેમંત એચ. કુવાડિયા
૫૦૦૦	શ્રી રક્ષાબહેન હેમંત કુવાડિયા
૫૦૦૦	સ્વ. જશુમતી એચ. કુવાડિયાના સ્મરણાર્થે

રૂપિયા	નામ
	હસ્તેઃ ડૉ. હેમંત એચ. કુવાડિયા
૫૦૦૦	મે. એચ. ડી. ઈન્ડસ્ટ્રીઝ હસ્તે હસમુખભાઈ
૫૦૦૦	મે. ધર્મેશ એન્ટરપ્રાઈઝ
૫૦૦૦	મે. જતીન એન્ટરપ્રાઈઝ
૫૦૦૦	મે. આકાર આર્ટસ
૫૦૦૦	શ્રી અપૂર્વ લાભુભાઈ સંઘવી
૫૦૦૦	મે. પ્રૉટોન એન્ટરપ્રાઈઝ
૫૦૦૦	શ્રી મહેન્દ્ર ચીમનલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી નર્મદાબહેન ગોળવાળા
૫૦૦૧	મે. આર. બી. કૉમર્શિયલ કૉર્પોરેશન
૫૦૦૦	સ્વ. રસિકલાલ રતિલાલ શાહ
૫૦૦૦	સ્વ. સરસ્વતીબહેન આર. શાહ
૫૦૦૦	સ્વ. બાબુલાલ છોટાલાલ શાહ
૫૦૦૦	સ્વ. ભોગીલાલ સુખલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી મીના મહેન્દ્ર શાહ
૫૦૦૦	શ્રી પી. ડી. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી પ્રદીપભાઈ એ. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી ઈન્દુમતી અને હરકિશન ઉદાણી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦	એક શુભેચ્છક
૫૦૦૦	સ્વ. રમીલાબહેન ભરતકુમાર શાહની સ્મૃતિમાં, હસ્તે મે. પ્રભાત ટી એન્ડ ટેક્સટાઈલ કાં. પ્રા. લિ.
૫૦૦૦	મે. હેમંત ટુલ્સ પ્રા. લિ.
૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રકુમાર ગણપતલાલ ઝવેરી
૫૦૦૦	શ્રી સંજય મહેતા
૫૦૦૦	શ્રી દીપા એ. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી અનિષ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી દિલીપભાઈ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી ભારતી હેમંત મજુમદાર
૫૦૦૦	શ્રી વસુમતી સૂર્યકાંત શાહ
૫૦૦૦	શ્રી કનાસા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦	શ્રી રોનક શાહ
૫૦૦૧	મે. કોમોડીટી સર્વિસીઝ પ્રા. લિ.
૫૦૦૦	શ્રી સિદ્ધાર્થ શ્રીકુમાર ધામી
૫૦૦૦	શ્રી અપૂર્વ એસ. દોશી
૫૦૦૦	સ્વ. ઉષાબહેન પરીખ
૫૦૦૦	શ્રી જગદીશ એમ. ઝવેરી
૫૦૦૧	શ્રી અંજન આઈ. ડાંગરવાલા
૫૦૦૦	શ્રી સી. જે. શાહ
૫૦૦૦	સ્વ. કેસરીચંદ જેસંગલાલ શાહ
૫૦૦૦	સ્વ. ગુણવંતીબહેન પ્રવીણચંદ્ર શાહ

રૂપિયા	નામ
૫૦૦૦	શ્રી રતિલાલ ઓધવજી ગોહિલ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦	શ્રી સંતોકબા જેઠાલાલ દેસાઈ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦	મે. આર. ડી. કૉર્પોરેશન
૫૦૦૦	શ્રી હિંગળાજ મા એન્ટરપ્રાઈઝ
૫૦૦૦	શ્રી પ્રકાશ મહેતા
૫૦૦૦	શ્રી વિરલ અરવિંદ ધરમશી લુખી
૫૦૦૦	શ્રી ઓજસ અરવિંદ ધરમશી લુખી
૫૦૦૦	શ્રી કિન્નરભાઈ કેશવલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી લીના વી. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી અલકા પી. ખારા
૫૦૦૦	શ્રી જશવંતી પ્રવીણચંદ્ર વોરા
૫૦૦૦	શ્રી નિતીન એમ. ઝવેરી
૫૦૦૦	મે. પોપટલાલ જેસીંગભાઈ ઍન્ડ કાં.
૫૦૦૦	શ્રી અંજુ ભૂપેન્દ્ર શાહ
૫૦૦૦	શ્રી જયંતીલાલ એસ. શાહ HUF
૫૦૦૦	શ્રી હરિભાઈ રામચંદ શાહ
૫૦૦૦	મે. કાન્તિ કરમશી ઍન્ડ કાં. વેલ્યુઅર્સ પ્રા. લિ.
૫૦૦૦	મે. પોલીથીન પ્રિન્ટીંગ ઍન્ડ સિલીંગ વર્કસ
૫૦૦૦	મે. શેઠ ઍન્ડ સન્સ
૫૦૦૦	શ્રી શોભા શાહ
૫૦૦૦	શ્રી બિન્દુ જે. શાહ
૫૦૦૦	ડૉ. કે. કે. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી હર્ષદરાય કે. દોશી
૫૦૦૦	શ્રી જીવણલાલ યુ. શેઠ
૫૦૦૦	શ્રી આલોક શાહ
૫૦૦૦	શ્રી સરલાબહેન કુમુદચંદ્ર છેડા
૫૦૦૦	મે. નંદુ ડ્રેપર્સ હસ્તેઃ થાવરભાઈ
૫૦૦૦	શ્રી મંજુલા કાંતિલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી હરસુખભાઈ બી. મહેતા
૫૦૦૦	શ્રી પરાગ બિપિનભાઈ ઝવેરી
૫૦૦૦	શ્રી વિનોદ એન. શાહ
૫૦૦૦	મે. પારકીન બ્રધર્સ
૫૦૦૦	શ્રી સુદર્શનાબહેન પ્રમોદભાઈ ચોકસી
૩૫૦૦	શ્રી ચંદુલાલ ગાંગજી ફ્રેમવાલા
૩૦૦૦	શ્રી વસુબહેન ચંદુલાલ ભણશાલી
૩૦૦૦	શ્રી કલાવતીબહેન શાંતિલાલ મહેતા
૩૦૦૦	શ્રી પ્રસન્ન એમ. ટોલિયા
૩૦૦૦	શ્રી સેવંતીલાલ કાલીદાસ દોશી
૩૦૦૦	શ્રી સરલાબહેન શાંતિલાલ દોશી

રૂપિયા	નામ
૩૦૦૦	શ્રી ધીરેન નિરંજન ભણશાલી
૩૦૦૦	શ્રી જયવંતીબહેન
૩૦૦૦	શ્રી પ્રવીણ જમનાદાસ શાહ
૩૦૦૦	શ્રી ગિરીશભાઈ પટેલ (મંથન–હાજીપુર)
૩૦૦૦	શ્રી નિર્મળાબહેન રાવલ (મંથન–હાજીપુર)
૩૦૦૦	શ્રી અનિલકુમાર જૈન
૩૦૦૦	શ્રી રમાબહેન જયંતીલાલ શાહ
૩૦૦૦	મે. ગુલાબદાસ ઍન્ડ કું.
૩૦૦૦	શ્રી જયેશ ડી ગાંધી
૩૦૦૦	શ્રી રસિલા મહેન્દ્રભાઈ ઝવેરી
૩૦૦૦	શ્રી રેખાબહેન કાપડિયા
૩૦૦૦	શ્રી કૈલાસબહેન એસ. શાહ
૩૦૦૦	શ્રી ઉષાબહેન પરીખ
૩૦૦૦	શ્રી સુચિત દોશી

રૂપિયા	નામ
૩૦૦૧	એક શુભેચ્છક
૩૦૦૦	શ્રી જગદીશ જી. માલદે
૩૦૦૦	ડૉ. કૌશલ શાહ
૩૦૦૦	શ્રી માયાબહેન રમણીકલાલ ગોસલિયા
૩૦૦૦	શ્રી માલાબહેન હિરેન ગોસલિયા
૩૦૦૦	શ્રી ડિમ્પલ જ્યોતિ ગોસલિયા
૩૦૦૦	શ્રી મહેન્દ્ર અમૃતલાલ શાહ
૩૦૦૦	શ્રી કચરાલાલ ચુનીલાલ શાહ
૩૦૦૦	શ્રી હંસાબહેન કચરાલાલ શાહ
૩૦૦૦	શ્રી બાબુલાલ ચુનીલાલ ચોકસી
૩૦૦૦	શ્રી રમેશ જે. શાહ
૩૦૦૦	શ્રી પ્રવીણચંદ્ર એમ. શાહ
૩૦૦૦	શ્રી ધૈર્યકાંતા પ્રવીણચંદ્ર શાહ
૨૫૦૦	શ્રી શમિક કેશવલાલ શાહ
૨૫૦૦	શ્રી શશિન કેશવલાલ શાહ
૨૫૦૦	શ્રી મહેન્દ્ર એમ. સંગોઈ

રૂપિયા	નામ
૨૫૦૦	મે. સી. એન્ડ રિક્રુટ લિમિટેડ હસ્તે ફાલ્ગુનીબહેન
૨૧૧૧	શ્રી રમણીકલાલ એસ. ગોસલિયા
૨૦૦૦	શ્રી નિર્મળાબહેન બાબુલાલ તોલાટ
૨૦૦૦	શ્રી પુષ્પાબહેન વિજયકુમાર શાહ
૨૦૦૦	શ્રી ઉષાબહેન રમેશભાઈ ઝવેરી
૨૦૦૦	શ્રી વિનોદચંદ્ર હરિલાલ મહેતા
૨૦૦૦	શ્રી જશવંતીબહેન પ્રવીણચંદ્ર વોરા
૧૦૦૦	એક બહેન
૧૦૦૦	શ્રી કમળાબહેન હરખચંદ કામદાર
૧૦૦૦	શ્રી રેણુકાબહેન પોરવાલ
૧૦૦૦	શ્રી વિનોદભાઈ ગાંધી
૧૦૦૦	શ્રી અતુલ શાહ
૧૦૦૦	શ્રી મનહરભાઈ મહેતા
૧૦૦૦	એક હજારથી ઓછા
૨૧૭૫૮૩૯	**કુલ સરવાળો**

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ માટે નોંધાયેલી રકમની યાદી

૨૦૦૯ની ૭૫મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન દાતાઓને અપીલ કરવામાં આવી. તેનો સારો પ્રતિસાદ મળ્યો છે. એ માટે સર્વે દાતાઓના અમે ઋણી છીએ. સંઘને વિવિધ ખાતાઓમાં ભેટ મળી તેની યાદી નીચે મુજબ છે.

શ્રી જનરલ ફંડ

રૂપિયા	નામ
૨૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રાબહેન પિયુષભાઈ કોઠારી
૨૫૦૦૦	શ્રી હરેશભાઈ અને શૈલાબહેન મહેતા (ઓનવર્ડ ફાઉન્ડેશન)
૫૦૦૦	શ્રી રસિકલાલ લહેરચંદ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી નિરૂબહેન સુબોધભાઈ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી તારાબહેન રમણલાલ શાહ હસ્તે શૈલજાબહેન શાહ
૫૦૦૦	શ્રી રમણીકલાલ ભોગીલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી નિતીનભાઈ એમ. સોનાવાલા
૫૦૦૦	શ્રી કુસુમબહેન એન. ભાઉ
૫૦૦૦	શ્રી યશોમતીબહેન શાહ
૫૦૦૦	શ્રી રશ્મીભાઈ ભગવાનદાસ શાહ
૫૦૦૦	શ્રીમતી રમાબહેન જયસુખલાલ વોરા
૫૦૦૦	શ્રી દિલીપભાઈ એમ. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી ભાનુ ચેરિટી ટ્રસ્ટ હસ્તે શ્રી પ્રવિણભાઈ અને ઉષાબહેન શાહ
૫૦૦૦	મે. જે. કે. ફાઉન્ડેશન
૫૦૦૦	શ્રી વસંતલાલ કાંતિલાલ શાહ
૫૦૦૧	શ્રી સિદ્ધાર્થ લાભુભાઈ સંઘવી
૫૦૦૦	શ્રી ઉષાબહેન દિલીપભાઈ શાહ
૫૦૦૦	એક બહેન
૫૦૦૦	શ્રી શાંતિલાલ મંગળજી મહેતા
૫૦૦૦	શ્રી રમેશ વિમલભાઈ શેઠ
૫૦૦૦	શ્રી ગાંગજી પોપટલાલ શેઠીયા ફૅમિલી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૪૦૦૦	શ્રી સુશીલાબહેન ઝવેરી
૪૦૦૦	શ્રી એ. પી. શેઠ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૩૨૦૦	મે.જે.કે. ગ્રુપ હસ્તે કુસુમબહેન ભાઉ
૩૦૦૦	શ્રી અજીતભાઈ આર. ચોકસી
૩૦૦૦	શ્રી અરૂણાબહેન અજીતભાઈ ચોકસી
૩૦૦૦	શ્રી ગિરિશભાઈ પટેલ (મંથન-હાજીપુર)
૩૦૦૦	મે. ફ્રેન્ડલી પ્રિન્ટર્સ હસ્તે-ભરતભાઈ મામણીયા
૩૦૦૦	શ્રી શાંતિલાલ ઉજમશીભાઈ એન્ડ સન્સ ચેરિટી ટ્રસ્ટ
૩૦૦૦	શ્રી પી. ડી. શાહ
૨૫૦૦	શ્રી દિપીકા દોશી
૨૫૦૦	શ્રી અજીત એમ. શેઠ
૨૫૦૦	શ્રી કૌશિક એમ. શેઠ
૨૦૦૦	શ્રી વસુબહેન ચંદુલાલ ભણશાલી
૨૦૦૦	શ્રી કલાવતી શાંતિલાલ મહેતા
૨૦૦૦	શ્રી મીનાબહેન કિરણભાઈ ગાંધી
૧૫૦૦	શ્રી શારદાબહેન બાબુભાઈ શાહ
૧૫૦૦	શ્રી કેયુર દિલીપ શાહ
૧૦૦૦	શ્રી જી. પી. શાહ
૧૦૦૦	શ્રી ભરત કાંતિલાલ શાહ
૧૦૦૦	એક બહેન
૧૦૦૦	મે. હેમંત ટુલ્સ પ્રા. લી.
૧૦૦૦	શ્રી સુવર્ણાબહેન દલાલ
૧૦૦૦	શ્રી સુશીલાબહેન ઝવેરી
૧૦૦૦	શ્રી નીતાબહેન શાહ
૧૦૦૦	શ્રી પરેશભાઈ ચૌધરી
૫૦૦	શ્રી પ્રદિપ સેવંતીલાલ શાહ
૫૦૦	શ્રી અતુલ શાહ
૨૦૪૭૦૧	કુલ સરવાળો

રૂપિયા	નામ
	સંઘ આજીવન સભ્ય લવાજમ
૫૦૦૦	શ્રી કેતન શાંતિલાલ ઝવેરી
૫૦૦૦	શ્રી શ્રેયસ પ્રચારક સભા હસ્તે-પૂજ્ય સરયુબહેન મહેતાના ભક્તજનો
૧૦૦૦૦	
	સંઘ આજીવન સભ્ય-પુરક લવાજમ
૪૭૪૯	શ્રી પ્રદિપભાઈ એ. શાહ
૪૭૫૦	શ્રી સુરેશ સંઘરાજકા
૧૦૦૦	શ્રી કિશોર શેઠ
૧૦૦૦	શ્રી અરવિંદ ધરમશી લુખી
૪૭૪૯	શ્રી પોપટલાલ જેશીંગભાઈ શાહ
૪૭૫૦	શ્રી પન્નાલાલ છેડા
૫૦૦૦	શ્રી જયકુમાર ભવાનજી ગાલા
૪૫૦૦	શ્રી દમયંતીબહેન એન. શાહ
૩૦૪૯૮	કુલ સરવાળો
	પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા પૂરક ખર્ચ રકમ-૨૦૦૯
૧૦૦૦૦૦	સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટ
૧૦૦૦૦૦	
	શ્રી સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટ કોરપસ ફંડ (પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા)
૨૫૦૦૦૦	શ્રી સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટ
૨૫૦૦૦૦	
	પ્રબુદ્ધ જીવન નીધિ ફંડ
૯૦૦૦	શ્રી પ્રમોદચંદ સોમચંદ શાહ પરિવાર
૫૦૦૦	શ્રી ભણશાલી ટ્રસ્ટ હસ્તે જીતુભાઈ ભણશાલી

રૂપિયા	નામ
૩૦૦૦	શ્રી વર્ષાબહેન રજ્જુભાઈ શાહ
૧૦૦૦	શ્રી કલાવતી શાંતિલાલ મહેતા
૧૦૦૦	શ્રી અશ્વિન કે. શાહ
૧૦૦૦	શ્રી અરૂણ શાંતિલાલ જોષી
૨૦૦૦૦	
	પ્રબુદ્ધ જીવન સૌજન્યદાતા
૨૦૦૦૦	શ્રી બંસરીબહેન એમ. પારેખ
૨૦૦૦૦	શ્રી સુશીલાબહેન ઝવેરી
૪૦૦૦૦	
	શ્રી જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત ફંડ
૧૫૦૦૦	શ્રેયસ પ્રચારક સભા હસ્તે પૂજ્ય સરયુબહેન મહેતાના ભક્તજનો
૫૦૦૦	શ્રી રમાબહેન વિનોદભાઈ મહેતા
૫૦૦૦	ભાનુ ચેરિટી ટ્રસ્ટ હસ્તે-પ્રવિણભાઈ અને ઉષાબહેન
૨૫૦૦૦	
	શ્રી દિપચંદ સી. શાહ પુસ્તક પ્રકાશન ફંડ
૧૫૦૦૦	શ્રી શ્રેયસ પ્રચારક સભા હસ્તે-પૂ. સરયુબહેન મહેતાના ભક્તજનો
૧૫૦૦૦	
	શ્રી કિશોર ટિંબડિયા કેળવણી ફંડ
૫૦૦૦	શ્રી ભાનુ ચેરિટી ટ્રસ્ટ હસ્તે-પ્રવિણભાઈ અને ઉષાબહેન શાહ
૫૦૦૦	

રૂપિયા	નામ
	પ્રેમળ જ્યોતિ
૧૫૦૦૦	શ્રી શ્રેયસ પ્રચારક સભા હસ્તે પૂજ્ય સરયુબહેન મહેતાના ભક્તજનો
૨૧૦૧	શ્રી કુસમબહેન નરેન્દ્રભાઈ ભાઉ
૧૦૦૦	મે. હેમંત ટુલ્સ પ્રા.લી.
૧૮૧૦૧	
	સ્વ. જ્યોત્સના ભૂપેન્દ્ર જવેરી ચક્ષુ રાહત યોજના
૨૫૦૦	શ્રી સમીક કેશવલાલ શાહ
૨૫૦૦	
	પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સી. ડી. સૌજન્ય
૩૦૦૦	શ્રી નીરૂબહેન સુબોધભાઈ શાહ
૩૦૦૦	શ્રી રમાબહેન જયસુખલાલ વોરા
૩૦૦૦	શ્રી નિર્મળા ચંદ્રકાંત શાહ
૩૦૦૦	શ્રી શૈલાબહેન હરેશભાઈ મહેતા
૩૦૦૦	શ્રી નીતિનભાઈ સોનાવાલા
૩૦૦૦	મે. ફ્રેન્ડલી પ્રિન્ટર્સ-હસ્તે-ભરતભાઈ મામણિયા
૩૦૦૦	શ્રી સુરેખાબહેન હરેશભાઈ શાહ
૩૦૦૦	શ્રી પુષ્પાબહેન ચંદ્રકાંત પરીખ
૩૦૦૦	શ્રી ભગવાનદાસ ચુનીલાલ શાહ હસ્તે રશ્મિકાંત બી. શાહ
૨૭૦૦૦	

પંથે પંથે પાથેય

(અનુસંધાન છેલ્લા પાનાથી ચાલુ)

નિષ્ણાત ડૉક્ટરોને બતાવ્યું. ઘણાં ઉપચાર કર્યા. આખરે એ વખતના નિષ્ણાત જાણીતા ડૉક્ટર ડગને બાને કહી દીધું, 'ઉપરથી ભગવાન આવશે તો પણ તારી દીકરીની આંખો પાછી નહીં આવે. તું પ્રયાસ કરવા છોડી દે.' સુંદર ભૂરી, ભૂરી આંખવાળી જ્યોતિ નેત્રહિન થઈ ગઈ. બા, કાકા અને બધા ભાઈબહેનો દિશાહીન થઈ ગયા. વર્ષો પહેલાની વાત તેથી નેત્રહીનો શું કરી શકે તેનો ખ્યાલ જ નહિ. બા, કાકાના જીવનમાં તો સમુળગું પરિવર્તન આવી ગયું. નાટક, સિનેમા જેવા બધાં જ કાર્યક્રમોમાં જવાનું બંધ કર્યું, 'અમારી નેત્રહીન દીકરી ઘેરે હોય અને અમારાથી એ જોવા કેવી રીતે જવાય? તને આનંદમાં રાખવાનો અમારો સતત પ્રયાસ. પ્રજ્ઞાચક્ષુ ડૉ. રાજેન્દ્ર વ્યાસને મળ્યા. બ્રેઈલ લિપિ અને સંગીતનો તારો અભ્યાસ શરૂ થયો. દેખતી હતી તે વખતના જેવા જ ઉત્સાહથી તારું નવું જીવન શરૂ થયું. બ્રેઈલ પુસ્તકો રોજ વાંચતી થઈ. શાસ્ત્રીય અને સુગમ સંગીત શીખી.

અને એક દિવસ મૉડર્ન સ્કૂલના આપણા પ્રિન્સિપાલ રમણભાઈ વકીલે અમને બોલાવી, તને સામાન્ય દેખતા બાળકો સાથે ભણાવવાનું સૂચન કર્યું. અને તું મૉડર્ન સ્કૂલની આઠમા ધોરણની વિદ્યાર્થિની થઈ. પ્રથમ બેન્ચ પર બેસી, તું જાણે શિક્ષકોના શબ્દો પી જતી. ઘણીવાર સવાલોના જવાબ માટે વર્ગમાં ફક્ત તારી જ આંગળી ઊંચી થાય; કારણ કે રેડિયો તારો સદાયનો સાથીદાર બન્યો હતો. તું શ્રી પ્રવિણચંદ્ર રૂપારેલના હિંદી કાર્યક્રમો દ્વારા હિંદી શીખી. સંગીતના કાર્યક્રમો માણ્યા. કાર્યક્રમોમાં કોઈ ભૂલ હોય તો તું અમારી પાસે 'ઓલ ઈંડિયા રેડિયો' પર પોસ્ટકાર્ડ લખાવતી. તારી દિનચર્યા વિવિધ પ્રવૃત્તિઓથી ભરચક હતી. શી હતી તારી હિંમત-તારી જીવન જીવવાની ખુમારી! મૉડર્ન સ્કૂલમાંથી ઉચ્ચ ગુણ સાથે S.S.C. થઈ. S.N.D.T. કૉલેજમાંથી સંગીત સાથે B.A. થઈ. સમાજશાસ્ત્ર સાથે M.A. થઈ.

અંધજનો માટેનો શિક્ષકોનો અભ્યાસક્રમ કરી શિક્ષક થઈ. આ સાથે બ્રેઈલમાં પુસ્તકો લખતી. નાટકો અને ગીતો લખતી. મૉડર્ન સ્કૂલના અને સિક્કા-નગરના બાળકોને 'ઑલ ઈન્ડિયા રેડિયો'ના 'બહુરૂપી' કાર્યક્રમના કાંઈ કેટલાંયે નાટકો કરાવ્યા. અમારી સાથે કેટલાક બધા સિનેમા અને નાટકોમાં આવતી. ઘરમાં તો ભીંત અને ફર્નિચરથી પરિચિત એટલે સ્વતંત્ર રીતે ફરતી. બહાર જતાં તો અમારો હાથ પકડેલો જ હોય. અંધ બાળકોની વિક્ટોરિયા મેમોરિયલ સ્કૂલ અને માતા લક્ષ્મી નર્સરી ફોર ધ બ્લાઈન્ડમાં ૧૮ થી ૨૦ વર્ષ શિક્ષક તરીકે સેવા આપી. ગ્રાંટ રોડ સેન્ટ્રલ સ્કૂલ અને સંસ્કાર બાલ મંદિરમાં દેખતા બાળકોને સંગીત શીખવાડ્યું. તારું જીવન સતત પ્રવૃત્તિમય રહ્યું. અરે તેં અમને પણ પ્રવૃત્તિમાં જડેલા જ રાખ્યા. તું અને બા અડધી રાત સુધી જાગતા. બા તને નવલકથાઓ વાંચી સંભળાવતી. કનૈયાલાલ મુનશીની લગભગ બધી નવલકથાઓ અને બીજા અનેક પુસ્તકો બા તને વાંચી સંભળાવતી. વાંચવા માટે તો તું અમારો પણ દમ કાઢતી. પૂ. કાકા તારે માટે અભ્યાસની નોટ્સ ઑફિસે લઈ જઈ લખતા. તું બધાની કેટલી લાડકી હતી! તને પાલિતાણાની અને બીજી જાત્રાઓ કરાવી હતી. અરે, તું વિક્ટોરિયા મેમોરિયલ સ્કૂલમાંથી આખું ઉત્તર ભારત ફરી આવી હતી. જોયા વગર પણ તેં સ્થળોનું કેટલું સુંદર વર્ણન કર્યું હતું. અમારી પાસે પ્રવાસ-વર્ણનના પુસ્તકો તું હમેશાં વંચાવતી અને કહેતી કે, 'આ મારી ભાવયાત્રા થઈ.'

જબરદસ્ત મનોબળ ધરાવતી તને તારા શરીરે પૂરતો સાથ જ ન આપ્યો. ખાવાપીવામાં તું કેટલો બધો સંયમ રાખતી, વળી તું તો પાછી ચૂસ્ત જૈન એટલે જૈન ધર્મના નિયમો પણ પાળે. પણ તારા કોઈ પણ જાતના વાંક કે ભૂલ વગર શરીર ક્ષીણ થતું ગયું. સ્વતંત્ર રીતે ચાલતી જ્યોતિને લાકડીનો સહારો લેવો પડ્યો. છતાં તું હિંમત ન હારી. આટલા ઘા જાણે ઓછા હતા તેમ ૧૯૮૦માં પૂ. બા એ અને ૧૯૮૯માં પૂ. કાકાએ વિદાય લીધી. તેં ગજબની હિંમત દાખવી. તારા મિત્રોનો દરબાર તો તારી આસપાસ વિંટળાયેલો જ હોય. તમે ગાતાં, વાતો કરતાં અને ખિલખિલાટ હસતાં હસતાં પાનાં રમતાં. બહારની દુનિયા જોઈ જ ન હતી. જગતના કૂડકપટ, લુચ્ચાઈ બધાથી તું દૂર હતી. વર્તમાનપત્રોમાં આવતાં આવાં સમાચારો તું કદી અમારી પાસે વંચાવતી નહિ. તારું દિલ સંપૂર્ણ નિષ્કપટ હતું. કદી ખોટું બોલતી નહિ. પરંતુ હજી તારે દુઃખનો સામનો કરવાનો બાકી હતો. આટલું ઓછું હોય તેમ ૧૯૯૭માં આપણા પ્રિય હંસાભાભીએ ચિરવિદાય લીધી. તું હંમેશાં કહેતી, 'હંસાભાભી તો મારી માની જગ્યાએ છે.' એ દુઃખ તારે માટે અસહ્ય હતું.

લાકડીનો ટેકો પણ ઓછો પડ્યો. પગ ડગમગવા માંડ્યા અને તારે વૉકરનો સહારો લેવો પડ્યો. પણ તારી પ્રવૃત્તિઓ તેં છોડી નહિ. પણ પ્રભુએ હજી તારી કસોટી લેવાની બાકી હતી. તને Pilesની તકલીફ થઈ. ઑપરેશન થયું. ઘણું રક્ત વહી ગયું અને તું તદ્દન પથારીવશ થઈ. ૬'X૩' ફૂટનો પલંગ તારી દુનિયા! સંપૂર્ણ પરવશ થઈ ગઈ. નર્સિંગ બ્યૂરોની બાઈઓને સહારે દૈનિક ચર્યા શરૂ થઈ. પરંતુ તારો વાંચનનો અને સંગીતનો શોખ ઓછો થયો ન હતો. રોજનું જન્મભૂમિ અને રવિવારનું પ્રવાસી તારા પ્રિય વર્તમાનપત્રો. 'સુવાસ'થી માંડીને લગભગ બધી જ કોલમો વંચાવતી. ગુજરાત સમાચારના 'અગમ નિગમ' અને 'શતદલ' તો તું ભૂલતી જ નહિ. કુમારપાળ દેસાઈ તારા પ્રિય લેખક. આજે કેટકેટલું યાદ આવે છે! જેટલી વાર Bed Pan લેતી કેટલી વખત તારી દિવસની અને રાતની બાઈઓને તું 'મિચ્છામિ દુક્કડમ્' કહેતી. બાઈઓને સંકોચ થતો પણ તું સતત એમની માફી માગતી. મજબૂત મનની હિંમતવાન જ્યોતિ હવે હતાશા તરફ ધકેલાતી જતી હતી. કોઈ વાર ખૂબ રડતી અને અમને રડાવતી. ભૂખ, ઊંઘ અને તરસ તારા વેરણ બની ગયા હતા. સવાર સાંજ ફક્ત એક રોટલી અને શાક ઉપર તું ટકી રહી હતી. બોલવાનું ખૂબ ઓછું કરી કાઢ્યું. ફક્ત સંગીતમાં થોડો રસ રહ્યો હતો. છેલ્લું અઠવાડિયું તો એમાં પણ રસ ન રહ્યો. તારો શો વાંક? પાંચ પાંચ વર્ષ એક જ ઓરડામાં, એક નાનકડા પલંગમાં ચોવીસ કલાકના અંધકારમાં દિવસો તેં કેમ વિતાવ્યા હશે. જ્યારે તું કોઈ વાર પૂછતી કે, 'દિવસ છે કે રાત?' ત્યારે તો જ્યોતિ, અમારું કાળજું ચિરાઈ જતું. લગભગ આખી જિંદગી તેં અંધકારમાંથી પણ જ્ઞાનનો, નીતિનો પ્રકાશ મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. હવે તું નિરાશ થઈ ગઈ હતી. જિજિવિષા ખૂટી ગઈ હતી. હવે તું મૃત્યુને ઝંખતી હતી. અને પ્રભુએ તારી અરજ સાંભળી. ૨૭ માર્ચ ૨૦૦૯ના ગુડી પડવાને દિવસે સવારે પાંચ વાગે તેં મને તારીખ અને તિથિ પૂછ્યા હતા. તું સંપૂર્ણ સભાન, સચેત હતી. દિનચર્યા પતાવી. આખા જીવન દરમ્યાન કારેલાના શાકને ન અડનાર, તેં કારેલાનું શાક ખાવા જીદ કરી. બપોરે બાર વાગે કારેલાનું શાક, દાળ, ભાત જમી. દિવસની બાઈ રેશમા સાથે થોડી વાતો કરી અને મને ઊંઘ આવે છે, મારે સૂઈ જવું છે કહીને સૂઈ ગઈ. બપોરે અઢી વાગે રોજની ટેવ પ્રમાણે તારા માથા પર હાથ મૂક્યો, 'કોણ છે?' એવો પ્રશ્ન ન પુછાયો. શંકા પડી ને ડૉક્ટરને બોલાવ્યા. જ્યોતિ, અમને 'આવજો' કહ્યા વગર, 'મિચ્છામિ દુક્કડમ્' કહ્યા વગર તેં ચિર પ્રસ્થાન કર્યું. બોલ, બોલ કરતી જ્યોતિ બોલતી બંધ થઈ ગઈ. જાણે એમ જ લાગે કે કેટલાય વર્ષોના ઉજાગરા પછી ઘસઘસાટ ઊંઘ આવી ગઈ. અને તું ચિરનિંદ્રામાં પહોંચી ગઈ. આજે ખાલી પડેલો તારો રૂમ, ખાલી પડેલો તારો પલંગ જોઈ આંખોમાંથી અશ્રુની ધારા વહી જાય છે. તને તો સર્વ દુઃખમાંથી મુક્તિ મળી પણ તારી યાદ, તારા શબ્દો સતત સંભળાયા કરે છે, ભણકારા વાગ્યા કરે છે.

પ્રભુને મારી સાચા હૃદયથી એક જ નમ્ર પ્રાર્થના છે. હે પ્રભુ, અમારી જ્યોતિએ જીવનભર ખૂબ ખૂબ સંઘર્ષ કર્યા છે. જો પુનર્જન્મ હોય તો એને એવું જીવન બક્ષજે કે એને બિલકુલ સંઘર્ષ વેઠવો ન પડે અને એના જીવનમાં સુખ, શાંતિ અને આનંદ સદા વહેતા રહે. ✱✱✱

બંસરી પારેખ
૬/બી, ઈશ્વર નિવાસ,
સિક્કાનગર,
વી. પી. રોડ
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.
ફોન નં. ૨૩૮૫૨૧૩૭

જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશ

❑ ડૉ. જિતેન્દ્ર બી. શાહ

(સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૯ના અંકથી આગળ)

૫૭૮. પ્રત્યેક (શરીરનામકર્મ) : જેના ઉદયથી જીવન ભિન્ન ભિન્ન શરીરની પ્રાપ્તિ થાય, તે પ્રત્યેક શરીરનામકર્મ.
जिसके उदय से जीव को विभिन्न शरीर की प्राप्ति होती है वह प्रत्येक शरीरनामकर्म है ।
The karma whose menifestation causes the different jivas to possess different bodies that is called Pratyeka-nama karma.

૫૭૯. પ્રત્યેકબુદ્ધબોધિત : જેઓ બીજા જ્ઞાની દ્વારા ઉપદેશ પામી સિદ્ધ થાય તે.
जो दूसरे ज्ञानी से उपदेश ग्रहण कर सिद्ध होते है ।
Those who are receiving instruction from a spiritual expert attain emancipation are designated Pratyekabuddhabodhita.

૫૮૦. પ્રત્યેકબોધિત : જેઓ કોઈ એકાદ બાહ્ય નિમિત્તથી વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન પામી સિદ્ધ થાય તે.
जो किसी एकाध बाह्य निमित्त से वैराग्य और ज्ञान प्राप्त करके सिद्ध होते है ।
The one who impelled by some external factor acquires renunciation and knowledge and then attains emancipation.

૫૮૧. પ્રદેશ : એક એવો સૂક્ષ્મ અંશ કે જેના બીજા અંશોની કલ્પના સર્વજ્ઞની બુદ્ધિથી પણ થઈ શકતી નથી.
एक ऐसा सूक्ष्म अंश जिसके दूसरे अंश की कल्पना भी नहीं की जा सकती ।
A subtle consitituent-part in whose case it is not possible even to posit through intellect a further constituent-part.

૫૮૨. પ્રભંજન : ભવનપતિનિકાયના વાયુકુમાર-પ્રકારના દેવોમાંના એક ઈન્દ્રનું નામ છે.
भवनपतिनिकाय के वायुकुमार प्रकार के देवोमें से एक इन्द्र का नाम.
One of the Indra Vayukumaras a type of Bhavanapati-nikaya god.

૫૮૩ પ્રમત્તયોગ રાગદ્વેષવાળી તેમજ અસાવધાન પ્રવૃત્તિ
रागद्वेषयुक्त अथवा असावधान प्रवृत्ति ।
An act that involves attachment-cum-aversion and is careless.

૫૮૪ પ્રમાણ : જેમાં ઉદ્દેશ્ય–વિધેયના વિભાગ સિવાય જ એટલે કે અવિભક્ત વસ્તુનું સંપૂર્ણ અથવા અસંપૂર્ણ યથાર્થ ભાન થાય છે, તે જ્ઞાન પ્રમાણ છે.
जिस में उद्देश्य-विधेय के विभाग के बिना ही अर्थात् अविभक्त वस्तु का सम्पूर्ण या असम्पूर्ण यथार्थ भान हो वह ज्ञान 'प्रमाण' है ।
The cognition in which a thing is validity apprehended-completely or in part-without a bifurcation into a subject and a predicate is Pramana.

૫૮૪ પ્રમાણાભાસ : જે જ્ઞાનનો વિષય અયથાર્થ હોય તે અસમ્યગ્જ્ઞાન–પ્રમાણાભાસ કહેવાય.
जिस ज्ञान का विषय अयथार्थ हो वह असम्यग्ज्ञान-प्रमाणाभास कहलाता है ।
That cognition whose object is false to the concerned factual situation is called not-samyak-jnana or Pramanabhasa.

૨૦, સુદર્શન સોસાયટી, ૨, નારણપુરા, અમદાવાદ–૩૮૦૦૧૩.

(વધુ આવતા અંકે)

Regd. With Registrar of Newspapers for India No. R. N. I. 6067/57
Posted at Patrika Channel sorting office Mumbai-400 001. On 16th of every month • Regd.No.MH/ MR/SOUTH-146/2009-11

તિમિર ગયું ને જ્યોતિ પ્રકાશ્યો

❑ બંસરી પારેખ

પ્રિય બહેન જ્યોતિ,

૨૭ માર્ચ 'ગુડી પડવા'ના દિને તેં અમારી વચ્ચેથી ચિર વિદાય લીધી. આપણો ૬૯ વર્ષનો સાથ તેં છોડ્યો. આખા જીવન દરમ્યાન સતત અમારો હાથ પકડીને ચાલતી જ્યોતિ અમારો હાથ પકડ્યા વગર જ લાંબી મુસાફરી પર નીકળી પડી. આજે આપણે સાથે ગુજારેલા વર્ષો, મહિના અને દિવસો સ્મરણપટ પર ઉપસી આવે છે. તારું અને અમારું જીવન તાણાવાણાની જેમ વણાઈ ગયું હતું. સાત ભાઈબહેનોમાં તું સૌથી નાની. જ્યોતિ, ૬૯ વર્ષ પહેલાની વાત– તારો જન્મ થવાનો હતો પણ આપણી બા તેનાથી અજાણ જ હતી. એટલે જ તને કદાચ પૂરતું પોષણ ન મળ્યું હોય! તારું આ પૃથ્વી ઉપર આવવું અને **તારું આખું જીવન જાણે કે અકસ્માતોની પરંપરા!** ૧૦ મી જૂને તારો જન્મ થયો. નાનકડો સુંદર દેહ–આકાશી ભૂરા રંગની તારી આંખો–પૂ. બા, કાકાએ નામ પાડ્યું 'જ્યોતિ'. પણ જન્મના બીજા જ દિવસથી જાણે અકસ્માતની શરૂઆત થઈ ગઈ. તું ઝેરી તાપમાં સપડાઈ. એની અસર તારા ઉપર થઈ. તારા પગ નાના-મોટા થઈ ગયા. કદાચ તું જીવનભર ચાલી નહિ શકે એવો સંદેહ ઊભો થયો. પરંતુ પૂ. બા–કાકા આ વાત સ્વીકારવા તૈયાર જ ન હતા. એ બંનેએ તો ત્યારથી જ જાણે ભેખ ધારણ કરી લીધો. તું એમના જીવનનું મુખ્ય કેન્દ્ર બની ગઈ. તને ચાલતી કરવા જે જે સૂચનો મળ્યાં તેનો અથાગ શ્રમથી અમલ કર્યો. જૂહુ કોઠારી સેનેટોરિયમમાં જગા લઈ, ત્યાં રોજ રેતીમાં તને ઊભી રાખતા. રોજ મસાજ કરતા. અને તને લંગડાતી, લંગડાતી પણ ચાલતી કરી. જીવનભર તને પગની આ ખોડ રહી. છ વર્ષની ઉંમરે તને મૉડર્ન સ્કૂલના બાલમંદિરમાં દાખલ કરી. ખૂબ આનંદથી, મસ્તીથી તું શાળામાં જતી. સંગીત અને નૃત્ય તને ખૂબ પ્રિય. (તારી વિદાય પછી તારા ખજાનામાંથી પ્રાથમિક ધોરણ ૧લાની તારી, તારા સુંદર અક્ષરોવાળી સંગીતની નોટ મળી) પગની ખોડને લીધે તને નૃત્ય, રાસ, ગરબામાં શિક્ષકો ભાગ લેવા દેતા નહિ. તું ઘેરે આવીને ખૂબ રડતી. મને બરાબર યાદ છે કે આપણી બા પુષ્પાબેન વકીલ પાસે આવી હતી અને વિનંતી કરી હતી કે મારી જ્યોતિ રાસ ગરબા સરસ રમે છે એને ભાગ લેવાનો મોકો આપો. અને પછી તો દરેક સભામાં તું નાચતી, ગાતી થઈ ગઈ. તારા મુખ ઉપરનો એ આનંદ આજે પણ મને યાદ છે. તારા અભ્યાસમાં પણ તું ચોક્કસ અને નિયમિત. તું ત્રીજા ધોરણમાં આવી અને એક વધુ અકસ્માત! કાળી ચૌદશની ગોઝારી સવાર, તું વહેલી ઊઠી ગઈ હતી. (બધા તહેવારો વખતે તારો ઉત્સાહ કેવો હતો!) અને ચાલતા ચાલતા તું પડી ગઈ.

પ્રબળ પુરુષાર્થીને શબ્દાંજલિ

મારી નાની બહેન પ્રજ્ઞાચક્ષુ જ્યોતિનું ૨૭મી માર્ચ, ૨૦૦૯–ગુડી પડવાને દિવસે અવસાન થયું.

'પ્રબુદ્ધ જૈન' નિયમિત અમે વાંચતા, ત્યારબાદ નવસંસ્કરણ પામેલું 'પ્રબુદ્ધ જીવન' નિયમિત વાંચીએ છીએ. જ્યોતિ તો 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની આતુરતાથી રાહ જોતી. 'પ્રબુદ્ધ જીવન' આવે કે તરત પહેલાં બધાં લેખોના મથાળાં અમારી પાસે વંચાવતી, પછી ધીમે ધીમે બધાં જ લેખો ધીરજથી વંચાવતી. કોઈ લેખનો ગૂઢાર્થ ન સમજાય તો ફરી ફરી વંચાવતી. 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો બીજો અંક આવે ત્યાં સુધી પહેલો અંક વંચાવવાનો ચાલુ રહેતો. 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના અંકોને એ એટલાં પવિત્ર ગણતી કે એને પસ્તીમાં તો મૂકાય જ નહિ. કેટલાંક મિત્રોને વાંચવા મોકલાવી અને સૂચના આપતી કે વાંચી લીધા પછી દેરાસરની લાયબ્રેરીમાં મોકલશો. આ લેખથી અમે જ્યોતિને 'સાહિત્યાંજલિ' અર્પણ કરીએ છીએ.

❑ બંસરી પારેખ

પંથે પંથે પાથેય...

સીવવાના સંચાનો લાકડાનો ખૂણો બરાબર તારી આંખે વાગ્યો. અને તેં એક આંખ ગુમાવી. આંખ બચાવવાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. તારી મોટી, સુંદર એક ભૂરી આંખની જગાએ કાચની આંખ બેસાડવામાં આવી. પણ તારી ખુમારી, તારી હિંમતની શી વાત કરું? તેં અભ્યાસ અને બધી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી. શાળામાં પુષ્પાબેન અને શિક્ષકોના પ્રેમ અને સહકારથી તું બધી પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતી. મને બરાબર યાદ છે તું નાના નાના તારા મિત્રો સાથે સિક્કાનગરમાં રમતી હોય, દોડાદોડ કરતી હોય અને અમે ઉપર ઘરની બારીમાંથી તને જોતા હોઈએ ત્યારે તું એક આંખના સહારે, અમારી તરફ જોતી. તે વખતના તારા મુખ પરના ભાવો યાદગાર રહ્યા છે. જાણે તું ખુમારથી કહેતી કે જુઓ, એક આંખે અને લંગડાતા પગે પણ હું કેવી સરસ રીતે રમી રહી છું! ખંતથી ભણતી હોવાથી, સરસ રીતે પરીક્ષાઓ પસાર કરતી હતી. જાણે તને કોઈ ખોડ નડતી જ ન હતી.

અને આજે એ બીજો ગોઝારો દિવસ યાદ આવે છે. પૂ. બા, કાકા સમેતશીખરની યાત્રાએ ગયા હતા. બાના બા મણીમા આપણી સાથે હતા. અને એ જ દિવાળીના દિવસો આવ્યા. બનતાં સુધી એ પણ કાળી ચૌદશની રાત હતી. તું એકદમ બૂમ મારી ઊઠી હતી. 'મા, મા, મારી બીજી આંખ ફૂટી ગઈ!' મણીમાને થયું કે તને બૂરું સ્વપ્ન આવ્યું હશે. થાબડીને સુવાડી દીધી. પણ સવાર થતાં ખબર પડી કે તેં બીજી આંખ પણ ગુમાવી હતી. આંખોના રોગોના નિષ્ણાત આપણા ઉત્તમકાકાએ તે વખતે ખુલાસો કર્યો કે પહેલી આંખના અકસ્માત વખતે બીજી આંખને પણ અંદરથી સખત ધક્કો વાગ્યો હતો એટલે બીજી આંખનું નૂર પણ ગમે ત્યારે જશે એની એમને ખબર હતી. આપણા કુટુંબ ઉપર તો આભ તૂટી પડ્યું. મુંબઈના બધા જ આંખોના

(વધુ માટે જુઓ પાનું ૨૯)

Printed & Published by Nirubahen S. Shah on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temparary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.